

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација за српски народ и државу

За Издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Доц. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Др Радослав Гађиновић, научни саветник

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.

Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 500 примерака • Штамп: Бирограф, Београд

Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://fondacijasnd.rs/casopis-napredak/>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и
праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић.
- [Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 1 (2020)- . - Београд :
Фондација за српски народ и државу, 2020 - (Београд :
Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. II / No. 1 2021.

Садржај | Content

Чланци | Articles

Димитриос Теофилакту

Јачање историјских веза између Србије и Кипра

у светлу изазова и прилика у Европи у 21. веку. 7

Demetrios Theophylactou

Strengthening the historical ties between Serbia and Cyprus

in view of 21st century challenges and opportunities in Europe

Владимир Д. Марић

Билатерални односи Републике Индије и Републике Србије 19

Vladimir D. Marić

Bilateral relations between India and the Republic of Serbia

Милован Р. Суботић

Повратна спрега између милитантног исламизма

и десничарског екстремизма на примеру мигрантске кризе 33

Milovan R. Subotić

Feedback between militant Islamism and right-wing extremism

on the example of the migrant crisis

Далибор М. Елезовић

Стратешки интереси Русије у Руско-аустријско-турском рату (1735–1739)

према француским обавештајним изворима 47

Dalibor M. Elezović

The strategic interests of Russia in the Austro-Russian-Turkish War (1735-1739)

discovered in French intelligence sources

Срђан М. Милашиновић, Санела Д. Андрић	
Феноменологија насиља у породици као друштвено девијантне појаве у Србији	57
Srđan M. Milašinović, Sanela D. Andrić	
Phenomenology of domestic violence as a socially deviant phenomenon in Serbia	
Илија З. Кајтез	
Деспот Стефан Лазаревић и наше време	69
Ilija Z. Kajtez	
Despot Stefan Lazarevic and our times	
Ивана Б. Спасовић	
Девет писама патријарха Германа Анђелића	91
Ivana B. Spasović	
Nine letters of patriarch German Andjelic	
Татјана Ч. Грубор	
Медијске и промотивне кампање организације за заштиту права животиња PETA	103
Tatjana Č. Grubor	
Media and promotional campaigns of the “PETA” organization for the protection of animals	

Прикази књига | Book Reviews

Предраг Ђ. Бајић	
Дигитална самоодбрана у информационој цивилизацији.	121
Радивоје С. Петровић	
Геополитичке последице расрбљивања Балкана.	126
Упутство за ауторе.	133
Instructions for authors	

Чланци | Articles

Димитриос Теофилакту^[1]

Амбасадор Републике Кипар
у Републици Србији

УДК 327:351.86(564.3:497.11)
339.92(564.3:497.11)
Кратко саопштење
Примљен: 21/04/2021
Прихваћен: 21/04/2021
doi: 10.5937/napredak2-31932

Јачање историјских веза између Србије и Кипра у светлу изазова и прилика у Европи у 21. веку

Значајни геостратешки положај на Балкану и Источном Медитерану,
заједничко наслеђе неутралности и будуће ангажовање

Сажетак: Основе јаких историјских веза између Србије и Кипра леже у заједничкој борби током 19. и 20. века, нарочито током два велика рата. Дугогодишње супротстављање различитим агресорима, попут Турака Османлија, нацистичке Немачке и британског колонијализма, оставило је дубоке ране у овим друштвима, али и наслеђе храбрости, отпорности, истрајности и националног поноса. Дубоко пријатељство се такође базира на заједничким културним и православним коренима, који су помогли да ова два народа превазиђу велике изазове и очувају национални идентитет и културне вредности. Ова анализа бави се будућим изазовима и процењује ново стратешко партнерство, које, између осталог, укључује трилатералну сарадњу између Србије, Грчке и Кипра, а нарочито у светлу проширења Европске уније на земље Западног Балкана и осетљиве ситуације у Источном Средоземљу. Намера овог рада је да се процени како политика неутралности, коју су следили и Југославија и Кипар као земље оснивачи Покрета несврстаних, може данас подржати националне интересе Србије и Кипра и, самим тим, допринети стабилности и безбедности како региона у којима се ове две земље налазе, тако и европског континента, имајући у виду њихову важну геостратешку позицију.

Кључне речи: Покрет несврстаних, Србија, Кипар, проширење ЕУ, европска безбедност, Западни Балкан, Источни Медитеран, енергетска веза, Источно – медитерански (EastMed) гасовод

Покрет несврстаних

Усред хладног рата, како се повећавала поларизација света, постало је јасно да се челници четири источномедитеранске земље крећу алтернативном стазом. Јосип Броз Тито у

Југославији, архиепископ Макариос III на Кипру, Гамал Абдел Насер у Египту и Доминик Минтоф на Малти били су оснивачи новог покрета. У процесу његовог успостављања Тито и Макариос су развили блиско пријатељство, које је одредило смер билатералних односа између

бивше Југославије и Кипра, а касније и Србије и Кипра. У овом раду тврдимо да је то наслеђе утицало на спољну политику две поменуте нације. Доказ за ову тврдњу су чврста подршка Београда питању статуса Кипра, као и однос Никозије према непризнавању независности Косова и Метохије и став према европској перспективи Србије.

Приступање Кипра Покрету несврстаних тицало се прибављања моралне подршке амбицијама Макариоса да Кипар стекне несврстану независност у оквиру Уједињених нација. Федеративни карактер Југославије није послужио као модел за решавање уставних питања Кипра, али је држава пружала моралну подршку. У својој књизи *Кипар и Југославија – документи из Југословенског архива 1967–1974*, Спиридон Сфетас из специјалне политичке перспективе осветљава посебан однос ове две државе и њихових челника. Аутор нас такође подсећа да су од европских земаља једино Југославија и Кипар биле чланице Покрета несврстаних, а да је Тито био први председник једне стране државе који је посетио Кипар, у октобру 1964. године. Ово је била значајна посета због дешавања на Кипру за Божић 1963, када је избила побуна међу турском популацијом, што је резултирало међунационалним сукобима на острву.

Као што Сфетас примећује, посебно пријатељство између Тита и Макариоса почело је и пре него што је Кипар стекао независност. Још 1955. године, када је започела борба Кипра за ослобођење од британске власти, Макариос и Тито су као посматрачи учествовали на конференцији у Бандунгу (Индонезија), где су постављени темељи Покрета несврстаних. У

септембру 1961. године председник Макариос је представљао Кипар на оснивачкој скупштини Покрета несврстаних одржаној у Београду у Југославији. Од тог тренутка, маршал Тито и његова земља доследно су подржавали Републику Кипар у свим тешким тренуцима. Приликом сусрета Тита и совјетског лидера Хрушчова, челник СССР-а описао је свој разговор с Титом приликом посете Југославији овим речима: „Дискутовано је о питању помоћи САД Југославији и о турско-грчком сукобу око Кипра...“

Не би било претерано нагласити, као што то чини и Сфетас у својој књизи, да „је у Уједињеним нацијама и у Покрету несврстаних, као на другим међународним форумима, Југославија увек безрезервно подржавала Кипар, као и кипарско гледиште и ставове“. Слично томе, Никозија има чврст и принципијелан став поводом независности Косова и Метохије. Укратко, подршка Кипру како бивше Југославије, тако и Србије, у оквиру Уједињених нација и других међународних форума, изразито је доследна. Вреди поменути да је после распада Југославије Кипар одржао добре односе са свим бившим југословенским републикама, од којих су неке сада чланице Европске уније.

Економска сарадња

Република Кипар одржавала је снажне економске везе са бившом Југославијом, а сада их одржава са Србијом како у области услуга, тако и у директним страним инвестицијама (ДСИ). Данас, као део економске дипломатске стратегије Кипра и Србије, постоји нови интерес за привлачење инвестиција и унапређење сарадње

у области истраживања и развоја, индустријских и технолошких иновација, заједничке научне сарадње међу универзитетима и истраживачким институцијама. Овоме треба додати и повећан обим размене између надлежних трговинских и економских организација, попут Привредне и индустријске коморе, а такође се развија синергија између владиних, академских и приватних организација. Док је трговинска размена између две земље остала стабилна, увоз услуга из Србије повећан је за 22,2% у 2019. години. Договор о међусобној промоцији и заштити инвестиција између две земље на снази је од 2005. године. Крајњи циљ Кипра је да се значајно повећају директне стране инвестиције у Србији и из ње.

Између осталог, кипарско Министарство енергетике, привреде и индустрије исказало је велико интересовање за сарадњу са одговарајућим институцијама у Србији у области штедње енергије и промоцији одрживих извора енергије (ОИЕ), нарочито соларне, као и за дељење кипарског искуства и знања у примени соларних термалних и фотонапонских система. У том смислу, Лабораторија за примену енергије при Енергетском одељењу кипарског Министарства за енергетику, привреду и индустрију, које је акредитовано према међународним стандардима, вољно је да сарађује у размени знања и искуства у области имплементације и тестирања колектора и система за соларно грејање.

Можда још важније, и у духу иновација и јавних приватних партнерстава (ЈПП), постоји значајан потенцијал за унапређење сарадње између универзитета и истраживачких центара у кључним привредним секторима, а његово развијање оснажило би истраживачке

програме у областима одрживе енергије и штедње, управљања електричном енергијом и складиштења енергије и водоника.

Упркос тешкој економској ситуацији у којој се Грчка и Кипар налазе у последњој деценији, постоје јасне назнаке снажног економског опоравка у обе земље. Кипар је после банкарске кризе из 2013. успео релативно брзо да се опорави, док се у Грчкој „после 10 година болне штедње и реформи које је наметнула ЕУ“, озбиљне економске контракције (од 26% између 2007. и 2014) и високе стопе незапослености, „нови талас оптимизма шири земљом“, према речима Емануела Карајаниса. Овај аутор даље наводи да „се процењује да ће економија порасти 4,1% у 2021. години. Велика улагања страних компанија, попут Мајкрософта, планирана су у наредним годинама...“ У међувремену, Србија је успела да постигне јак привредни опоравак, чак и у време пандемије. Србија је забележила највећи привредни раст у Европи и наставља да привлачи ДСУ у различитим секторима који су од економске важности.

Енергетска веза / EastMed гасовод – значајна промена за Источни Медитеран

Растућа нетрпељивост међу глобалним силама несумњиво се одразила на енергетску политику како других региона, тако и Источног Средоземља. Потребна за енергетском диверзификацијом подстакла је европске владе да пажњу усмере ка „енергетским изворима у Источном Медитерану“. У овој сфери велики играчи су, пре свега, Израел, Кипар и Египат, земље чији

Фото: ПИО- Канцеларија за штампу и информисање Републике Кипар

Председник Републике Кипар Никос Анастасијадис и Председник Републике Србије Александар Вучић приликом друге међувладине конференције између Влада Републике Кипар и Републике Србије. Председничка палата у Никозији, 30. новембар 2018. године.

извоз гаса „може да допринесе диверзификацији снабдевања“. У том сценарију Карајанис истиче географски положај Грчке „као природног моста између енергетски богатог Источног Медитерана и крајњих корисника у Западној Европи“.

У кипарској ексклузивној економској зони (ЕЕЗ) до сада су откривена три налазишта природног гаса: Афродита у блоку 12 (2011. године), Калипсо у блоку 6 (2018. године) и Глафкос у блоку 10 (2019. године). Ова открића,

Димитриос Теофилакту

Јачање историјских веза
између Србије и Кипра у светлу изазова
и прилика у Европи у 21. Веку

фото: ПИО- Канцеларија за штампу и информисање Републике Кипар

| 11

заједно са сличним открићима у суседним земљама (Египат и Израел), близу кипарске ЕЕЗ, указују на потенцијално постојање нових налазишта. Вреди поменути, између осталог, и студију Геолошког завода САД, који је истраживао резерве хидроугљеника у региону Источног Медитерана.

Ова студија процењује да у Левантском басену (источно од Кипра) постоје резерве природног гаса од 122 билиона кубних стопа, док се у области

јужно од Кипра ка Египту налазе резерве од 223 билиона кубних стопа. Треба додати, процењује се да се у овим областима може наћи и 3,5 милијарди барела нафте. Знатан део ових резерви налази се у оквиру ЕЕЗ у Републици Кипру.

Сарадња Кипра са суседним земљама у области хидроугљеника огледа се у бројним билатералним споразумима које је Никозија потписала. Осим договора о разграничењу ЕЕЗ са Египтом, Израелом и Либаном, Кипар је

Фото: Председништво Србије

Председник Републике Србије Александар Вучић и Министар спољних послова Републике Кипар Никос Христодулидис приликом уручења Ордена српске заставе првог степена, Београд, 5. април 2021. године.

потписао споразум о развоју хидроугљеничних налазишта са обе стране средишње линије са Египтом, а у току је процес потписивања сличних споразума са Израелом и Либаном. Потписан је споразум са Египтом који се тиче изградње подводног гасовода од налазишта Афродита до Египта. Коначно, у сарадњи са Египтом, Грчком, Израелом, Италијом, Јорданом и Палестином, Кипар је допринео оснивању Источномедитеранског гасног форума

(East Mediterranean Gas Forum, EMGF), који представља платформу за енергетску сарадњу. Форум се заснива на узајамном поштовању чланица, тј. поштовању њихове суверености и доказаној вољи за успостављање сарадње на основу међународних закона који се тичу безбедности читавог региона и добробити народа свих земаља чланица.

Међународна пажња коју је привлачио Форум још један је од показатеља његовог

Димитриос Теофилакту

Јачање историјских веза
између Србије и Кипра у светлу изазова
и прилика у Европи у 21. Веку

Фото: Министарство спољних послова Републике Србије

Амбасадор Републике Кипар у Србији Димитриос Теофилакту са шефом Дипломатског протокола Министарства спољних послова Драганом Петровићем приликом доласка на церемонију предаје акредитивних писама председнику Александру Вучићу у Палати Србија, Београд, 11. децембар 2020. године.

успеха. У том смислу Француска је постала чланица, а САД земља посматрач. Светска банка је такође поднела пријаву за статус посматрача. Европска унија подржава ту иницијативу од њеног зачетка и такође је у процесу добијања статуса посматрача.

У јануару 2020. године EastMed гасовод је постао стваран, иако амбициозан пројекат, када су Кипар, Израел и Грчка, уз подршку Италије,

„потписали споразум о изградњи подводног гасовода од 1.900 км, капацитета 10 билиона кубних метара природног гаса годишње“. Значај овог пројекта такође доказује велико занимање које бројне државе Централне и Источне Европе показују за овај пројекат. Србија је једна од земаља учесница у важној телеконференцији, која укључује министре енергетике земаља Источног Медитерана, Југоисточне и Централне

Европе. Усвојена је заједничка изјава која је онда пренета европском комесару за енергетику. У том документу, као и у пратећем писму, наглашена је важност EastMed гасовода. Такође, треба додати да су земље које су учествовале у овој телеконференцији дискутовале о потенцијалном проширењу гасовода преко северне Грчке, како би се повећала испорука земљама Југоисточне и Централне Европе.

Сарадња у области енергетике у Источном Медитерану није искључива и не подразумева окретање леђа другим земаљама. Напротив, она је отворена за све земље које су вољне да конструктивно сарађују у складу с међународним правом. Сваки објективни посматрач понашања Анкаре у последње време могао би да закључи да Турска нема могућности да прикупи потребну подршку да се укључи у овај револуционарни пројекат, осим ако не покаже спремност да сарађује са свим кључним факторима под једнаким условима и према међународном праву.

Нажалост, понашање Турске, која отворено крши међународни закон, има за циљ само геостратешку контролу над Источним Медитераном, на уштрб права и интереса земаља које поштују закон, чиме се угрожавају мир и стабилност. У протекле две године Турска је извела неколико незаконитих сеизмичких испитивања и бушења у ЕЕЗ / епиконтиненталном појасу Кипра. ЕУ је одговорила усвајањем одговарајућих санкција против Турске, а Србија се ускладила са овом одлуком.

Поступци Анкаре и агресивни јавни наступи настављају да дижу тензије у Средоземљу. Док Турска спроводи „гусарску“ дипломатију, покушавајући да успостави закон џунгле,

одржање међународног правног поретка је егзистенцијално важно за Никозију. Ово је став, који Србија у потпуности дели с Кипром. Између осталог, у новембру 2020. године ЕУ је обновила санкције против турског режима као одговор на кршење међународног закона. Београд се и у том случају ускладио с овом одлуком.

Пројекти трилатералне сарадње у области дипломатије и одбране

Географски положај Србије и Грчке, с једне стране, и Кипра, с друге, који обухвата кључну економску област која се протеже од Западног Балкана до Источног Медитерана, довела је до неизбежног раста важности ове три земље у геоекономском и геостратешком смислу. Све три земље се налазе на геополитичком раскршћу три континента (Европа, Азија и Африка), где се укрштају важни стратешки, економски и, однедавно, енергетски интереси. Овome треба додати да откриће резерви природног гаса у кипарској ЕЕЗ и потенцијално откриће налазишта у ЕЕЗ Грчке од земаља овог региона захтевају још пажљивију и креативнију дипломатску активност.

У светлу сукоба и пораста „милитаризације“ ширег региона Југоисточне Европе, нарочито Источног Медитерана, могућност избијања ратног сукоба се повећава. Атмосфери ривалства и неизвесности свакако доприноси мешање великих сила. „Међутим, чак и у овом сложенем геополитичком моменту“, каже Александра Пећинар, „постоје светли примери сарадње у војном сектору, који подстичу иницијативе за мир и безбедност у региону. Несумњиво, пример

Димитриос Теофилакту

Јачање историјских веза
између Србије и Кипра у светлу изазова
и прилика у Европи у 21. Веку

фото: Министарство одбране Републике Кипар

Српски оружани систем Нора Александар ТГС приликом војне вежбе на Кипру, 11. фебруар 2021. године

за ово су везе и сарадња између Србије, Грчке и Кипра.“

У том контексту, и Грчка и Кипар су у процесу озбиљне модернизације своје војске, и то Грчка захваљујући помоћи НАТО савезника – Француске, а Кипар комбинујући куповину одбрамбених система од својих блиских партнера, попут Француске, али и традиционалних пријатеља с добрим педигреом у производњи модерних оружаних система, попут Србије, војно неутралне земље. Сарадња кипарског Министарства одбране са српском индустријом оружја започела је 1970. године, у оквиру бивше Југославије. Ова сарадња се данас наставља у области набавке

ручног ватреног оружја, минобацача, муниције и резервних делова.

Нора Александар самоходне топ-хаубице за Други одред

У фебруару 2021. године, у присуству господина Харалампоса Петридиса, кипарског министра одбране, генерал-пуковника Демокритоса Зервакиса, команданта Националне гарде, и амбасадора Републике Србије на Кипру Марка Благојевића, прва вежба са бојевом муницијом успешно је одржана на Кипру. Набавка овог српског оружаног система део је вишегодишњег

плана за унапређење и модернизацију одбрамбених капацитета Кипра. С оружаним системом Нора Александар ТГС капацитети другог одреда кипарске артиљерије знатно су унапређени. Нора Александар ТГС оружани систем састоји се од 155 мм самоходних хаубица, типа Нора Б52КЕ, оклопних возила типа Милош као и система за праћење. Министар одбране је подвукао да овај оружани систем из Србије у потпуности испуњава примарне циљеве Никозије – озбиљно унапређење одбрамбених капацитета Кипра.

16 |

Осим тога, у оквиру билатералне војне сарадње обавља се неколико активности и програма едукације на годишњем нивоу. Војна академија и Војно-технички институт из Београда отворили су врата официрима и експертима кипарских оружаних снага. На пример, од 2013. године виши официри кипарске војске похађали су програме едукације у Србији, углавном из области хемијског ратовања и прве помоћи. У октобру 2017. године виши официри су похађали програм едукације „Основни курс о биолошком наоружању и токсикологији“ у Крушевцу. Кипар такође учествује у борбеној групи ЕУ (HELBROC), заједно са Грчком, као једна од оквирних земаља. У програму учествују и Бугарска, Румунија и Кипар. Треће земље партнери у овој борбеној групи су Украјина и Србија од 2018. године.

Балансирана војна дипломатија

Као војно неутрална земља Србија тежи да оствари своје „стратешке одбрамбене циљеве независно“ и свој примарни циљ – да „обезбеди својој војсци потребни ниво способности...

успостави одговарајућу равнотежу у односу на војне снаге у региону и тако омогући држави да ефикасно обавља функције превенције“, каже Пећинар. Ауторка каже да у сложеним безбедносним околностима „Србија мора да се узда у своје потенцијале у развоју и производњи оружја и војне опреме“, а захваљујући виталној војној индустрији. Последишно, „значајна инострана размена“ омогућује Београду да одржи „технолошки циклус“.

У случају Кипра, српска војна индустрија, пре свега Југоимпорт – СДПР, обезбеђује „вредна решења за грчку одбрамбену индустрију“ (Реџинар, 2021). Ова компанија у власништву државе „успела је да у потпуности искористи српско војно знање како би се афирмисала“, тврди ауторка. „Заправо, куповина Нора Б52 система од стране Националне гарде, подстакла је интересовање компаније за грчку војску“, нудећи модел који се базира на „филозофији одбрамбене индустрије Србије“, која потенцијално може да послужи као „пример који би грчка одбрамбена индустрија могла да следи“.

Укратко, Пећинар каже да „озбиљно знање које Србија поседује у области ракетних система, нарочито ракетних мотора [...] може да се комбинује са грчком технологијом, како би иновативни и приступачни домаћи системи могли бити развијени“. На крају, трилатерална сарадња базира се на премиси о повезивости и енергетској безбедности, а у комбинацији са економском, научном и војном сарадњом, и потенцијално може „створити структуру војноиндустријске сарадње између Грчке, Кипра и Србије, која даље може послужити као основа за ширу геополитичку делатност“.

У том смислу, и Атина и Никозија покушавају да избалансирају војну и енергетску дипломатију преко трилатералних програма сарадње са кључним факторима у региону. Према тврдњама Карајаниса у вези са дипломатским балансирањем, Атина је „устопоставила стратегију регионалне равнотеже тиме што сарађује са кључним суседима попут Израела и Египта. И Јерусалим и Каиро деле грчку забринутост због Турске наметљивости у Источном Медитерану“. Осим тога, као и Никозија с неким земљама из региона, Атина „је пружила руку прозападним арапским земљама, попут Саудијске Арабије и Уједињених Арапских Емирата, земљама које и саме имају проблема са турским неоисламистичким режимом...“ Заиста, трилатерална сарадња између Србије, Грчке и Кипра шири и оснажује дипломатију равнотеже, нарочито у кључним секторима попут енергетске безбедности, али и шире.

Закључак

Иако ова анализа није била конкретно усмерена на процес приступања Србије Европској унији, јасно је да развијање односа између Србије и Кипра, као и новонастала трилатерална сарадња с Грчком, могу да се посматрају у светлу односа две земље чланице ЕУ и земље кандидата. У економској сфери, али не искључиво, ЕУ програми из области образовања, истраживања и развоја, индустријске сарадње и енергетске и војне заједнице представљају шири оквир

сарадње и синергија све три земље, нешто што треба развијати у будућности.

Што се тиче наслеђа неутралности које датира из периода Покрета несврстаних, у контексту биполарног света, и њене важности у мултиполарном међународном систему може се рећи да је неутралност – као концепт и као политика – и даље доминантна филозофија политичара у Београду и Никозији, иако у различитој мери. Да ли ће ова политика бити корисна у будућности зависи од неколико фактора, а један од њих је европска перспектива Србије. Неутралност је имала смисла у биполарном свету, а данашњи биполарни поредак могао би се одредити односом САД и Кине. У овој конфигурацији треба још времена да се види како ће се позиционирати Кипар и Србија, једна као земља чланица ЕУ, а друга као земља кандидат. Србија покушава да балансира између две стране, може се рећи за сада успешно.

Упркос свему, овом анализом покушали смо да илуструјемо постојање оптимизма поводом јачања сарадње између Србије, Кипра и Грчке у економском, енергетском и војном сектору. Има још простора за практичну сарадњу у области истраживања и развоја, нових технологија и иновација, трансевропских мрежа, као и у области програма набавке оружја, заједничких војних вежби и едукације војних лица. Укратко, постоји заједнички напор да се промовише партнерство ради очувања ресурса, унапређења и модернизације постојећих система и опреме, као и производње нових оружаних система.

References / Литература

Pećinar, A. (2021). Emerging Serbian military technologies: An unexplored contemporary dimension in geopolitical consolidation among Greece, Cyprus and Serbia. *Wall Street International*. Available at: <https://wsimag.com/economy-and-politics/65400-emerging-serbian-military-technologies> (viewed 16.04.2021.)

Demetrios Theophylactou

Ambassador of the Republic of Cyprus to the Republic of Serbia

18 |

Strengthening the historical ties between Serbia and Cyprus in view of 21st century challenges and opportunities in Europe: the elevated geostrategic position in the Balkans and Eastern Mediterranean, the common legacy of neutrality and future engagement

Summary

The foundations of the strong historical ties between Serbia and Cyprus lie on common struggles, dating back to the 19th and 20th centuries, particularly during the two great wars. Their long struggles against various aggressors, like the Ottoman Turks, Nazi Germany and British colonialism, have left long-lasting wounds on their societies, but also a legacy of bravery, resilience, perseverance and national pride. The deep friendship is also premised on common cultural and Orthodox roots, which helped the two peoples overcome major challenges and preserve their national identity and cultural values. This analysis explores the challenges ahead and assesses the new strategic partnership, including the trilateral cooperation between Serbia-Greece-Cyprus, particularly in light of EU enlargement in the Western Balkans and the volatile situation in the Eastern Mediterranean. The article also attempts to evaluate how the policy of neutrality, that both Yugoslavia and Cyprus have pursued as founding members of the Non-Aligned Movement, would serve today the national interests of Serbia and Cyprus and, by extension, stability and security in their respective regions and the European continent at large, given their elevated geostrategic position.

Keywords: Non-Aligned Movement, Serbia, Cyprus, EU Enlargement, European Security, Western Balkans, Eastern Mediterranean, Energy Nexus, EastMed Pipeline

Владимир Д. Марић^[1]

Бивши амбасадор
Републике Србије у Републици Индији
Београд (Србија)

УДК 327(497.11:540)"1948/..."

Прегледни научни рад

Примљен: 06/04/2021

Прихваћен: 28/04/2021

doi: 10.5937/napredak2-31709

Билатерални односи Републике Индије и Републике Србије

Сажетак: У тексту се износе преглед и анализа односа између Индије и Србије, од формалног успостављања дипломатских односа 1948. године до данас. Акценат је стављен на политичке и економске везе двеју земаља. У контексту политичких односа посебно су обрађени сусрети на врху и на високом нивоу, као и Покрет несврстаности, док је у контексту економских веза указано на важност овог вида билатералне сарадње од самог успостављања дипломатских односа, али и на чињеницу да је она последњих година знатно интензивирана, те да су у том смислу постигнути конкретни резултати.

Кључне речи: Србија, Индија, СФРЈ, Покрет несврстаности

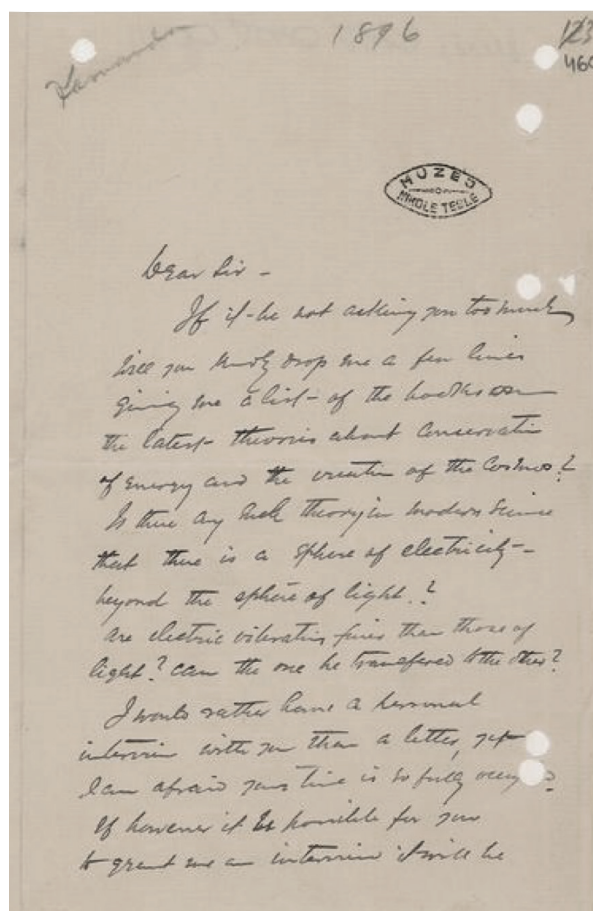
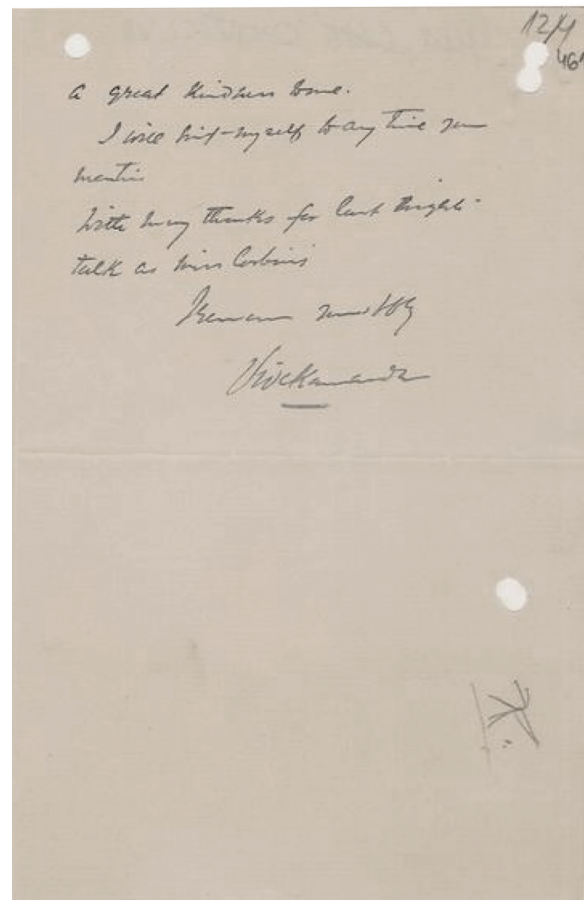
Билатерални односи Републике Србије и Индије означени су традиционалним пријатељством које почива на темељима Покрета несврстаности. Дипломатски односи успостављени су 1948. године. Билатерални односи били су на свом врхунцу за време СФРЈ, али је у последњих неколико година дошло до знатног јачања сарадње у разним областима. Током истог периода реализовано је и више посета на највишем и високом нивоу, након деценија ослабљеног политичког дијалога. У овом тексту осврнућемо се на историјску димензију наших односа, почев од ранијих веза између истакнутих представника два народа и самог успостављања дипломатских односа, до прегледа сарадње у време СФРЈ, са освртом на несврстаност. Размотрићемо и детаље

билатералних активности у претходном периоду, укључујући актуелну сарадњу.

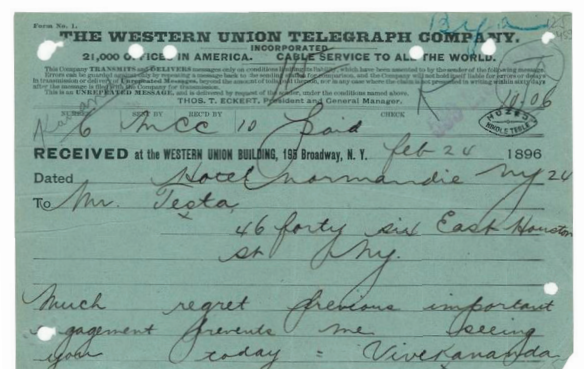
Дипломатски односи успостављени су 1948. године, али везе два народа сежу доста даље. По значају и занимљивости посебно се издвајају контакти између Николе Тесле и индијског духовника, свештеника и патриоте Свамија Вивекананде. Вивекананда је једна од најпознатијих и најугледнијих историјских личности Индије. Веома је заслужан за проширење утицаја јоге и ведске науке на глобалне оквире. Учествовао је на првом заседању Парламента светских религија 1893. године у Чикагу, када је одржао познати говор о толерантности хиндуизма. Управо у то време био је и у контакту с Теслом, с којим је, по

[1] vladimir.maric@mfa.rs

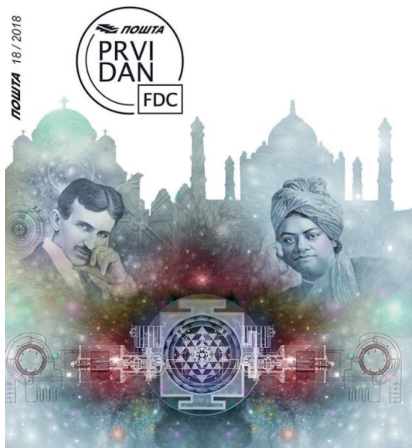
свему судећи, разматрао одређена филозофска питања која су их заокупљала, Теслу с научне, а Вивекананду с духовне стране – или обрнуто. У музеју Николе Тесле у Београду налазе се оригинали двају Вивеканандиних писама Тесли.

Писмо (телеграм) Свами Вивекананде Николи Тесли
1896. године, Музеј Николе Тесле Београд

На иницијативу наше амбасаде у Њу Делхију, Вивекананда и Тесла су се нашли и на заједничким поштанским маркицама, објављеним у оквиру обележавања 70. годишњице дипломатских односа. Маркице су у оптицај пустили потпредседник Индије Наиду и председник Вучић током Наидуове посете Београду 2018. године.

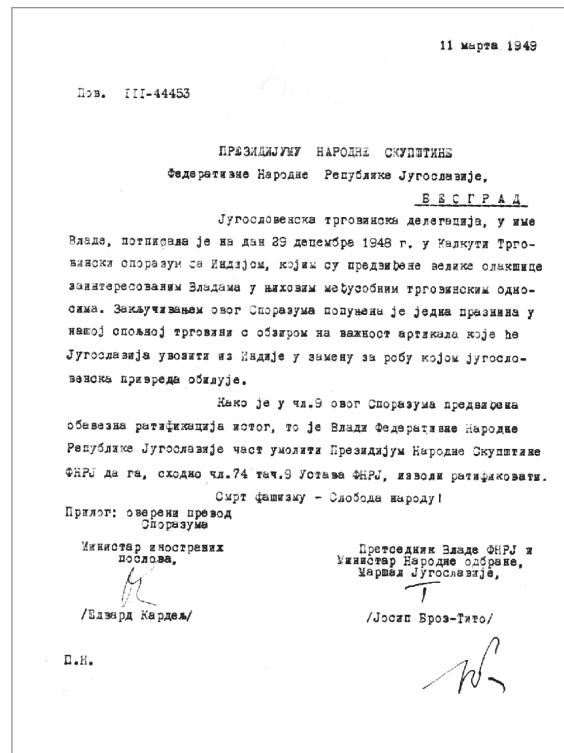
ЗАЈЕДНИЧКО ИЗДАЊЕ СРБИЈА – ИНДИЈА:
70 година дипломатских односа
СРБИЈА

Коверат првог дана заједничког издања пригодних поштанских марки Србија-Индија издатих поводом 70 година дипломатских односа две земље, чији су аутори академски сликар мр Бобан Савић, креатор поштанских марки Поште Србије и индијска уметница Гулистаан, а аутор пригодног коверта је мр Бобан Савић

Дипломатске везе између Индије и Југославије успостављене су 5. децембра 1948. године. Том чину претходила је комуникација између дипломатских представника Индије и Југославије у Лондону, Москви и Паризу, у склопу које су уговорани детаљи и временски оквир за успостављање формалних односа. Већ крајем децембра 1948. године у Индији је боравила југословенска трговинска делегација. Током те посете у Калкути, 29. децембра, потписан је трговински споразум између две земље. Како се наводи у допису, који су Јосип Броз Тито и министар иностраних послова Едвард Кардељ упутили Народној скупштини ради ратификације у марту 1949, овим спора-

| 21

зумом биле су „предвиђене велике олакшице заинтересованим владама у њиховим међусобним трговинским односима“. У том допису се даље каже да је закључивањем овог споразума попуњена „празнина у нашој спољној трговини с обзиром на важност артикала које ће Југославија увозити из Индије у замену за робу којом југословенска привреда обилује“ (МСП РС, ДА, ПА, Индија, Ф-90-44453, 1949).

Имајући у виду дубину каснијих веза на политичком плану како на билатералној, тако и на мултилатералној основи – нарочито у контексту Покрета несврстаних – занимљиво је да је на

самом почетку приоритет наше стране у односима са Индијом очигледно била економска, тј. трговинска сарадња. Осим трговинског споразума, потписаног практично истовремено са успостављањем дипломатских односа, у прилогу овој тези говори и чињеница да су југословенске власти крајем 1949. године затражиле егзекватуру за генералног конзула Југославије у Бомбају, па чак и замолиле да он привремено ступи на дужност пре добијања формалне сагласности.

Овај захтев образлагали смо управо потребом за продубљивањем привредне сарадње.

Aide Memoire

The Government of the Federative People's Republic of Yugoslavia would appreciate it very much if permission could be granted to the Yugoslav Consul General in Bombay for the temporary execution of his duties pending the submission of the Decree and the delivery of the Exequatur.

It is the intention of the Yugoslav Government to appoint to that post Monsieur Vjesoslav Mesarić of the Yugoslav Ministry for Foreign Trade.

Monsieur Mesarić was born on the 2nd of September, 1914 in Susak (People's Republic of Croatia). He is a Croat by origin and is married. He graduated in 1935 at the Faculty of Law, Belgrade University. In 1938 he became an administrative official in the regional administration board for Dalmatia in the town of Split. He took part in the National Liberation Movement against the invader from the very beginning in 1941. After the end of the war he was appointed Head of a department at the Yugoslav Ministry of Health and subsequently transferred to the Ministry of Foreign Trade.

The Yugoslav Ambassador would appreciate very much any assistance which might be given by His Excellency the High Commissioner for India in bringing this matter to the attention of the Government of India. At the same time he would be grateful for any assistance that might be rendered in granting the necessary visas to Monsieur and Madame Mesarić.

London, 13th December, 1949.

Z a b e l e š k a

o razgovoru ministra-savetnika Zlatarića sa Visokim Komesarom Indije Menon-om dana 13 decembra 1949 godine u rezidenciji Menona.

Posetio sam Visokog Komesara za Indiju po predmetu naimenovanja našeg Generalnog Konzula u Bombaju. Pratio me je sekretar Presburger.

Primio nas je Menonov sekretar odeljenja za inostrane poslove P.M. Haksor. Izvinio se što će Visoki komesar zakašniti nekoliko minuta zadržan nepredviđenim telefonskim razgovorom. Pomolio nas sa čaja. Sa njim smo razgovarali o nevažnim stvarima. Bio je neposredan i tražio prijateljski ton. Kada je Menon posle nekoliko minuta ušao prvo je upitao svog sekretara da li se radi o kurioznoj poseti ili smo došli po nekom naročitom predmetu. Odgovorio sam da sam došao po predmetu naimenovanja Generalnog Konzula u Bombaju i odmah prešao na samu stvar. Rekao sam otprilike ovako: S obzirom na to da se već pokazuje potreba za jugoslovenskim predstavnikom u Indiji zbog postojećih privrednih veza i s obzirom na to da naša vlada očekuje da će ova potreba u skoroj budućnosti biti još intenzivnija ona želi da što pre pošalje jednog jugoslovenskog predstavnika, a pošto izmena diplomatskog predstavnika još nije usledila njena je želja i namera da pošalje bar generalnog konzula u Bombaj kojije misli da se briže bar za privredne poslove. Rekao sam da naša vlada želi da predloži za ovaj položaj jednog od službenika Ministarstva spoljne trgovine čija se kratka biografija nalazi u Aide-Memoireu koga sam mi istovremeno predao i čiji prepis prilažen uz ovu zabelešku. Menon je pročitao Aide-Memoire i rekao da on lično ne vidi nikakve smetnje da se ovaj želji udovolji i upitao da li želimo da naš predlog dostavi putem telegrama. Ja sam mi odgovorio da je naša želja da se predmet što pre reši, na šta je on rekao da će biti bolje ako naš predlog dostavi pismom što neće mnogo odugovlačiti stvar pošto pismo stiže u Indiju za pet dana. Rekao je potom da do izmene diplomatskih predstavnika nije do sad došlo iz čisto praktičnih razloga, a ne zbog nekog političkog momenta. Kazao da između naše dve zemlje nema nikakvog spora, jedino dve zemlje sa kojima njegova zemlja ima razmirice su Južna Afrika i Španija. Rekao je da njima do sad nije bilo moguće da šalju predstavnika pošto još nisu našli osobu za taj položaj. Pokušali su da reše pitanje na taj

/način

У том контексту, министар саветник у Амбасади Југославије у Лондону, 13. децембра 1949. године пренео је високом комесару (амбасадору) Индије следеће:

„С обзиром на то да се већ показује потреба за југословенским претставником у Индији због постојећих привредних веза и с обзиром на то да моја влада очекује да ће ова потреба у скорој будућности бити још интензивнија она жели да што пре пошаље једног југословенског претставника, а пошто измена дипломатског претставника још није уследила њена је жеља и намера да пошаље бар генералног конзула у Бомбај који ће моћи да се брине бар за привредне послове (МСП РС, ДА, ПА, Индија, Ф-90-422760).

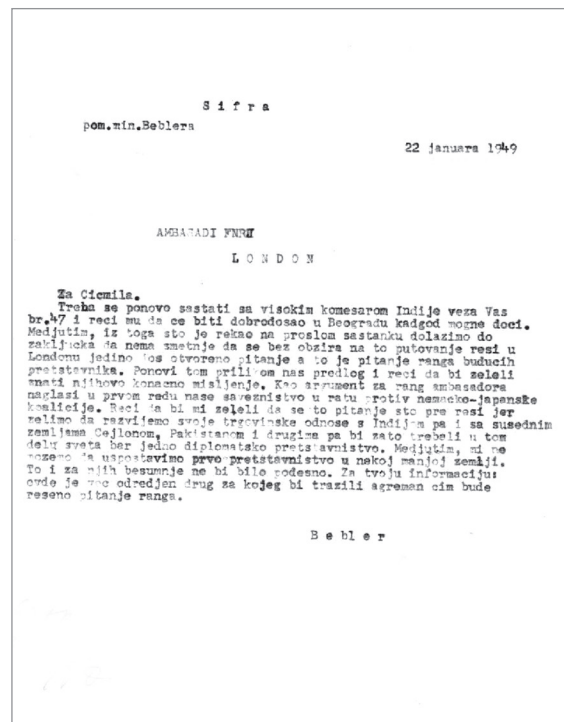
[...]

Ја сам му одговорио да баш ради тога што су се до сад показале извесне техничке сметње да се истовремено измене засебни дипломатски претставници, а пошто већ постоји трговински уговор и размена добара то је моја влада сматрала да је неопходно потребно за ово прелазно време послати бар генералног конзула и поново сам га молио да са своје стране учини потребно да се предмет што пре реши јер би наш кандидат могао да крене на пут одмах по пријему извештаја о одобреној визи“ (МСП РС, ДА, ПА, Индија, Ф-90-422760).

За генералног конзула у Бомбају био је предложен Вјенчеслав Месарић, службеник Министарства спољне трговине, што још једном

потврђује нашу опредељеност за изградњу трговинских односа са Индијом.

Ово се дешавало упоредо с преговорима са индијском страном о рангу дипломатских представништава, тј. нивоу дипломатских представника у Њу Делхију и Београду. Предлог наше стране је од почетка био да разменимо амбасадоре. Аргумент који смо и у том контексту користили опет је било развијање трговинских односа, првенствено са Индијом, али и са

суседним земљама попут Цејлона (данашња Шри Ланка) и Пакистана (МСП РС, ДА, ПА, Индија, Ф-90-41410, 1949).

Први амбасадор Југославије у Индији био је Јосип Ђерђа и он је акредитивна писма предао

у априлу 1950. године. Међу амбасадорима у Титово време били су генерални секретар председника Јоже Вилфан, народни посланик и касније амбасадор у САД Богдан Црнобрња, народни хероји Гојко Николиш, Душан Кведер и Славко Комар, један од оснивача Економског факултета у Београду и дугогодишњи амбасадор (у Норвешкој, Аустрији, Француској) Радивој Увалић и саветник за спољне послове председника Анђелко Блажевић. Радивој Увалић погинуо је 1971. године у Ирану, на путу ка Индији, где је требало да започне други амбасадорски мандат.

24 |

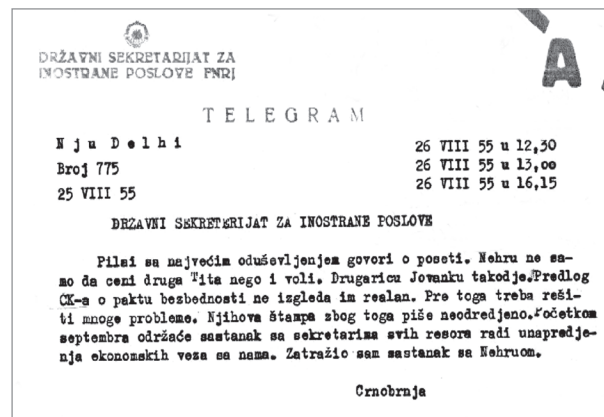
Поводом обележавања 70. годишњице успостављања дипломатских веза 2018. године, Архив Југославије, Министарство спољних послова Републике Србије и Амбасада Индије у Београду приредили су изложбу „Београд – Њу Делхи: седамдесет година дипломатских односа“. Објављен је и Каталог изложбе, у којем др Драган Богетић даје веома добар преглед индијско-југословенских односа.

Једно од поглавља Каталога посвећено је и сусретима на највишем нивоу. Др Богетић на самом почетку свог текста објашњава суштинску важност Титове прве посете Индији у децембру 1954. и јануару 1955. године:

„Преломан догађај у односима две државе, али и преломан догађај у процесу институционализације сарадње ванблоковских држава, односно формирања Покрета несврстаности, представљало је путовање Јосипа Броза Тита у Индију, крајем 1954. и почетком 1955. године. Ту посету Тито је искористио да свом домаћину, Џавахарлалу Нехруу, боље објасни спољнополитичку

стратегију Југославије, свој став према блоковима, садржајне компоненте унутрашње политике, али и да назначи потенцијалне сфере сарадње двеју држава у склопу њихове опште међународне стратегије. Пошто се Индија оштро противила стварању било каквих војних, па чак и регионалних пактова, Тито је морао отклонити Нехруове сумње у погледу југословенског чланства у Балканском савезу и појаснити став према НАТО. Дуги и срдачни разговори резултирали су високим степеном међусобног личног уважавања и поштовања, које ће касније постати далеко моћнији кохезиони фактор у билатералним односима Југославије и Индије него политичка блискост ових држава и њихових националних приоритета.

...посебну тежину имала је и чињеница да је Јосип Броз био први председник једне европске државе коме је индијско руководство указало част да буде позван у госте у Индију после њеног стицања националне независности“ (Medaković i Rađenović, 2018, str. 11).

О степену уважавања и блискости два лидера вероватно најбоље говори телеграм амбасадора Црнобрње из Њу Делхија.

Посебно је занимљиво да је Тито у Индију крајем 1954. године допутовао бродом „Галеб“. Брод је пристао у Бомбај, (а Тито је копном путовао до Њу Делхија и затим до Калкуте, где се опет укрцао на „Галеб“, на којем је организован и дочек Нове 1955. године. Након Индије је посетио Бурму, да би у повратку опет застао у индијским лукама Мадрасу и Кочину. Тито је „Галебом“ путовао у Индију и почетком 1959. године.

Фото: Фонд Музеја Југославије

Посета председника Тита Индији: искрцавање
у луци Мумбај, 16.12.1954.

У контексту стварања Покрета несврстаности, осим Титове посете Индији крајем 1954. и почетком 1955. године, најважнији догађај представљао је тројни састанак Тито–Нехру–Насер на Брионима, у јулу 1956. године, када је усвојена Брионска декларација. Др Богетић констатује да је поменути састанак „означавао као историјска прекретница и кључни догађај у склопу иницијатива ванблоковских држава за стварање

Покрета несврстаности“ с обзиром на то да је то био први сусрет тројице лидера Покрета и да је на њему усвојен први мултилатерални документ несврстаних (Medaković i Rađenović, 2018, str. 12).

Крајњи резултат био је Први самит несврстаних, одржан у Београду у септембру 1961. године.

У поглављу о сусретима на највишем нивоу у поменутом каталогу, приметно је да није било међусобних посета у периоду од 1989. до 2017. године. Премијер Индије Радив Ганди боравио је у Београду у септембру 1989. ради учешћа на Деветом самиту несврстаних, одржаном у Сава центру. Председник Републике Александар Вучић, тада као премијер, боравио је у посети Индији у јануару 2017. године. Посета председника Вучића Индији представљала је историјску прекретницу у нашим свеукупним билатералним односима. Том посетом су широм отворена врата за значајно продубљивање сарадње у свим областима, а посебно на плану политичког дијалога – посета на највишем и високом нивоу, и економије.

У том контексту, у мају наредне године Индију је посетио и тадашњи први потпредседник Владе и министар спољних послова Ивица Дачић и сусрео се с потпредседником Индије Венкајом Наидуом и министарком спољних послова Сушмом Свараџ. Том приликом су два министра спољних послова потписала и Споразум о сарадњи у области културе, уметности, омладине, спорта и масовних медија. Министар Дачић посетио је и Тару Ганди, унуку Махатме Гандија, с којом је разговарао о поштовању које Махатма Ганди ужива у српском народу. Тада је договорено да се књига Таре Ганди о времену проведеном са својим дедом преведе на српски језик и објави у Србији,

што је уједно био и повод за њену каснију посету Београду. Госпођа Ганди је током посете Београду одржала предавање на Дипломатској академији МСП. Сусрела се и са председником Вучићем и имала веома запажене медијске наступе.

У септембру 2018. године, потпредседник Наиду посетио је нашу земљу. То је била прва посета из Индије на највишем нивоу још од 1989. године, тј. с обзиром да посета Рацива Гандија није била класична билатерална посета, од 1983. године и посете Индире Ганди. Истовремено, то је била прва посета једног потпредседника Индије још од 1953. године, кад је у незваничној посети Југославији боравио Сарвепали Радакришнан. Радакришнан је био први потпредседник Индије након што је та функција установљена, од 1952. до 1962. године. Од 1962. до 1967. био је и шеф државе. Посета потпредседника Радакришнана 1953. била је историјски гледано веома важна, јер су током ње, као и током боравка у Југославији Нехруове сестре Вицаје Лакшми Пандит у лето 1954. године, створени услови да дође до прве Титове посете Индији у децембру 1954. – јануару 1955. године. Имајући све ово у виду, више је него јасно да је

посета потпредседника Наиду имала историјски значај, имајући најпре у виду њену суштину, а потом и симболику – чињеницу да је уследила након 35 година од последње билатералне посете из Индије на највишем нивоу и да је реализована у години када смо прослављали 70. годишњицу успостављања дипломатских односа. Домаћин Наидуу био је председник Вучић, који је тада рекао да је Индија истински и искрени пријатељ Србије, с којом ће у будућности моћи да оствари још бољу сарадњу у интересу обе државе. Уједно је честитао Индији на постигнутим изванредним економским резултатима, а захвалио је и на јасном ставу Индије да подржава територијални интегритет Србије.

Током посете Венкаја Наидуа, организован је и Пословни форум, који су отворила два државника и на којима су учествовали припадници пословних кругова обе земље. Председник Вучић је тада истакао да индијски инвеститори неће наћи боље место за улагање од Србије. Уједно се обратио и српским привредницима и скренуо пажњу на пријатељство које гајимо са Индијом и на њену економску снагу и огроман потенцијал. Подсетио је и да је Србија укинула визе за грађане Индије, као и да се надамо успостављању ваздушног саобраћаја. Председник доњег дома Парламента Индије О. Бирла посетио је Србију у октобру 2019. године, када је предводио индијску делегацију на 141. заседању Интерпарламентарне скупштине. Имао је и састанак са тадашњом председницом Народне скупштине М. Гојковић. Министар спољних послова С. Џаишанкар, који је боравио у Србији само месец дана након О. Бирле, указао је на чињеницу да су председници оба дома Парламента Индије били у Србији,

фото: Председништво Србије

Потпредседник Републике Индије Венкаја Наидуа у Београду са председником Републике Србије Александром Вучићем

што показује значај узајамне парламентарне сарадње.

У новембру 2019. године, убрзо након преузимања дужности, министар спољних послова Индије С. Џаишанкар боравио је у званичној посети Београду. То је била једна од првих билатералних посета које је реализовао као министар. Џаишанкар се том приликом састао с председником Вучићем и разговарао о билатералним односима и економској сарадњи. Председник Вучић је том приликом нагласио да дуго није било посете једног индијског

министра спољних послова Србији и захвалио је на принципијелном ставу Индије поводом непризнавања једнострано проглашене независности Косова и поштовању суверенитета и територијалног интегритета Србије. Министар Џаишанкар се сусрео и са тадашњим министром одбране А. Вулином и тадашњом председницом Народне скупштине М. Гојковић.

Министар Џаишанкар је једно од првих већих обраћања јавности и медијима након преузимања дужности имао у Њу Делхију, 14. новембра 2019, у организацији индијске медијске

групе Експрес. До овог догађаја дошло је само неколико дана после његове посете Србији. Након дужег излагања током којег је говорио о шест фаза индијске спољне политике од стицања независности, уследила је размена мишљења са Раџом Моханом, познатим новинаром и спољнополитичким аналитичарем. На Моханово прво питање, које се односило на промене у позицији Индије у међународном систему, тј. на повећање тежине коју Индија у њему има, и, у том контексту, на импликације које те промене имају на дневно вођење дипломатије, министар Џаишанкар одговорио је следеће:

„Најпре се свет мора разумети, а да би се разумео свет, морају се разумети кључни играчи. Ако имате спољну политику, а она је неактивна у смислу сусрета... Управо сам се вратио из Србије и морам да признам да сам био искрено осрамоћен када сам сазнао да сам први [индијски] министар спољних послова који је посетио Србију након распада Југославије.

[...] Прво и основно је да будете видљиви, да будете активни, да се срећете, да можете да сами чујете, помиришете и додирнете свет. Уколико то не радите, ваши инстинкти неће бити добри, неће бити тачни.“

Како ми је тада пренело више познавалаца прилика из медијских и академских кругова, оно што је министар Џаишанкар на поменутом догађају рекао у контексту посете Србији било је за нас двојако значајно. Прво, та посета, једна од његових првих билатералних посета, извесно је на њега оставила довољно јак утисак да би

је у једном јавном наступу ставио у контекст евентуалног размишљања о потреби одређене модификације начина на који се води индијска спољна политика. И друго, тај очигледно веома позитиван утисак засигурно ће имати и позитивне импликације на наше билатералне односе.

Из југословенске перспективе јачање економских веза представљало је један од кључних, ако не и кључни циљ сарадње са Индијом непосредно након успостављања дипломатских односа крајем 1948. године. Средином 50-их година, у први план избиле су политичке теме, нарочито у контексту глобалних међународних дешавања. Међутим, економија је наставила да буде на самом врху приоритета. Како наводи др Богетић:

„Индија се током 60-их и 70-их година наметнула као најзначајнији спољнотрговински партнер Југославије у Азији. Још од 1956. године робна размена две земље, сарадња у области инвестиција и индустријска кооперација, бележили су стални пораст. Индија је била један од највећих купаца југословенских бродова и производа машиноградње, а Југославија је (пored увоза чаја, кафе, памучних тканина и зачина) била један од највећих увозника индијских индустријских производа (после Велике Британије и САД)“ (Medaković i Rađenović, 2018, str. 15).

Иако су и после распада СФРЈ међусобно разумевање и подударност ставова о кључним међународним питањима наставили да карактеришу односе Индије и СР Југославије, Србије и Црне Горе и Републике Србије, сарадња

на економском плану значајно је опала у односу на период пре 90-их. Посета председника Вучића Индији у јануару 2017. године била је од изузетне важности на политичком плану, с обзиром да је том приликом одржан билатерални састанак са председником Владе Нарендром Модием, током којег су размотрене све најважније политичке теме, али и на плану економије, о којој је, поред премијера Модиа, председник Вучић разговарао и са водећим индијским пословним људима.

Председник Вучић је током боравка у Индији учествовао на „Вибрант Гуџарат“ самиту, једном од највећих политичко-економских скупова у Индији, који је иницирао управо премијер Модиа. Током сусрета два лидера разговарано је о унапређењу сарадње у области прехранбене производње, пољопривреде, фармације, наменске индустрије, туризма и информационих технологија. Тада је поновљена принципијелна подршка коју Индија пружа Србији по питању њеног територијалног интегритета и суверенитета. На одвојеним састанцима с главним министром (премијером) савезне државе Гуџарат и председником Федерације индијских привредних комора (која има два и по милиона чланова) највише пажње опет је било посвећено економској сарадњи и начинима за њено унапређење. Самит, чија је тема била „Одрживи економски и социјални развој“, на којем је председник Вучић одржао говор и представио потенцијале Србије када је реч о улагањима, имао је више од два милиона посетилаца и окупио је представнике више од 100 земаља и 2.000 индијских и страних компанија. На Самиту је учествовала и српска делегација пословних људи – представника српских компанија и предузећа. Након боравка у

Гуџарату, председник Вучић је боравио у савезној држави Махараштри, где је свечано отворио берзу у Мумбају. Он се тада састао и са главним министром Махараштре и власником једне од највећих индијских конгломерата Махиндра Груп Анандом Махиндром.

Визија председника Вучића о враћању економске сарадње са Индијом на нивое ближим онима из 60-их и 70-их година почела је да даје конкретне резултате у веома кратком року након његове посете Индији. У том контексту, као резултат директне иницијативе председника Републике, већ у августу 2017. године једнострано смо укинули визе за носиоце обичних индијских пасоша. Тиме је дат изузетно јак импулс доласку индијских туриста у нашу земљу. Иначе, Индија последњих година остварује глобално највиши раст броја туриста који путују у стране земље (тзв. *оуџдоунд* туризам). Захваљујући овој одлуци, у 2018. и у 2019. години забележен је значајно већи број посетилаца из Индије.

Укидање виза имало је веома позитиван ефекат и на филмску индустрију. У протеклих неколико година уложили смо велике напоре да Србију представимо као одличну дестинацију за снимање филмова. Значај овог сегмента промоције на индијском тржишту огледа се у чињеници да Боливуд представља највећу филмску индустрију света, са око 2.000 филмова годишње и зарадом од скоро три милијарде долара и да, као такав, пружа огромне могућности за сарадњу. У Србији је снимљен већи број боливудских и других индијских филмова, а најпопуларније индијско филмско остварење у 2019. години – *Uri: The Surgical Strike* – снимљено је у нашој земљи. На снимању филма у Србији, ангажована

је екипа са више од 300 чланова и око 700 статиста из целе Србије.

У новембру 2017. године, министар пољопривреде, шумарства и водопривреде Бранислав Недимовић посетио је Индију. Том приликом сусрео се с премијером Нарендром Модиијем и имао сасатанке са индијским министрима пољопривреде и прехранбене индустрије. Министар Недимовић је тада наставио разговоре, које је иницирао председник Вучић, о две веома важне теме – приватизацији ИМТ-а и пласману нашег воћа на индијско тржиште. Наша делегација учествовала је на Светском сајму хране у Њу Делхију, а Република Србија имала је и свој сајамски штанд, на којем су били присутни српски произвођачи хране. Позив нашој земљи да учествује на овом важном догађају премијер Модии упутио је директно председнику Вучићу током њиховог сасатанка у јануару 2017. године. У периоду који је уследио, Индију је, са циљем дефинисања техничких услова за извоз јабука, више пута посећивао и државни секретар Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Богдан Игић.

Реализована су оба пројекта – и приватизација ИМТ-а и извоз наших јабука у Индију. Индијска компанија ТАФЕ преузела је у априлу 2018. права за производњу ИМТ трактора и у међувремену започела монтажу у погону у Јарковцу. После неколико година преговора и посета – усаглашавања прописа и друге документације – први контингенти наших јабука пут Индије кренули су у октобру прошле године.

Од активности у области културне сарадње претходних година посебно важна била је велика изложба Етнографског музеја из Београда под називом „Текстил и украшавање у култури

Срба 19. и прве половине 20. века“, одржана у Националном музеју у Њу Делхију током 2016. године. Изложбу је свечано отворила заменица индијског министра културе и туризма. Осим тога, у октобру 2018. године, на међународном филмском фестивалу у главном граду савезне индијске државе Асам, приказана је ретроспектива филмова нашег истакнутог редитеља Горана Паскаљевића.

Почетком 2018, поводом прославе 70. годишњице успостављања дипломатских односа, Амбасада у Њу Делхију је, у сарадњи са Националним институтом за модну технологију (National Institute of Fashion Technology), једном од водећих индијских институција у области дизајна, организовала конкурс за избор најбољег идејног решења за лого ове важне дипломатске годишњице. Из мноштва креативних решења, изабрано је оно које је представљало најбољи спој симболике, односно вишедеценијске блискости две државе и народа, и естетике. Лого је коришћен на свим догађајима који су током године организовани у контексту прославе јуби-

леја и на тај начин му је био дат и упечатљив визуелни идентитет.

Дипломатска годишњица била је крунисана већ поменутиим међусобним посетама на високом и највишем нивоу, најпре тадашњег првог потпредседника Владе и министра спољних послова Ивице Дачића у мају, а потом и историјском посетом потпредседника Индије Венкаја Наидуа у септембру 2018. године.

Од активности наше амбасаде током периода који сам провео у Индији посебно бих истакао једну, која је посредно имала позитиван утицај и на наше билатералне односе. Почетком 2015. године, на иницијативу наше амбасаде, а у сарадњи са амбасадама Босне и Херцеговине, Гватемале и Чилеа и Тениским савезом Индије, организовали смо хуманитарни тениски турнир под слоганом *Tennis for Toilets*, којим смо подржали кампању премијера Модии *Swachh Bharat* (Чиста Индија). На турниру су, између осталих, учествовале стране дипломате, представници великих индијских компанија, медија итд. – оно што их је спојило била је љубав према спорту и жеља да се помогне широј заједници у којој смо заједно живели. Догађај је званично подржало Министарство спољних послова Индије, док је почасни гост на финалном мечу и завршној свечаности, одржаној у Амбасади Србије, био државни министар унутрашњих послова Карен Рицицу. Захваљујући котизацији учесника и корпоративним спонзорствима успели смо да прикупимо око 50.000 долара. Од тих средстава изграђено је више од 100 пољских тоалета у једном селу у савезној држави Харијани, на педесетак километара од Њу Делхија. Сви водећи индијски медији известили су о овом догађају. Јавну

захвалност упутио нам је министар Рицицу, док је у селу постављена меморијална плоча.

На крају, вероватно најбољи и засигурно најактуелнији доказ дубине пријатељства, разумевања и солидарности између Индије и Србије јесте испорука 150.000 доза АстраЗенека вакцине произведене у Индији. Вакцине су у нашу земљу стигле 21. фебруара и на аеродрому их је дочекао председник Александар Вучић, а присутан је био и привремени отправник послова у Амбасади Индије у Београду. Вакцине су произведене у Индијском серум институту (*Serum Institute of India*), који се налази у граду Пунеу у индијској савезној држави Махараштри и највећи је произвођач вакцина на свету. Председник Вучић је том приликом истакао да је до ове веома важне испоруке, којом се Србија сврстала у групу од само неколико држава на свету које су успеле свом становништву да понуде и четврту вакцину, дошло захваљујући тројној сарадњи Индије, Уједињеног Краљевства и Србије, и посебно је у том контексту захвалио председнику Владе Индије Нарендри Модии и министру спољних послова др Субраманијаму Џаишанкару. Како је том приликом рекао и привремени отправник послова Виџај Кумар, Индија је, и поред потребе за огромном количином вакцина за своје становништво, дала посебну дозволу да се једна количина вакцина допреми и у нашу земљу, у складу са деценијском блискошћу и пријатељством два народа. Овом приликом се на друштвеним мрежама, поред председника Вучића и нашег Министарства спољних послова, огласио и министар спољних послова Индије, рекавши да су вакцине произведене у Индији стигле у Србију, те да Индија продубљује своје везе са Београдом.

Sources / Извори

Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Serbia (MSP RS, DA, PA, India, F-90 (1949) [In Serbian]

Nikola Tesla Museum Belgrade, Correspondence, CLVII. [In Serbian]

References / Литература

"Exhibition Textiles and Decoration in the Culture of Serbs of the 19th and the First Half of the 20th Century":

32 | http://etnografskimuzej.rs/wp-content/uploads/2017/01/20170726_Etnografski_muzej_11-03-45_540.pdf (viewed 15.04.2021)

[In Serbian]

Medaković, M. i Rađenović, R. (2018). *Belgrade – New Delhi: Seventy Years of Diplomatic Relations: exhibition catalogue.*

Beograd: Arhiv Jugoslavije, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije, Ambasada Republike Indije u Republici Srbiji.

[In Serbian]

Vladimir D. Marić

Former Ambassador of the Republic of Serbia to the Republic of India

Bilateral relations between the Republic of India and the Republic of Serbia

Summary

The text outlines and analyses the relations between India and Serbia from the formal establishment of diplomatic relations in 1948 till the present. The author gives special attention to the political and economic relations between the two countries. In the context of political relations, the author discusses the meetings that took place at the highest level as well as the significance of the Non-Aligned movement. With regard to economic relations, the paper points to the importance of bilateral cooperation that has developed since the establishment of diplomatic relations and has intensified in the past few years, with concrete results being achieved.

Keywords: Serbia, India, SFRY, Non-Aligned Movement

Милован Р. Суботић^[1]

Универзитет одбране – Институт
за стратегијска истраживања
Београд (Србија)

УДК 327.88::323.28]:28(4)"20"
327.56:314.15(4)"20"
Оригинални научни рад
Примљен: 23/03/2021
Прихваћен: 30/03/2021
doi: 10.5937/napredak2-31464

Повратна спрега између милитантног исламизма и десничарског екстремизма на примеру мигрантске кризе

Сажетак: Најновија мигрантска криза дугог трајања, чији се почеци везују за распламсавање крвавог грађанског рата у Сирији почетком друге деценије XXI века, са епицентром у најбурнијој и мигрантски најфреквентнијој 2015. години, и даље значајно тангира геополитички контекст европског континента. Истина, бројеви на три мигрантске руте према Европи знатно су мањи, али последице које је овај миграциони удар оставио, као и крхка стабилност на порозним мигрантским правцима апелују на опрез. Када говоримо о последицама, оне су бројне: демографске, културолошке, економске, верске и друге. На страницама овог рада анализираће се релација између милитантног исламизма, као једног од покретача миграција ка Европи, и десног екстремизма на тлу најстаријег континента. Тачније, покушаће да се одговори на питање у којој су мери ова два облика испољавања политичког насиља антагонизујућа, а у којој мери их одликује извесна капиларност, тј. у којој мери јачање политичког ислама на извору, току и ушћу мигрантског таласа доводи до снажења крајње десних одговора базираних на наративима (нео) хришћанске Европе.

Кључне речи: мигрантска криза, ислам, милитантни исламизам, хришћанство, Европа, десни екстремизам

Уводна разматрања

Миграторна кретања су кроз целу човекову историју доносила контакт с различитостима, које су по правилу генерисале неспоразуме и конфликтност. Она супремациона вододелница у неминовном контакту с различитостима које собом носе миграције свакако је култура. С правом се сматра да је култура, са лепезом

идентитетских посебности, онај највернији пратилац миграторних токова и истовремено њен најзаступљенији детерминатив. Савремени антрополози махом истичу да је историја идентитета саткана од сеоба, случајности и прилагођавања, те да се у вечитом вртлогу људских кретања и мешања становништва не може говорити о некаквој потпуној аутохтоности одређених група, етноса и нација.

[1] milovan.subotic@mod.gov.rs

Један од њих, француски етнолог и антрополог Мишел Ажије (Michel Agier), творац синтагме „нови космополитизам“, чак тврди да „ниједно људско биће никада није било аутохтоно и да су границе одувек биле нестабилне, да су се изнова успостављале и доводиле у питање“ (Agier, 2019, str. 71).

Они културни обрасци који су долазили од неког другог, страног, непознатог (обрасци тзв. страних култура) прихватани су или одбацивани на основу одређених система вредности према којима су процењивани. Управо модел према којем се универзалним и општеважећим проглашавају баш оне вредности на које су прокламатори „универзалног обрасца“ навикли представља базно становиште својствено идеолозима колонизације, која се по много чему сматра претечом савремене глобализације. Вођени идејом наметања унификованог културног и привредног обрасца као добротинитељског „просветљења других“, они су сматрали да цео свет треба да буде устројен према детерминативима њихових друштава и последично ужива у благодетима својственим сопственом друштву. Овај „рукопис“ који је опстајао вековима, усавршен технологијом савремене глобализације, као недвосмислена инерција тог времена у савременој геополитичкој реалности, на један крајње парадигматичан начин читује се на примеру односа западних земаља, превасходно САД и водећих земаља ЕУ, према земљама муслиманског света. Међутим, на примеру „инсталирања демократије“ у земљама насељеним следбеницима најмлађег монотеизма ствари очигледно нису ишле тако глатко. Све су прилике да су се „извозници

демократије“ овог пута срели с „тржиштем“ где у постојећој геополитичкој реалности није било могуће пласирати овај „артикул“. Посве особен секуларизам у исламском свету, оличен, с једне стране, у апсолутистичким монархијама секуларног типа, а с друге, у социјалистичким земљама јаког националног наратива, разорен је снажним дисолутивним рецидивима приликом покушаја „увоза демократије“ у овај део света. Стога с правом можемо устврдити да је „арапско пролеће“ свакако представљало продукт жеље народа земаља Северне Африке и Блиског истока за променама, али и интервенционизма, који је, по принципу „дан пре избора је тиранија, а дан после избора демократија“, само распламсао сукобе и у многим од ових земаља довео на власт идеологе и протагонисте милитантног исламизма.

У тренутку када је „демократски исламизам“ у условима општег пада регионалне економије одлазио „све више десно“ и задобијао све доминантнију милитантну форму, за преиспитивање одлука најважнијих спољних играча у овом сукобу било је касно. Зло у виду „исламске државе“ је рођено, конфликти и ратови су запалили регион, а река миграната у драстичном обиму кренула је преко неприпремљених брана ка Европи, доносећи низ невоља како самим мигрантима, тако и „друштвима тока“, већ оптерећеним својим невољама (од економских до оних које су наслеђе ратова деведесетих: пример западнобалканске руте). Снажна мигрантска бујица трансконтиненталног карактера покренула је многа нова питања и оживела она стара, која одговоре већ чекају предуго.

Ако се за нека ранија миграторна кретања из периода географских открића и касније колонијалних освајања може рећи да су била кретње ради запоседања ненасељених подручја, за најновије миграције се може рећи да то извесно није случај. Једна од важних карактеристика нових миграција (као и махом свих великих људских померања данашњице) није „освајање“ или насељавање оних тзв. празних – ненасељених територија. Напротив, чињеница је да савремени свет управо пати од мањка слободне територије, која би била погодна за живот – територије на којој би се изградила нова људска насеља. Како то с правом примећује Бејер (Peter Beyer), сва територија која обећава пристојан живот је „леgitимно заузета и њоме се већ влада“ (Beyer, 2010, str. 1299).

Данашње миграције са собом дакле доносе проблеме који се усложњавају у добро познатом интерегнуму, чије је главно обележје каузалност према којој мигранти морају да се суоче са ситуацијом прилагођавања „друштву домаћину“, од којег се, с друге стране, очекује да се прилагоди њима. Стога се добар део савремене литературе из области социолошких, антрополошких, и геополитичких наука управо бави различитим проблемима који се јављају док се имигранти прилагођавају новом окружењу, али и ново окружење њима.

Ова питања тичу се проблема маргинализације новопридошлица у новом друштву, њиховог личног и културног идентитета, као и разлика између прве и осталих генерација имиграната. Такође, предмет проучавања представљају комплексни односи између емигрантских заједница на „новом тлу“ с оним

у земљама порекла, те интеракција између истих културних група на новом тлу, али на различитим локацијама земље домаћина.

Међутим, другу страну једначине чини начин на који реагују домаћини новопридошлица. „Као одговор на екстремизам исламистичке религијске провенијенције, настаје екстремна десница. Она се може јавити у различитим појавним варијантама почевши од отворено неофашистичких група, покрета и организација, па све до антисистемских снага и популистичких покрета“ (Ђогић, 2017, str. 48). Европски популистички дискурси, често ослоњени на изражене националистичке наративе, искористили су ову прилику за перманентно истицање претње од исламизације Старог континента, а чињеница да су многи од новопридошлица управо муслимани чинила је слику „муслиманске инвазије“ још убедљивијом. Оно што је такође ишло наруку десним популистима свакако су били и бројни терористички напади на европском тлу који су коинцидирали с мигрантским таласом. Десни популизам, на наративима антиусељеничке политике, тако је постао значајан „састојак“ у манифестима различитих екстремистичких група и покрета, па и изборних слогана политичких партија данашње Европе, од којих су неке постале и део извршне власти.

Милитантни исламизам као један од „окидача“ мигрантског таласа ка Европи

Иако се колоквијално почетак мигрантске кризе везује за 2015. годину (када је заправо

дошло до њене ескалације), значајно увећање миграционог таласа десило се већ почетком 2011. године, када је политичким превратима у земљама у којима су на власти опстајали вишедеценијски властодршци озбиљно измењена архитектура какве-такве стабилности у региону Северне Африке и Блиског истока. Први значајан притисак ка европским обалама преко централномедитеранске руте забележен је након интервенције западне коалиције у Либији и рушења режима Моамера ал Гадафија (Muammar Abu Minyar al-Gaddafi). Продубљени антагонизми у либијском друштву довели су до дубоког унутрашњег конфликта и девастације пирамиде власти, чиме је празнина у институционалном безбедносном контексту искоришћена за јачање до тада потиснутих и релативно контролисаних радикалних исламистичких организација. Истина, не може се рећи да је екстремизам који је уточиште пронашао у окриљу религије искључиви специјалитет ислама и његовог политичког интерпретатива – исламизма. Напротив, „доминација тзв. политичких интерпретација савремених религија и њихових деноминација довела је до тога да се религиозност значајно злоупотребљава у сврху посве профаних циљева, попут савремених сукоба и ратова“ (Subotić, 2019, str. 476).

Исте године, према све израженијем „домино ефекту“, уследио је и значајан прилив миграната из правца Блиског истока, када је на простору Сирије, услед неуспешног свргавања режима Башара ал Асада (Bashar Hafez al-Assad), избио дугогодишњи компликовани оружани сукоб, који је с повећањем интензитета ратних

дејстава све већи број људи присиљавао на покрет и тражење уточишта ван земље. У којој мери је ескалација исламистичких наратива, оличена у све снажнијем милитантном организовању следбеника политичког ислама, допринела рекама невољника да се упусте у неизвесно путовање ка Европи, најлакше је објаснити успоном и несвакидашњом територијалном експанзијом терористичке организације „исламска држава“, нарочито израженим у другој половини 2014. године.

Криза мигрантског предзнака првенствено је иницирана хроничном нестабилношћу овог историјски небезбедног подручја, али и недореченим и често непримереним интервенцијама западних савезника приликом свргавања тамошњих диктаторских режима у „арапском пролећу“, па и након њега. И Европска унија је посредно подстакла те процесе, и то на двојак начин. Прво, економска криза глобалних размера, која је нарочито погодила земље Европске уније, након 2008. године се рефлектовала и на стање економије и финансија у земљама Северне Африке и Блиског истока. Ово се нарочито односи на чињеницу да је регион медитеранских и арапских држава у највећој мери био извозно оријентисан управо ка Европи. И друго, Европа је углавном годинама пратила међународну политику америчке администрације, базирану на принципу „штапа и шаргарепе“, која је узрочно-последично спојила тржиште ЕУ и напредак у реформама и демократизацији овог подручја. Крах „штапа“ значио је и крах „шаргарепе“. Протести, а касније и отворена побуна против аутократских режима обележени су иницијално симпатијама

најважнијих чланова Уније, но изостала је операционализација, која би подразумевала изнијансирано ангажовање да се оснаже оне снаге које су имале какву-такву демократску провенијенцију, а науштрб исламиста. Штавише, парадигматичан је пример Либије, где су новонастале оружане формације исламистичког предзнака у својим дејствима добијале ваздушну подршку кључних НАТО чланица са европског простора, првенствено Француске.

Ваљана подршка изостала је и у периоду након свргавања Гадафија, и то она која би обезбедила стабилизацију власти, изградњу институција и смањење социјалних разлика које су постајале све веће. Тако је Либија завршила у бруталним разрачунавањима између наоружаних опозиционих фракција и остатака бившег режима, што је отворило значајан простор за убацивање милитантних исламиста оличених у снагама „исламске државе“. Сличан сценарио забележен је и у Тунису, Египту, Сирији, а неколико година касније и Алжиру.

Све да је приступ брзог увођења демократије у земље исламског света био најдобронамернији, он се испоставио као пренагљен и лоше вођен, па је и исход био аналоган томе – никакав. Демократизација друштава без демократске традиције очито захтева поступан, вишегодишњи (или чак вишедеценијски) процес изградње институција новог система, што је „извозницима демократије“ морало да буде унапред познато, нарочито имајући у виду искуства земаља бившег совјетског блока, као и простора бивше СФРЈ у периоду након 1989. године.

Упадљив је и изостанак припреме и артикулације нових политичких актера који

би довели до најминималнијег идеолошког, верског и међустраничког консензуса о циљевима и смеру промена политичког и економског система ових земаља. Грађани су остали ускраћени за било какву едукацију о политичком животу у плурализму и вишестраначју, о успостављању, подели и контроли власти, а камоли о значају медија и цивилног друштва у новонасталим околностима. Као да се веровало да ће становници ових земаља заноћити у диктатури, а пробудити се у демократији. Сви прерогативи артикулисаног и ваљано потпомогнутог процеса транзиције власти у процесима „арапског пролећа“ од 2011. године до данас очигледно су изостали, како због недостатка политичког искуства нових политичких чинилаца у транзиционим државама и неедукованог грађанства, тако и због комбинације погрешног вођења и индолентности спољних „играча“, првенствено САД и Европске уније.

У оваквој констелацији, која је ишла науштрб секуларних опозиционих снага, епицентар политичке битности запосели су исламисти. У строго политичком смислу они су задовољавали основне услове да се сматрају опозицијом, па су се, у „брисаном простору“ који се појавио свргавањем апсолутистичких лидера, легитимисали као доносиоци промена, подилазећи оном слоју становништва који бивше системе није доживљавао као довољно исламске и довољно традиционалне. Тај пример показује да је становништву ненавикнутом на демократију и критичко расуђивање било лакше „продати“ етнички чисту арапску државу, уређену према традиционалним шеријатским

светоназорима, неголи њима непознату (па и све више омражену) демократију парламентарног западног типа. Транзициони период предвиђен за миран трансфер власти и изградњу институција заменили су грађански ратови, тј. континуирана нестабилност и распад институција система, праћени економском и социјалном девастацијом ових друштава. Иако привидно демократски, овај систем, који је суштински представљао отелотворење превратничке теократске диктатуре исламистичког типа, уместо прижељкиване стабилности и благостања, донео је још већу небезбедност и масован страх грађана за сопствени живот. Реке људи које су након успостављања те „особене демократије“ кренуле са ових подручја, махом ка Европи, сведоче о томе.

Држава из које се на пут отиснуло највише невољника свакако је Сирија, у којој и даље траје један од најкомпликованијих сукоба у којем се преплићу различити идентитетски, политички, верски и други утицаји и интереси. Следећа земља мигрантског изворишта је Либија, и то не само због великог броја домицилних Либијаца који су се покренули након свргавања Гадафијевог режима већ и због значаја своје територије као геополитичког чворишта различитих путева из Подсахарске Африке и земаља Блиског истока, који даље воде централномедитеранском рутом ка Европи.

Након сукоба који улазе у нову деценију, Сирија данас представља *de facto* располућену државу. Њеном најнасељенијом четвртином (западни – обалски део земље ка Либану) у највећој мери управљају снаге лојалне председнику Ал Асаду. Североисточни део земље, иначе познат као најфреквентније мигрантско исходиште ка Турској, махом контролише Сиријски Курдистан, који је исцрпљен у дугогодишњим беспштедним сукобима с милитантним исламистима „исламске државе“. Највећи део земље, који је демографски најсиромашнији, али ресурсима нафте и земног гаса најбогатији, доскора је у највећој мери контролисала „исламска држава“, с којом су на ратној нози били скоро сви актери овог сукоба: званични режим Башара ал Асада, опозиционе снаге FSA^[2], исламистичка Ал-Нусра, већ помињане снаге сиријских Курда, као и интервенистичке снаге попут земаља НАТО алијансе и Русије (Brodeur, 2020). Ова компликована подела сиријског тла, заснована махом на етничким и верским деобама, према принципу својеврсног „преливног вентила“, пресудно утиче на бројеве у мигрантским колонама. Страна која би претрпела војни пораз, бивала би прогнана. Тако је снажење официјелних снага Башара ал Асада узроковало појачан егзодус Арапа сунита, док је јачање супротстављене FSA аналогно подразумевало већи обим избегличког таласа

[2] Слободна сиријска војска (Free Syrian Army – FSA), оформљена средином 2011, састоји се од дела одбеглих припадника режимских снага и осталих који су узели оружје да би заштитили своје суседство. Њихов основни циљ је свргавање председника Башара ал Асада. FSA је једна од главних заговорника стране војне интервенције у Сирији. Њен вођа је био Ријад ал Асад, који је напустио сиријске безбедносне снаге након гушења демонстрација марта 2011. године. (Centar za zaštitu i pomoć tražilaca azila, Azilna biblioteka 2012, <http://www.apc-cza.org/ar/coi/39-bezbednosne-situacije.html>)

Арапа алавита. Године које су обележене војним успесима и територијалном експанзијом милитантне исламистичке „исламске државе“ остају упамћене као период када су обе супротстављене деноминације ислама у Сирији морале да крену на пут спаса. Ионако тешка, ситуација је додатно оптерећена незавидним положајем свих мањинских (националних и религијских) заједница у овој земљи, попут Арапа хришћана, Јермена, друга и слично. Једини изузетак представља курдска заједница због већ наведених специфичности, које се огледају у две чињенице. Прво, територија коју насељавају Курди умногоме је компактна и пружа могућност за организованост и саборност, и друго, Турска је спремна да учини све да миграционом трансмисијом према њеном тлу онемогући јачање и бројност курдске мањине на својој територији.

У структури мигрантске популације са сиријског тла већину представљају Арапи сунити (иначе већина становништва у Сирији), док су сразмерно мањи бројеви из редова алавита и хришћана, те осталих етничких и религијских мањина са овог простора. Подаци UNHCR-а сведоче да је од нешто више од 22 милиона становника, њих око 11 милиона било принуђено да напусти своје домове. Од овог броја скоро 40 процената се односи на избегле и расељене који су напустили земљу (4,39 милиона), од којих је највише регистровано на тлу Турске – 2,29 милиона, Либана – 1 милион, Јордана – 632.000, Ирака – 244.500, Египта – 123.500, те Либије – 26.000 (UNHCR: The UN Refugee Agency, 2018). Поред повећања сиромаштва, немогућности запослења, те девастације система здравствене

и социјалне заштите, један од најзначајнијих разлога за масовни одлазак са овог простора јесте супремирајућа небезбедност оличена у наглом јачању снага милитантног исламизма.

Експанзија екстремистичких група, организација и (након „арапског пролећа“) политичких странака екстремистичке оријентације, као и појава до сада најбруталније и најбоље организоване терористичке организације – „исламске државе“ обележили су овај период. Такође, спектакуларне терористичке акције у више европских градова скренуле су пажњу европском посматрачу са чињенице да исламистички екстремизам, са својим крајњим испољавањем у виду конкретних терористичких активности, није беснео првенствено на Западу већ на Блиском истоку, подстакнут интервенционизмом најважнијих политичких играча данашњице. И мада се у црно-белој матрици просечног становника Европе ствара слика да милитантни екстремисти представљају већину на територијама земаља „извора“, истина није тако једноставна. Иако су исламисти на најбољи начин искористили неуспешну транзицију ових земаља и направили продоре ка омасовљењу својих покрета и организација, они су свакако свесни да су мањина и да би претежна већина следбеника најмлађег монотеизма желела да своју слободу, уважавање посебности и боље услове за живот оствари на миран и цивилизован начин. Реке избеглица које су изабрале неизвесну одисеју према европском континенту пре неголи подршку било којој политичкој, верској или етничкој фракцији у компликованим сукобима на овом турском тлу сведоче о томе.

Двострука екстремизација Европе

Како су десни и они крајње десни – екстремистички наративи, већ годинама део сложене геополитичке мапе савремене Европе, тако су и политичке науке доспеле у центар академских анализа које су се бавиле узроцима недвосмисленог успона деснице у Европи. Оно што се у иницијалима скоро свих истраживачких напора може узети као полазишно јесте снажан утицај који је на наведени тренд имала економска криза глобалног карактера из 2008. године, када је отпочело слабљење економија најразвијенијих земаља света.

Међутим, ако се сагледа наратив по којем су либералне елите најважнијих западних земаља доспеле у немилост новог и снажног десног популистичког одговора, првенствено због сиромашења ширих друштвених слојева као последице кризе, оно што се у први мах легитимише као нелогичност јесте временско одређење овог проблема. Уколико су се врата десним популистима отворила у годинама када је економска криза била на врхунцу, логично би било да се са стабилизацијом прилика овај утицај сразмерно умањио. До најновијег економског поремећаја изазваног пандемијом коронавируса привреде су бележиле раст. Стопе незапослености, као најчешћи окидач за незадовољство и бунт, вратиле су се на ниво пре кризе, а десница је са својим варијететима наставила раст. Дакле, криза економског карактера не може се узети као кључни (нарочито не као једини) окидач десничарског одговора. Штавише, историјске околности нас уче да је у временима економског пропадања

и сиромашења ширих слојева становништва одговор на кризе знао да оде и „улево“, трагајући за идеалом социјалне правде.

Оно што десница увек има као „кец у рукаву“ јесу идентитетске разлике, тј. њихово потенцирање и манипулација њима. На параметрима идентитетских посебности, етницитета, нације, вере или њене деноминације и сл., десница је препознала начин да мотивише и анимира разочаране људе. Оно што је представљало (и представља) значајно „погонско гориво“, нарочито за идеологе, протагонисте и следбенике десног екстремизма, свакако је инсистирање на одбрани вредности хришћанске Европе од „најезде исламских освајача“. Мигранти, у вокабулару десничарских организација изједначени са милитантним исламистима склоним тероризму и потирању хришћанских вредности, све чешће бивају оправдање за бујање исламофобних наратива, који су кренули да се шире нарочито у државама посткомунистичке трансформације са неkontинуираном историјом функционалних демократских вредности. Како то сјајно запажа Бауман (Zygmunt Bauman), „када се једном у јавном мњењу сместе у категорију будућих терориста, мигранти се нађу изван домена и граница моралне одговорности – и, пре свега, изван простора саосећајности и порива да се исказе брига“ (Bauman, 2018, стр. 37).

На чему се темеље тежње гласноговорника будућности у „исламској Европи“? Па, првенствено на изједначавању невољника, који су се превасходно због небезбедности у својим земљама упутили ка Европи, и бојовника милитантног исламизма, односно свих људи

Милован Р. Суботић

Повратна спрега између
милитантног исламизма и десничарског екстремизма
на примеру мигрантске кризе

фото: pexels.com

| 41

који верске наративе везују за најмлађи монотеизам. Ово унификовање ислама као монолитне категорије иде и дубље, негирањем разлика између различитих деноминација најмлађег монотеизма (првенствено између сунита и шиита), религијско-правних традиција (различитих тумачења шеријатског права), те негирањем кључне разлике између екстремиста и обичних верника.

„У наредном кораку, ислам се везује за појмове попут фундаментализма, екстремизма и тероризма. Дакле, да би се ислам представио као непријатељски Други, најпре је неопходно избрисати све диференцијације да би следећи

корак било дедукционистичко поистовећивање ислама са појединим терористички устројеним покретима. Унификација је неопходан услов схватања ислама као екстремизму наклоњеној религији“ (Jovanović, Ajzenhamer, 2017, str. 263). „Ко истрајава на етаблирању оваквог наратива у Европи данас? Одговор је углавном једноставан – десни популисти који се често огрћу тзв. новохришћанством“ (Subotić, 2020, str. 312).

Да би се овако формулисан унификован поглед на цео ислам и све који ову веру исповедају још снажније етаблирао у слојевима становништва које на религију не гледа као на највећу битност, појачале су се тврдње које

говоре о потреби да се од миграната заштите радна места, културни идентитет и начин живота народа, који се неретко представља као „домицилни“, „староседелачки“ или „аутохтони“. Па ипак, потреба за протекционизмом последњих година је на најстаријем континенту најчешће довођена у везу са заштитом од исламизације Европе (Subotić, 2018). На таласима различитих криза, од којих је предметна (мигрантска) свакако она која у овим круговима има супремирајући карактер, „антиисламски (шире) и антиимиграциони популисти (уже), заједно са различитим евроскептичним партијама, постају структурна одлика политичког пејзажа у већини европских земаља“ (Subotić, 2020, str. 9).

За разлику од екстремизма десне провенијенције америчког типа, који се супремационо односи на расну доминацију белачког становништва, европска крајња десница обележена је тзв. новим типом екстремизма, који само наизглед делује „мекше“ или безазленије. Наратив европских десних екстремиста инсистира на светоназорима који нису утемељени на расизму биолошког контекста. Овде је реч о ставовима који толеришу дискриминативна залагања и поступања на основу различитости у сфери културе и религије, односно већ помињаним ставовима који инсистирају на тзв. непремостивим цивилизацијским разликама. Овај став подупиरे и Харари (Yuval Noah Harari) када каже да је „традиционални расизам на заласку, али је зато свет сада пун културиста“ (Harari, 2019, str. 197).

Овакав тип крајње десног екстремистичког наратива на европском тлу постоји од раних осамдесетих година прошлог века, тада као

неупадљива последица бурних догађаја у Ирану с краја седамдесетих и тријумфа Исламске револуције. Па ипак, снажан замајац порасту оваквих ставова долази с провалом тероризма исламистичког типа на тлу САД и Европе почетком новог века, ескалацијом терористичких аката након „арапског пролећа“ и, коначно, снажног мигрантског притиска на европске обале који је био само кап која је прелила чашу. Екстремистичка матрица биолошког расизма замењена је новим матричним обрасцем – „Ми смо добри – они су зли“, заснованом на непремостивим цивилизацијским разликама, што легитимизује насиље у служби вишег интереса, тј. „одбрану западне цивилизације од исламских освајача“.

У обимном извештају под називом „Стање мржње“ (Hate Status Report), који преноси резултате истраживања спроведеног у осам европских држава, очитују се недвосмислени трендови који указују на забрињавајуће ставове према Другом и другачијем. Иако су анализирали различити параметри који указују на отпор према различитим мањинским категоријама, попут општих ксенофобних и хомофобних наратива, нарочито високи проценти испитаника исказали су нетрпељивост према муслиманима. Према овом истраживању, „највећи проценат оних који су се негативно изразили према ново-придошлицама у осам земаља (Шведска, Француска, Немачка, Велика Британија, Мађарска, Холандија, Пољска и Италија) забележен је у Мађарској (54 процента испитаника), док је око 30 посто испитаника у Великој Британији имало негативан однос према муслиманима и мигрантима“ (Voice of America, 2021).

Као што је могуће упасти у замку и поистоветити све оне који веру исповедају на мухамедански начин са екстремистима, тако је могуће и поједноставити раст десног екстремизма у Европи и олако обележити неке земље и друштва као дубоко антиимигрантске, а некима тек тако доделити статус идилично отвореног друштва. Иако се као пример протекционизма најчешће наводи Мађарска, а као пример отвореног друштва Немачка, у ваљаном приступу проблему морају се узети у обзир и неке околности без којих слика не би била потпуна. Наиме, није случајно да се баш мађарско друштво нашло у вртлогу антиимигрантских осећања. Управо је Мађарска била у епицентру мигрантске кризе и претрпела значајан удар. Изостала је ваљана подршка европских институција нашем северном суседу. Тек када су на мађарско тло ступиле стотине хиљада имиграната без јасно дефинисаних трансмисионих модела према западу и северу континента, Мађарска је добила приоритетни третман какав су већ уживале неке земље попут Грчке, Шпаније и Италије, али штета је већ била учињена. С друге стране, иако је Немачка примила највећи број имиграната, никако се не сме занемарити чињеница да су у овој, уз Француску најзначајнијој земљи ЕУ, приметни нарочито радикални антиисламски и антиимигрантски ставови, који своје отелотворење налазе у све бројнијим екстремистичким и неонацистичким организацијама, па и у крајње десним политичким партијама.

Укупно узевши, европски континент се налази у стању двојачке екстремизације. С једне стране се налази двострука хидра исла-

мистичког екстремизма (већ етаблиране групе исламиста спремне на нове терористичке подухвате, појачане новим саборцима, који су без икакве сумње стигли с рекама невољника с територија Блиског истока и Северне Африке). С друге стране су бар еквивалентно ојачани протагонисти десничарског екстремизма који су дочекали своје време. Будућност европске безбедности је пред озбиљним изазовом.

Уместо закључка

Неупитно је да је милитантни политички ислам променио слику земаља исламског света, понајвише региона Северне Африке и Блиског истока. Исламска друштва која су кренула у транзицију са почетком „арапског пролећа“ нису се напрасно „пробудила“ у демократији. Напротив, транзицију ка уређенијим друштвима заменили су грађански ратови, тј. континуирана нестабилност и распад ионако слабашних институција система. Све ово је за последицу имало економску и социјалну девастацију ових друштава. У покретању снажног мигрантског цунамија ка Европи важну улогу имали су исламисти, поготово њихова милитантна крила. Па ипак, не треба сметнути с ума да су оваквом развоју догађаја умногоме допринели и кључни играчи Запада, првенствено САД и најмоћније земље Европске уније. Немогуће је да се криза није могла предвидети, тј. да интервенционисти нису знали да је ваљана демократизација ових простора процес који дуго траје. Превратничко увођење демократије, уз одсуство помоћи оним снагама које би се колико-толико могле назвати демократским,

широм је отворило врата онима који су своју прилику дуго чекали – милитантним исламистима.

Одјеци оваквог развоја догађаја на „извору миграција“ имали су јасну екстремистичку еквиваленцију на „мигрантском ушћу“ – Европи. Екстремизација европског континента обележена је на двојак начин. С једне стране, с мигрантским таласом стигла је опасност од јачања већ етаблираних организација милитантног исламизма у Европи, а с друге стране, просто је експлодирао домицилни отпор свему што има исламску конотацију. Европске крајње десне и екстремистичке организације добиле су оно што су такође годинама прижељкивале – алиби за своје антиусењеничке и антимуслиманске ставове.

И док се у мејнстриму званичне европске администрације ни не назиру ваљане смернице које би амортизовале проблем и водиле свеобухватном и дугорочном решавању питања имиграције, на крајњој десници су експлодирани антимигрантски сентименти и теорије завера. Њих карактеришу различите варијације десничарске идентитетске политике о претњи исламизацијом Европе и потискивању домицилних Европљана пред њудима другачијих цивилизацијских одлика, пре свега са Блиског истока и из Северне Африке. С једне стране политичког спектра су несналажење, инертност и игнорисање проблема, а с друге стране, провала десног популизма која даје за право „браниоцима Европе“ да даље шире екстремистички наратив. Пандорина кутија је отворена.

References / Литература

- Agier, M. (2019). *La Condition cosmopolite*. Beograd: Biblioteka XX vek. [In Serbian]
- Asylum Protection Center. (2012). *Azilna biblioteka*. Available at: <http://www.apc-cza.org/ar/coi/39-bezbednosne-situacije.html> [In Serbian]
- Bauman, Z. (2018). *Strangers at our door*. Novi Sad: Mediterran Publishing. [In Serbian]
- Beyer, P. (2010). Religion and Globalization. *Teme*, vol. 34 (4), 1295–1316. Available at: <http://teme2.junis.ni.ac.rs/public/journals/1/previousissues/teme4-2010/teme%204-2010-14.pdf> [In Serbian]
- Brodeur, A. (2020). *The Impacts of Migration In Syria*. ArcGIS StoryMaps.
- Đorić, M. (2017). Migration crisis a generator of right-wing and islamist motivated extremism in Europe. *Politička revija*, vol. 51 (1) 39–54. <https://doi.org/10.22182/pr.5112017.3> [In Serbian]
- Harari, Y. N. (2019). *21 Lessons for the 21st Century*. Beograd: Laguna. [In Serbian]
- Jovanović, N., Ajzenhamer V. (2017). Unification of Islam as the instrument of „Hantingtonization“ of the migrant crisis. In Dubravka Valić Nedeljković, Dinko Gruhonjić (eds) *Populism, the refugee crisis, religion, the media and media research*, 255-268. Novi Sad: Filozofski fakultet. [In Serbian]

- Subotić, M. (2018). (Un)justified fear of islamization of Europe. *Viteška kultura*, vol. VII (1), 283–304. Available at: http://www.isi.mod.gov.rs/multimedia/dodaci/viteska_kultura_7_2018_moj_rad_1534759592.pdf [In Serbian]
- Subotić, M. (2019). Religion and war – The return of the written-off. *Međunarodni problemi*, vol. LXXI (4), 476–497. [In Serbian]
- Subotić, M. (2020). Islamism and European right response: Putting out fire with gasoline. In V. Ajzenhamer, N. Vuković (eds) *Man, space, technology, ideas - International security in the third decade of the 21st century*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Fakultet bezbednosti univerziteta u Beogradu. https://doi.org/10.18485/iipe_cpti.2020.ch11. [In Serbian]
- UNHCR: The UN Refugee Agency (2018). *Syria Refugee Crisis*. Available at: <https://www.unhcr.org/globaltrends2018/>
- Voice of America (2021). Hate Status Report: The rise of right-wing extremism in Europe. Available at: <https://ba.voanews.com/a/izvjestaj-stanje-mrznje-ekstremizam-evropa/5781611.html> [In Bosnian]

Milovan R. Subotić

University of Defence - Strategic research Institute
Belgrade (Serbia)

**Feedback between militant Islamism and right-wing extremism
on the example of the migrant crisis**

Summary

The ongoing long-term migrant crisis still significantly affects the geopolitical context of the European continent. Nevertheless, the numbers of migrants moving on the three migrant routes to Europe are much lower, but the consequences of these movements and the fragile stability on porous migrant routes call for caution. As for the consequences of this situation, they are numerous – demographic, cultural, economic, religious and others. In this paper, the relationship between militant Islamism, as one of the drivers of migration to Europe, and right-wing extremism on the soil of the oldest continent, is analyzed. Specifically, on the one hand the paper deals with the question of the extent to which these two forms of manifestation of political violence are antagonizing and exclusive. On the other hand, the extent to which they are characterized by a certain capillarity is explained. The mutual dependence shows the extent to which the strengthening of political Islam at the source, course and confluence of the migrant waves leads to the strengthening of far-right responses based on the narratives of (neo-)Christian Europe. Undoubtedly, militant political Islam has changed the image of the countries of the Islamic world, specifically in the regions of North Africa and the Middle East. Islamic societies which started the transition at the beginning of the Arab Spring did not suddenly “wake up” to find themselves in a democracy.

On the contrary, the transition to more organized societies has been replaced by civil wars, i.e., the continuous instability and disintegration of already fragile institutions of the system. All this resulted in the economic and social devastation of these societies. The role of Islamists, especially their militant wings, as a tsunami that produced a strong wave of migrants to Europe, is significant. Nevertheless, it should not be forgotten that key players in the West, primarily the United States and the most powerful EU countries, also contributed greatly to this development. It is impossible that the crisis could not have been foreseen, that is, that interventionists did not know that effective democratization of these areas is a long-term process. The revolutionary introduction of democracy and the absence of assistance to those forces that could be called more or less democratic opened the door to those who have been biding their time - militant Islamists. The echoes of this development at the "source of migration" had a clear extremist equivalence at the "migrant confluence" - in Europe. The extremization of the European continent is marked in two ways. On the one side, with the wave of migrants there was a danger of strengthening the already established organizations of militant Islamism in Europe, and on the other side, there was an explosion of homegrown resistance to everything that has an Islamic connotation. Europe's far-right and extremist organizations have been given what they have wanted for years - an alibi for their anti-immigrant and anti-Muslim views. Pandora's box has been opened.

Keywords: migrant crisis, Islam, militant Islamism, Christianity, Europe, right-wing extremism.

Далибор М. Елезовић^[1]

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет, Катедра за историју
Косовска Митровица (Србија)

УДК 327::911.3(470)"1735/1739"
94:327(470:436:560)
355.40(44)"1735/1739"
Оригинални научни рад
Примљен: 03/04/2021
Прихваћен: 14/04/2021
doi: 10.5937/napredak2-31639

Стратешки интереси Русије у Руско-аустријско-турском рату (1735–1739) према француским обавештајним изворима

Сажетак: Истраживање представља анализу руских стратешких интереса током Руско-аустријско-турског рата (1735–1739) и засновано је на необјављеној грађи француске провенијенције. Извештаји које је пуковник Жан Жак де Бособр (*Jean Jacques de Beausobre*, 1704–1783) саставио, као непосредни посматрач овог сукоба, од првостепеног су значаја у сагледавању постављене теме а до данас им у науци није посвећена заслужена пажња. Определивши се за војну каријеру, Де Бособр се временом издвојио у доброг познаваоца теорије ратовања. То је и одредило његово ангажовање у праћењу тока рата с намером да о томе редовно обавештава француску владу. Именован је за француског војног аташеа у аустријској војсци због чега је једно време провео у аустријском генералштабу. Одатле је прикупао информације и слао их француском амбасадору у Беч, а повремено је одлазио лично у аустријску престоницу и Париз како би пренео своја сазнања. Обавештајна мисија пуковника Де Бособра показује снажну заинтересованост Француске за исход овог рата и њене намере да се на најбољи начин позиционира у европској дипломатији онога времена. Из његових извештаја се види да је одлично прозreo руске стратешке интересе у овом рату, те да је његова обавештајна активност била од великог значаја за француску дипломатију која је на Београдским мировним преговорима остварила велики успех.

Кључне речи: Руско-аустријско-турски рат (1735–1739), Руска империја, Жан Жак Бособр (1704–1783), дипломатија, обавештајни рад

Руско-аустријско-турски рат (1735–1739), особито сукоб између Русије и Османског царства, био је узрокован тензијама насталим у вези са Ратом за пољско наслеђе и упадима кримских Татара

на јужне руске територије. Узрок сукоба је био и стара тежња Русије да продре на Црноморски регион, односно да овлада северним обалама Црног мора. Русија је са Османским царством

[1] dalibor.elezovic@pr.ac.rs

имала велике противречности у Каспијском региону, где је била у дефанзиви. То се Порта трудила да искористи настојећи да буде покровитељ муслимана Дагестана и целог Кавказа.

С друге стране, Аустрија је била савезник Русије, док је Француска од XVI века наступала као савезник Порте ради сузбијања нарастајуће моћи Хабзбурговаца. Постепено је Француска изградила систем софистициране дипломатске службе који је вешто радио у корист њених интереса. Француски језик је постао језик дипломатије и међународне комуникације, заменивши на тој позицији латински. Током XVIII века европске дипломате су се надметале на мировним преговорима и показивале своје дипломатско умеће (Black, 2010). Француска дипломатија је у контексту своје источне политике покушавала да наметне своју супремацију током преговора у Сремским Карловцима (1699), потом и у Пожаревцу (1718), али јој је улога медијатора остала ускраћена. Тек је у томе успела на Београдској мировној конференцији (1739). Европа је у XVIII веку веома напредовала и у организацији обавештајних структура. Формирана су посебна одељења обавештајних официра, који су били добро обучени и плаћени да прикупљају податке о војним и политичким плановима других држава. Обично су били стационирани при амбасадама у европским престоницама. Француска, као земља која је предњачила у броју становника и привредном развоју на размеђи векова, посебну пажњу је посвећивала развоју обавештајне службе.

Репрезентативан пример рада француске дипломатије и обавештајног сектора јесте

ангажовање у Руско-аустријско-турском рату (1735–1739) пуковника Де Бособра, изузетног официра и теоретичара ратовања. Бособр је рођен у Ниору у Француској као син пуковника. Прикључио се 1716. године као кадет формацији у француској војсци састављеној од швајцарских најамника. Имао је титулу грофа, и пореклом је био из угледне хугенотске племићке породице из Моржа, недалеко од Лозане. Као официр у служби Француске наставио је каријеру у Хусарском пуку од 1743. до 1756, да би је окончао као генерал-потпуковник (Perret, 2004). Де Бособрова мисија у Руско-аустријско-турском рату (1735–1739) имала је задатак да прати ток овог рата и прикупи што више информација за француску дипломатију, која би на основу тога креирала своју политику. Из те мисије настали су посебно вредни извештаји који нам пружају податке о узроцима и току самог рата, као и политици сила учесница у сукобу. На крају рата, Де Бособру је француска влада наложила да све извештаје обједини у једну књигу. Тако је настао обимни текст који је он насловио „Мој дневник из турског рата“. Предмет анализе у овом раду је Де Бособрово виђење стратешких интереса Русије током поменутог сукоба (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

Када је реч о политици Русије у времену Руско-аустријско-турског рата (1735–1739) познато је да јој је у почетку циљ био да освоји Азов и блокира правце напредовања кримских Татара на руске земље. Рат се водио и на простору Балкана, али чињенице говоре да се балкански аспект рата односио углавном на Молдавију и Влашку. Руска влада је тада примила низ петиција од влашких и молдавских

бојара са захтевом да их ослободи и успостави свој протекторат над овим кнежевинама. О другим хришћанским регионима Балкана током руско-турских мировних преговора тада није било разговора (Арш, 2017, стр. 33). Знатно пре тог сукоба равнотежа се променила на штету Османлија. Они су изгубили предност у војној технологији и користећи се сличним, а потом инфериорним оружјем и тактиком, борили су се неравноправно против европских непријатеља. Ранија војна неравнотежа између офанзивног и одбрамбеног рата у корист агресора ишла је на руку Османлијама, али је одбрана постала софистициранија и знатно скупља (Quataert, 2005). Француска није директно учествовала у рату али се наметнула као посредник и тако утицала на његове последице. Де Бособр је у својим извештајима забележио да је задатак добио од краља Луја XV (*Louis XV*, краљ: 1715–1774), односно француске државе, и требало је да француску круну детаљно упозна са током рата и његовим последицама по француске интересе. Прецизне задатке, односно упутства, у вези са овом мисијом дао му је „краљев министар рата“. Реч је била о Николасу-Просперу Буа д’Онжервилијеу (*Nicolas-Prospér Bauyn d’Angervilliers*, 1675–1740), који се налазио на положају државног секретара рата (*Secrétaire d’État de la Guerre*) од 1728. до 1740. године. Де Бособр наводи да је „писао редовно и обимно, и да би извештај објективно написао, морао је све да види“. Био је смештен у аустријском генералштабу где је имао пратњу од једног десетара и седам војника; и углавном био везан за једног аустријског генерала. То му је омогућавало да буде на извору значајних

информација и да може да прати токове ратних операција (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17). Иначе, током XVIII века Француска није само форсирала обавештајне активности у вези са дипломатијом и ратовањем него је и предузимала конкретне мере на обавештајном раду у индустријском сектору, покушавајући да дође до информација о напреднијим енглеским технологијама (Harris, 1998). Тако је обавештајни рад ширила на свим друштвеним пољима, првенствено на спољнополитичком плану, а приоритет је био рат (1735–1739).

Као стручњак за теорију ратовања Де Бособр је дао изузетно вредну анализу узрока самог сукоба, као и стратешке интересе Русије. Он је дубље, са историјског аспекта, посматрао ондашњу руску политику. Тако је закључио да је убрзани развој Русије почео од времена Петра I Великог (1682/1689–1725), „који је био највећи и најбистрији мислилац међу свим владарима те велике земље“. Сматрао је да је од времена Петра I Русија добила препознатљиву државну идеологију, односно државни или национални план, који је остављен будућим руским владарима на реализацију. На основу пажљиве анализе, Де Бособр се „уверио“ да су државне планове и смернице Петра I будући руски владари поштовали, настојећи да их разраде и прилагоде новим историјским околностима. Важно место у том плану имао је продор руске војске на југ и заузимање стратешки важног региона – северне Црноморске обале и Приазовља, чији је центар био Азов, чувени ђеновљански град Тана у средњем веку, који је био важна стратешка тачка. Налазио се на изузетном месту „у близини ушћа реке Танаис у море Забахе“, односно Дона

у Азовско море. Де Бособр истиче да је Азов преко другог ђеновљанског центра на Криму, Кафе, имао везу са Црним и Егејским морем. За Русију је, пише он, „апсолутно било неопходно“ да заузме овај град како би могла претендовати на шири Црноморски регион, односно простор Крима, Кубана и околних територија (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

Према Де Бособровом мишљењу, изузетно важну улогу у креирању државне руске стратегије имао је Василиј Галицин (1643–1714), кога он назива „руским министром и веома марљивим и угледним државником“. Галицин је упозоравао на турске пројекте који су подразумевали да се Црно и Каспијско море повежу каналима, односно рекама Доном и Волгом. Петар I је веома озбиљно узимао у обзир важност Азова и заузео га је да би Русији отворио могућност пловидбе преко Азовског и Црног мора у Средоземље и ојачао развој руске трговине. Ипак, Азов није дуго остао у поседу Русије и она га је морала препустити Порти. Де Бособр особиту пажњу посвећује стратешким пројектима, који су у ствари и били смернице државне, односно националне политике великих сила онога времена. Истиче да је и Петар I размишљао да копа канале, који би повезали различите реке да би се успоставила комуникација између Црног мора, Каспијског језера и, на северу, Балтичког мора. Стога је стратешки интерес Русије био да поново заузме Азов и да се позиционира у Црноморском региону. У то време је настао најстарији систем водених канала у Русији – Вишњеволочки, који је требало да повеже Балтик, преко Неве, са Волгом и Каспијским морем. За реализацију овако важног стратешког

пројекта требало је искористити прилику када је Porta била ослабљена ратом са Персијом. Но, околности нису биле нимало једноставне. Иако је успостављен крхки мир између Османског царства и Персије, персијски владар није благонаклоно гледао на ширење Русије на Каспијски регион (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

Из извештаја се види да је француску дипломатију посебно интересовала руска политика и њена стратегија уочи и за време овог рата. За Русију је био стратешки веома важан део Црноморског региона који се односио на простор око ушћа Дњепра у Црно море са утврђењем Очаков. Стога је Русија у својим плановима зацртала да заузме ову територију. Де Бособр је сматрао да је Русија морала да заузме и Бесарабију и позиционира се на ушћу Дунава и Дњестра у Црно море. Сматрао је да је у том случају олакшавајућа околност била што је локално становништво Молдавије и Влашке било православно и наклоњено Русима, а не Османлијама. Овим освајањима Русија је требало да стекне доминацију над Црноморским регионом. Де Бособр истиче да је предност Русије била у „десет пута бројнијој флоти од Турске“ захваљујући, између осталог, великим шумским богатствима која су омогућавала изградњу бродова. Јачање флоте имало је за циљ да Русија у једном тренутку неочекивано нападне Османско царство са копна и мора. Руси су планирали чак и то да за највише пет или шест месеци османски султан буде изгнан из Истанбула, а да се на том месту обнови „грчко царство“, поново највеће и најмоћније на свету. Де Бособр у својим извештајима наводи да је Аустрија била највећа препрека тим руским плановима.

Посебно истиче да је аустријска дипломатија форсирала своје присуство у Црноморском региону, али се и противила ширењу Русије и заузимању наведених стратешких места на истоку Европе (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

Де Бособр је у извештајима апострофирао чињеницу, коју није доводио у питање, а она је указивала на то да савезништво Русије и Аустрије у овом рату, као и уопште, није било искрено. Ова околност је била веома значајна за француску дипломатију, која се према њој позиционирала. Де Бособр, илуструјући руско-аустријско савезништво, употребљава реч „љубомора“ у намери да дефинише политику Аустрије према Русији. Руски двор је био присиљен на савезништво са Аустријом како би на тај начин успео да оствари свој план и прошири своје територије на рачун Османског царства. Руска политика је, према Де Бособру, била добро камуфлирана и настојала је да сакрије праве намере од свог савезника. То је Русију натерало да о свом трошку 1735. године пошаље на реку Рајну значајне војне формације да би пружиле помоћ аустријским трупама у борби против Француске.

Савезничка политика Русије и Аустрије дошла је до изражаја и у Рату за пољско наслеђе (1733–1735), чиме је осујећено довођење на пољски трон Станислава Лешћинског (*Stanisław I Leszczyński*, краљ: 1733–1736). Русија и Аустрија су као његовог противкандидата подржавале јединог сина и наследника саксонског изборника Августа Фридриха II Јаког (*Augustus Frederick II*, 1670–1733), који се истакао као главни претендент уместо Станислава Лешћинског и успео је два пута да се наметне за владара Пољске (1697–1706;

1709–1733). Управо је његов син крунисан као пољски краљ Август III (1733–1763). Русија се тако „додворила Хабзбурговцима“, подржавши их у најосетљивијем питању наслеђа династије у сложеним околностима које је носио овај процес. Август Фридрих II је био зет Јозефа I (*Joseph I*, цар: 1705–1711) и прихватио је Прагматичну санкцију да би постао краљ Пољске. Такве политичке околности утицале су на то да Русија освоји наклоност цара Карла VI и новог краља Пољске. Тако је крунисање Августа III појачало савезништво две силе, а истовремено онемогућило француски утицај у Пољској, који би био остварен да је крунисан Лешћински, таст Луја XV. Руска дипломатија је врло добро искористила ово средство да на брзину укључи Аустрију у рат против Турске (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

На другој страни, Русија је нешто раније искористила унутрашње проблеме Персије, ширећи се на територије које су Персијанци сматрали својима. Персија је током владавине последњих владара из династије Сафавида слабила, што је настојала да искористи Русија и припоји делове Каспијског региона, а исте намере имала је и Порта. Реч је о времену у ком је спроведена Персијска кампања или Каспијски поход (1722–1723) руске војске у Закавказју и Дагестану, који је припадао Персији. Околности у овом региону су се искомпликовале, те се поред Русије, Османског царства и Персије, као актер укључује и Дагестан. Позадина је била у настојањима Петра I да обезбеди повољнији и безбеднији положај руским трговцима. Запитање трговине у региону била је заинтересована и Велика Британија, која је настојала да у неповољној ситуацији осујети узроке који би

могли да штете британским трговцима који су тамо пословали (Kosić & Elezović, 2019).

Веома важна епизода из периода пре Руско-турског рата (1735–1739), коју Де Бособр наводи приликом анализе руске државне стратегије, одиграла се у Персији. Њен владар Тахмасп II (1723–1732) победио је своје конкуренте „храброшћу и генијалношћу свога најспособнијег команданта“ Надир-хана Афшара (1688–1747). Међутим, док се овај војни заповедник борио против непријатеља, Тахмасп II је склопио тајни договор са Портом почетком 1732. године и распустио војску, а притом и понизио Надир-хана Афшара, кога многи моћници у Персији нису волели. Након тога, Надир-хан Афшар је са војском коју је тријумфално довео у Исфahan, због срамотног споразума Тахмаспа II, одлучио да свргне шаха са престола, у чему је и успео. Круну је наследио син Тахмаспа II, Абас III (1732–1736), који је био у колевци, а Надир-хан Афшар је постављен за регента и врховног војног заповедника. Споразумом који је склопио Тахмасп II било је предвиђено да се Османлије и Персијанци уједине да би својим оружјем присилили Русију да Персији врати све што јој је одузела (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

Међутим, регент Надир-хан Афшар послао је 1731. године Порти писмо у којем је млади Абас III поново тражио провинције које су им Османлије одузеле. Након тога је стигао увредљиви одговор у коме је писало да се „Османско царство не плаши Сафавида у пеленама“. То је увредило регента Надир-хана Афшара, који је одлучио да објави рат Порти. Мислећи да Руси још не желе да извуку корист из рата који је повео против Османског

царства, послао је делегацију, која је склопила 1732. године Рештски уговор између Персије и Русије. Следеће године Надир-хан Афшар је отпочео интензивни рат са османским султаном. Бособр пише да је Персија 1732. године нанела озбиљне губитке Османлијама и да је Надир-хан Афшар о томе обавестио писмом царицу Ану Ивановну (1730–1740). Одговор је исказивао велико руско задовољство оваквим развојем догађаја у Каспијском региону, а Надир-хану Афшару су упућени изрази дубоког поштовања. Царица је добре вести из Персије пренела цару Карлу VI, што га је обрадовало јер Порта у таквим околностима није могла да нападне Аустрију, која је била у рату са Француском, Шпанијом и Пијемонтом (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17). Де Бособр је био упознат са читавом Персијско-руско-аустријском дипломатском комуникацијом. Наводи да је Карло VI после консултација са Аном Ивановном написао писмо регенту Персије у којем му је честитао на војним успесима против Османлија. Де Бособр наводи и заповедничко жезло и сабљу које је аустријски цар преко Русије послао Надир-хану Афшару. Поклони од аустријског цара и руске царице стигли су Надир-хану Афшару јануара 1734. године. Де Бособр потенцира значај успостављања ове везе између регента Персије, Русије и Аустрије. Међутим, он је имао информације да је Аустрија у свему имала посредника, саму Русију. А, што је најважније, Русија је била господар збивања у том региону и увек је имала амбасадора у престоници Персије. Још један важан податак налазимо у Де Бособровом извештају, он говори да је активност руске дипломатске мисије у Персији

била усмерена на слабљење османског утицаја у региону (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

Када је реч о реализацији руских стратешких интереса у току рата, Де Бособр је сматрао да је најуспешнија операција била освајање Крима. Важна околност заузећа Крима била је што сетоме није противила Аустрија, јер је то посматрала као нешто очекивано и прихватљиво. Крхко руско-аустријско савезништво није се косило с питањем руског продора на северну обалу Црног мора. Он истиче изузетне способности руских маршала Ласија и Миниха који су заузели значајне територије, али су се због преговарачких одлука морали касније повући са њих. Радило се о важним стратешким тачкама Очакову и Кинбурну, османском утврђењу на ушћу Дњепра (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

До Де Бособра је стигла информација да је губитак Очакова коштао положаја великог везира Силахдара Сејида Мехмед-пашу (1736–1737) кога је накратко наследио Мухсинзаде Абдулах-паша (1737). Де Бособр открива и директне дипломатске контакте Турске и Француске у вези са француским посредовањем у рату. Султан Махмуд I (1730–1754) писао је главном министру Луја XV кардиналу Андреу Еркулу де Флерију (*André Hercule de Fleury*, 1726–1743), тражећи да у вези са посредовањем француске дипломатије напише конкретне инструкции свом амбасадору у Истанбулу Лују Соверу, маркизу Де Вилневу (*Louis Sauveur, marquis de Villeneuve*, 1728–1741). Русија је са незадовољством гледала на мешање француске дипломатије, али није могла да утиче на ту околност. Она није желела никакве посреднике у мировним преговорима. Де Бособр открива

да се Русија није слагала ни са посредништвом амбасадора Британије и Низоземске, док је Аустрија њихов ангажман одобравала. Де Бособр наводи још једну, за француску дипломатију вредну информацију, и то да је господар Кнежевине Молдавије у доба рата Григорије II Гика (*Grigore II Ghica*, 1726–1733; 1735–1739; 1739–1741; 1747–1748) био потпуно наклоњен руским утицајима (P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17).

Када се сагледа општи преглед у Де Бособровим извештајима, уочава се да је француска дипломатија била сасвим добро упозната с главним руским стратешким циљевима. Французи су имали сазнања и о неким тада тајним државним пројектима, а прозрели су и „искреност“ руско-аустријске алијансе. Де Бособр је информисао Версај и о стању на терену, о томе је написао стотине страница извештаја. Анализом његових извештаја стиче се утисак да је у највећој мери знао да предвиди исход рата. Аустрија је после низа пораза морала да потпише мир са Портом. Русија се вратила у Азов са обавезом да не држи војни гарнизон у њему и да не гради утврђења; добила је и право да изгради тврђаву на острву Черкаси на Дону. Било јој је забрањено да задржи флоту на Азовском и Црном мору, а трговина се могла одвијати само турским бродовима. Споразум је био несразмеран руским губицима у рату и није одговарао њеним геополитичким интересима. Балкански фактор је био мање важан у овом рату у поређењу с другим руско-османским ратовима. Хришћанско становништво у Османском царству гајило је наду у ослобађање уз помоћ руског оружја. Стварни резултати рата били су врло скромни за Русију. Упркос великим победама које је руска војска

извојевала при крају рата, Русија је била лишена плодова сумњивим француским посредовањем на мировним преговорима. Балфур пише да рат за Русију ипак није био узалудан, остварила је један циљ, не толико јавно наглашаван, веома значајан за руску владајућу елиту, ублажила је код балканских хришћана горке утиске због неуспешне прутске кампање Петра I из 1711. године (Арш, 2017, стр. 33–35).

Порта је исходом рата могла бити задовољна, а велику захвалност је дуговала агилној француској дипломатији, која се некада није слагала ни са одлукама француске круне. Амбасадор маркиз Де Вилнев био је разочаран што је влада Луја XV прихватила руско позиционирање у Азову. Али претња и присуство Русије у Средоземном мору, где је продрла преко Црног мора, коначно су присилили Версај да схвати потребу да се ревидира сопствена политика. Француска се нашла пред опасношћу да Русија и Аустрија раскомадају Османско царство, те је кардинал Флери признао важност спречавања тог сценарија. Сасвим независно од значаја Леванта за сферу комерцијалних интереса Француске, Османско царство је као оронула сила, морало опстати као елемент од виталног значаја за европску равнотежу. Стога је Француска преко агената у Бечу покренула моћан дипломатски

напад да би пореметила руско-аустријски савез и охрабрила Порту да се не предаје (Балфур, 2017, стр. 381–382). Де Бособрова мисија била је једна од најважнијих полуга читаве ове дипломатско-обавештајне кампање.

Можемо закључити да је обавештајни рад пуковника Де Бособра донео огромну корист француској дипломатији у расплету рата. Његове опсервације о руској политици у Црноморском и Каспијском региону, наведене у извештају који се односио на узроке рата, бацају ново светло на дипломатију и обавештајну делатност XVIII века. Показују да су француска дипломатија и обавештајна служба знале да препознају и разумеју смернице руске политике. Де Бособр је успео да проникне у све сегменте руских стратешких интереса у овом рату, чак и онда када су били добро „камуфлирани“. Француска је на крају рата била врло активна у току преговора и Београдског мира, а њен амбасадор у Истанбулу маркиз Де Вилнев брилијантно је одиграо посредничку улогу на преговорима. Руска ондашња политичка сцена, као и руска историографија, означавали су га као главног кривца за лоше резултате Русије током Београдске мировне конференције, његова сумњива посредничка улога веома је наштетила руским интересима.

Sources / Извори

Archives cantonale vaudoise Suisse (ACV) – Archives of the Canton of Vaud, Lausanne,

Fund – P Beausobre (Nelly de) Beausobre (famille de), 0900.01.01-1977.12.31

Subfolder – P Beausobre (Nelly de) 2.2.6/17, „Mon journal de la guerre de Turquie“ [In French]

References / Литература

- Ars, G. (2017). Russian-Turkish war of 1735-1739 and Western Balkans, Slavs and Russia. In: S. Danilenko (Ed.) *Slavs and Russia: Problems of War and Peace in the Balkans. XVIII – XXI centuries*. (33–5) Moscow: Inslav. [In Russian]
- Balfour, P. (2017). *Ottoman Empire. Six centuries from rise to decline. XIV-XX centuries*. Moscow: Centropoligraf. [In Russian]
- Belousov, M. (2019). The Navy during the siege of Azov in 1736: a new stage in the development of Russian military. *Bulletin of the Moscow State Region University. Series: History and Political Science*. 2, 114-126. DOI: 10.18384/2310-676X-2019-2-114-126 [In Russian]
- Black, J. (2010). *A History of Diplomacy*. London: Reaktion Books. [In English]
- Delumeau, J. (2013). *Une histoire du monde aux temps modernes*. Paris: Bibliothèque historique Larousse. [In French]
- Gasanov, M. (2015): *Caspian campaign of Peter I, 1722-1723*. Mahackala: Epoha. [In Russian]
- Harris, J. (1998). *Industrial Espionage and Technology Transfer: Britain and France in the Eighteenth Century*. Aldershot: Ashgate. [In English]
- Hazard, P. (2013). *The Crisis of the European Mind: 1680–1715*. New York: Nyrb Classics. [In English]
- Hitzel, F. (2001). *L'Empire ottoman, XVe–XVIIIe siècles*. Paris: Les Belles Lettres. [In French]
- Kocic, M., Elezovic, D. (2019). Introduction to solving the issue of the Safavid heritage (1721–1723): According to British sources. *Collections of papers of the Faculty of Philosophy in Priština*. 49, 1, 175–205. doi:10.5937/ZRFFP49-19241 [In Serbian]
- Kulakov, V. (2009). Development of the Persian direction in Russian foreign policy in the first half of the 18th century. *Vestnik of Samara University*. 73, 25–30. [In Russian]
- Liscova, A. (2017). The internal political activity of A.I. Osterman in the 1730s - early 1740s. In the memoirs of contemporaries. *Tomsk State University Journal*. 421, 144–151. DOI: 10.17223/15617793/421/21 [In Russian]
- Mesheryakov, G. (2018). The defining role of the Don military flotilla in the capture of Azov in 1736. *Proceedings of Petrozavodsk State University*. 176, 7, 102–107. DOI:10.15393/uchz.art.2018.235 [In Russian]
- Perret, V. (2004). Beausobre, Jean-Jacques de. in: *Dictionnaire historique de la Suisse (DHS), version du 06.05.2004*. Online: <https://hls-dhs-dss.ch/fr/articles/023302/2004-05-06/>, consulté le 26.11.2020. [In French]
- Vandal, A. (1887). *Une ambassade française en Orient sous Louis XV: la mission du Marquis de Villeneuve, 1728–1741*. Paris: Plon. [In French]
- Zürcher, E. (2004). *Turkey: a modern history*. London: I. B. Tauris. [In English]

Dalibor M. Elezović

University of Priština with temporary Head Office in Kosovska Mitrovica,
Faculty of Philosophy, Department of History
Kosovska Mitrovica (Serbia)

The strategic interests of Russia in the Austro-Russian-Turkish War (1735-1739) discovered in French intelligence sources

Summary

56 | This paper is an analysis of the Russian strategic interests during the Austro-Russian-Turkish war (1735-1737) and is based on unpublished sources of French origin. The reports which Colonel Jean-Jacques de Beausobre (1704-1783) compiled as a direct witness of the conflict are of key importance in the study of this subject and to date have not been given the attention they deserve. Having chosen a military career, de Beausobre distinguished himself as a man with deep knowledge of the theory of war. For this reason, he was engaged in observing the conflict, sending regular reports to the French government. De Beausobre was posted as French military attaché to the Austrian army, spending much time in the Austrian General Staff. From this position he was able to collect intelligence, which he then dispatched to the French Ambassador in Vienna. Occasionally, he would even personally visit the Austrian capital and Paris in order to convey the information he had gathered. The intelligence mission of Colonel De Beausobre shows the great interest France had for the outcome of the war and the country's intention to position itself favorably in European diplomacy at the time. From De Beausobre's reports it is possible to see that he was able to see through Russian strategic interests in the war and his activities proved of great value for French diplomacy, which achieved great success at the Belgrade peace talks.

Keywords: Austro-Russian-Turkish war (1735-1737), Russian Empire, Jean-Jacques de Beausobre (1704-1783), diplomacy, intelligence.

**Срђан
М. Милашиновић^[1]**

Криминалистичко-
-полицијски универзитет
Београд (Србија)

**Санела
Д. Андрић^[2]**

Криминалистичко-
-полицијски универзитет
Београд (Србија)

УДК 364.63-027.553(497.11)
343.54/.55(497.11)
Прегледни научни рад
Примљен: 14/04/2021
Прихваћен: 22/04/2021
doi: 10.5937/napredak2-31836

Феноменологија насиља у породици као друштвено девијантне појаве у Србији

Сажетак: Аутори овог рада говоре о феномену насиља у породици који има дуге корене, од патријархата до савременог друштва. Подсетили смо се врста породичног насиља и мера правне заштите од насиља и заокружили то неизоставним социолошким приступом проучавању овог феномена. Насиље у породици је индивидуални, групни, друштвени/национални и глобални проблем и неопходно је њиме се бавити, објашњавати га и нудити решења. У савременом друштву, које мора да буде синоним за људска права и слободе, нема места ни за какве видове насиља.

Кључне речи: породица, патријархат, насиље, Србија

Увод

Насиље у породици, друштвена појава присутна у животима појединаца али и целог друштва, представља феномен који дуго траје и као друштвено девијантна појава део је нашег живота. Породичном насиљу су најчешће изложени жене и деца, што је последица неједнаке позиције моћи и права мушкараца и жена (Andrić & Milašinović, 2018, str. 857). У традиционалним друштвима модели породичних веза су, уз индиковану друштвену свест о роду и родним односима, диктирали места и улоге мушкараца и жена

унутар породице и друштвене заједнице. Деца и жене су у прошлости сматрани имовином па нису имали никаква права. У патријархалном поретку мушкарац је стуб породице, *pater familias*, носилац ауторитета и моћи (економске и друштвене), док је жена обесправљена и субординирана мушкарцу. Жене су у традиционалним патријархалним породицама трпеле насиље и често оправдавале поступке својих супруга (сматрајући да су заслужиле да буду „кажњене“), а друштво је такве поступке заташкавало. Насиље је сматрано „породичном ствари“ и приватношћу супружника у коју нико не треба (и не сме) да задире. Деца су

[1] srdjan.milasinoVIC@kpu.edu.rs

[2] sanela.andric@kpu.edu.rs

била двоструке жртве насиља – директног и индиректног, као посматрачи. Из резултата првобитних студија о насиљу над женама можемо уочити заступљеност насилног понашања према њима, док се њихов неповољан положај образлаже (свеприсутном и преовлађујућом) патријархалношћу и патрилинеарношћу. У овим истраживањима доказана је веза између патријархалности, патријархалног схватања брака и родних улога и насиља над женама (Miletić-Stepanović, 2005, str. 23). Овакво схватање брака и родних улога и оправдавање насиља над женама у породици било је доминантно све до шездесетих и седамдесетих година XX века. На проблем неједнаких односа права и моћи у браку (погрешно) патријархално схватање родних улога и неопходност њихове трансформације (депатријархализације и детрадиционализације), субординираност мушкараца у друштву и породици, неповољан положај жена и деце, насиље (над женама и децом) у породици, пажњу су скренуле феминистичке теорије и организације (Andrić & Milašinović, 2018a; Andrić & Milašinović, 2018b; Milašinović & Jevtović, 2019; Andrić & Milašinović, 2020).

Процес глобализације олакшао је и побољшао (донекле) положај жена. Дошло је до усклађивања правних норми и регулатива – на међународном нивоу донета је Декларација Генералне скупштине Уједињених нација о елиминацији насиља над женама коју су ратификовале националне државе. Након тога је у домаћем законодавству насиље над женама инкриминисано као кривично дело те је донет низ закона и протокола о елиминацији и забрани

насиља над женама у породици и свим сферама друштва. У Породичном закону Републике Србије из 2005. године забрањено је насиље у породици и прописане су мере заштите против члана породице који врши насиље (чл. 10, 197. и 198). Законом о спречавању насиља у породици из 2016. године проширен је списак кривичних дела која обухватају насиље у породици, чиме су пружене формалноправна подршка и заштита жртвама породичног насиља. Одредбама Кривичног законика из 2016. године (члан 194) и Законом о јавном реду и миру из 2018. године (чл. 3. и 9) такође је дефинисано и забрањено насиље у породици (Andrić & Milašinović, 2018a, str. 857).

Насиље у породици као друштвено девијантна појава

Насиље у породици се може дефинисати као злоупотреба моћи, поверења и (међусобне) зависности у породичним односима, а укључује партнерско насиље (било да је реч о хомосексуалним, било о хетеросексуалним заједницама), злостављање деце и злостављање старијих особа. Породично насиље се може објаснити као свако понашање које нарушава телесни, душевни и емоционални интегритет појединца, а чији је циљ контрола над другим особама употребом силе, застрашивањем и манипулисањем. Може се рећи да дефиниције самог појма зависе од перспективе из које се он посматра, док контекст збивања у стварности одређује крајње значење (Andrić & Milašinović, 2018a; Milašinović & Jevtović, 2019).

У правном смислу, насиље у породици представља свако понашање којим један члан

породице угрожава телесни, духовни или емоционални интегритет другог члана породице. У нашем законодавству оно је дефинисано Породичним законом и одредбама Кривичног законика, јер представља кривично дело. То значи да сваки грађанин/ка Србије има право на заштиту од насиља у породици коју му гарантују Устав и закони. Све бројнија истраживања насиља у породици из области социологије, психологије и криминологије показала су да пораст насиља у породици утиче на пораст насиља у друштву; да одређена особа може бити изложена насиљу у породици током целог свог живота (без процесуирања починиоца и заштите жртве); да су најчешће жртве насиља у породици жене, деца и старе особе (мада је и насиље над мушкарцима у порасту, нарочито психичко); да је циљ насиља у породици успостављање моћи и/или контроле над другим особама или задовољење неких потреба насилника на уштрб жртве; да су последице трпљења (директног и индиректног) насиља бројне и да значајно утичу на физичко и психичко здравље жртава, али и оних који га посматрају; да насиље које је особа доживела у детињству утиче да се насиље (уопште) користи као начин решавања проблема и сукоба у одраслом животном добу (Andrić & Milašinović, 2018a; Milašinović & Jevtović, 2019; Andrić & Milašinović, 2020).

Осврт на врсте насиља у породици

Према мишљењу аутора, за сагледавања социолошког аспекта појаве чини се да је најприхватљивија дефиниција према којој насиље обухвата „све оне акте и активности

који се могу означити као употреба, или претња употребом силе од стране субјекта (насилника), у односу на објекат (жртву), без обзира на то о којој врсти силе се радило, с циљем да се жртви, посредно или непосредно, нанесе бол, или код ње изазову страх и патња, како би се њено понашање ставило под контролу извршиоца насиља“ (Mimica & Bogdanović, 2007, str. 346).

У пракси су се издвојила четири основна облика насиља (Milašinović & Jevtović, 2019).

Физичко насиље – обухвата употребу физичке силе над другом особом или особама које за последицу има лакше или теже телесне повреде, а у појединим случајевима и смртни исход. Обухвата примену различитих врста физичке силе: батине, повреде оштрим и тупим предметима (ударање каишем, дрвеним, металним или другим предметима), давање, шутирање, бацање, наношење опекотина по телу, гађање разним предметима, ломљење неког дела тела, чупање косе, паљење, поливање врелом водом, бензином, наношење опекотина цигаретом итд. Знаци физичког злостављања најчешће су видљиви и манифестују се као повреде на одређеном делу тела у виду хематома, огреботина, посекотина, опекотина, прелома костију, избијених зуба, трагова гушења на врату и слично. Овај вид насиља се најлакше доказује јер постоје физички докази кривичног дела, фото-документација, медицински извештаји. Уколико нема видљивих промена/трагова на телу жртве, доказивање постојања физичког насиља постиже се свим другим расположивим доказним средствима.

Психичко насиље – обухвата упућивање претњи да ће се угрозити телесни, душевни

и емоционални интегритет жртве или члана породице. Да би се претња окарактерисала као психичко насиље треба да изазове реално осећање угрожене сигурности. Психичко насиље се такође односи на застрашивање, вређање, клеветање, потцењивање, претње употребом силе, претње да ће се одузети деца, изолацију и контролу жртве, ругање, омаловажавање, изазивање осећања личне несигурности, стално злонамерно критиковање, злоупотребу поверења, емотивну резервисаност, емоционално уцењивање и сл. Један од новијих облика испољавања психичког насиља је телефонско прогањање или ухођење. Овај облик психичког насиља обухваћен је најновијим изменама Кривичног законика као посебно кривично дело (глава 15), кривична дела против слобода и права човека и грађанина (члан 138а). Прогањање као облик психичког насиља се у већини случајева дешава између особа које су у партнерском односу, или су у њему раније биле (али то није правило), што значи да почиње да се манифестује током трајања везе или када се она прекине. Код прогањања насилник користи различита средства и примењује различите форме прогањања (телефонски позиви, слање писама и поклона, слање СМС порука и имејл порука, посматрање, ухођење и др.) да би остварио и задржао контролу над жртвом.

Сексуално насиље – обухвата сваку повреду полних слобода и морала, деградирање и понижавање особе на сексуалној основи, сваки вид сексуалног узнемиравања и/или присиљавања на сексуални однос, силовање. Сматра се да је термин „сексуално узнемиравање“

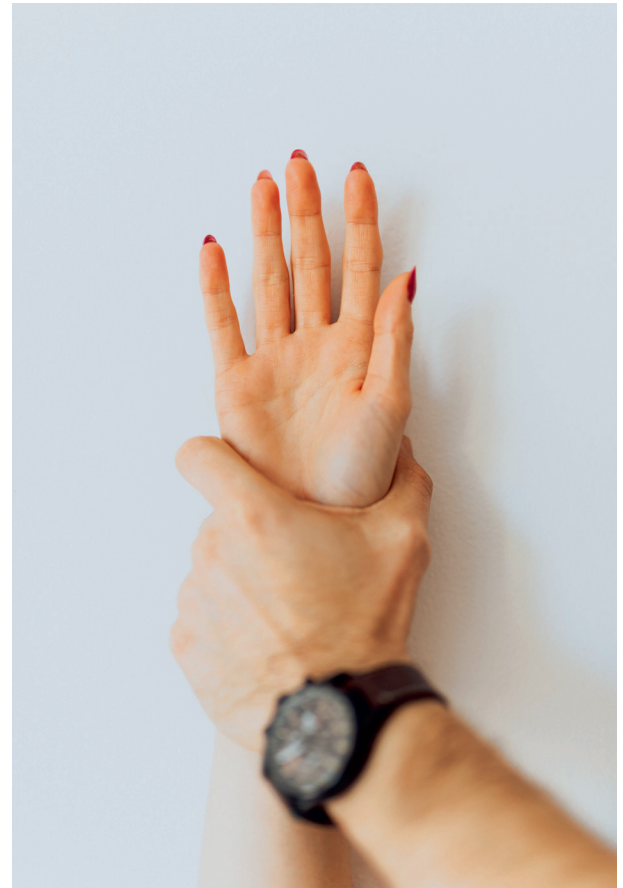

Фото: pexels.com

осмислила америчка ауторка и новинарка Лин Фарли (Lin Farley), која је 1974. године при Корнел универзитету (Cornell University) истраживала и предавала о положају запослених жена. Фарли је у разговору са женама и студенткињама установила да је већина њих напуштала послове или добијала отказ због непримереног понашања мушких колега, те је за означавање таквог понашања најпримеренији био поменути термин. Сексуално узнемиравање и насиље може се у свакодневном окружењу детектовати

по минимизирању значаја партнерових/киних осећања према сексу, инсистирању на нежељеном и непријатном додиривању, присиљавању на сексуални однос (без обзира на то да ли се догађа у партнерским и брачним заједницама, или с познаницима или непознатим особама), присиљавању на проституцију, снимању и коришћењу материјала у порнографске сврхе (код нас су у последњих неколико месеци актуелни случајеви сексуалног злостављања и насиља, као и осветничких група на друштвеним мрежама на којима се деле компромитујуће фотографије бивших партнера). Ову врсту насиља често прате физичко и психичко насиље (или му претходе), а неретко се те врсте и преклапају. Као последице сексуалног насиља и злостављања јављају се краткотрајне или дуготрајне психичке и емоционалне тешкоће, попут шока, анксиозности, интензивног страха, па и суицидне намере; силовање може бити праћено и полно преносивим болестима, нежељеном трудноћом, прекидом трудноће, повредом фетуса, као и фертилитетом.

Економско насиље – представља неравномерно располагање новцем, одузимање новца и вредних ствари, контролисање зараде друге особе и свих облика примања новца, затим забрану располагања својим и заједничким приходима, одузимање средстава за рад, наметање обавезе сталног подношења извештаја о трошењу сопственог новца и др. У пракси се овакво насиље детектује као недавање новца за трошкове живота породице, потпуно и искључиво располагање породичним приходима, забрана члану породице да се запосли и на тај начин оствари сопствене

приходе и осамостали се (како би се одвојио од насилника). Иако су жене чешће жртве економског насиља, мушкарци, деца, старије особе и лица са ограниченим способностима такође могу бити жртве оваквог насиља у породици (нарочито у периодима економских криза и борбе за егзистенцију).

Насиље у партнерским односима као посебан облик може се дефинисати као насиље над актуелним или бившим партнерима, било да је реч о брачним било о ванбрачним партнерима, хетеросексуалним, хомосексуалним или бисексуалним односима, а може да укључује физичко, психичко, емоционално, економско и сексуално насиље и злостављање (Andrić & Milašinović, 2018a; Milašinović & Jevtović, 2019; Andrić & Milašinović, 2020).

Насиље међу адолесцентима (омладином) новија је форма насиља с обзиром на то да млади све раније ступају у сексуалне односе (смањује се доња граница старости ступања у сексуалне односе). Адолесценција обухвата период између детињства и зрелости. Током периода адолесценције могу се уочити три карактеристична (развојна) периода: од 12 до 14 година рана адолесценција, од 14 до 18 година права адолесценција и од 18 до 26 година касна адолесценција. У когнитивној сфери долази до сложених биолошких, психолошких и социјалних промена, које даље изазивају промене у понашању адолесцената према родитељима, вршњацима, моралним, идеолошким и другим вредностима, али и промене у схватању самог себе. У литератури се о насиљу у везама младих говори као о *teen dating violence*, а оно такође може бити физичко, психичко, сексуално,

емоционално и економско (Milašinović & Jevtović, 2019).

Последњих година све чешће се скреће пажња на насиље над мушкарцима (*battering men, man abuse*). Међутим, нема довољно јасних података о тој врсти насиља јер је и та друштвена појава обавијена велом патријархалних односа и предрасудама, можда и више него насиље над женама и децом. Насиље над мушкарцима ретко започиње физичким насиљем, јер му најчешће претходе поремећена комуникација, честе свађе, вређање, разбијање предмета, емоционални притисци, претње и сл. (Poredoš Lavor & Jerković, 2011, str. 403). Мушкарци нерадо говоре о насиљу које трпе из срамоте и страха од осуде јер и даље постоје снажни стереотипи о мушкој доминацији и „јачем полу“, мушкарцу као стубу породице (Poredoš Lavor & Jerković, 2011; Milašinović & Jevtović, 2019). Способност за насиље није полно условљена и насилници могу бити и мушкарци и жене. Иако су жене чешће жртве насиља, то не значи да мушкарци не могу да буду жртве, и обрнуто, не значи да жене не могу да буду насилници (Poredoš Lavor & Jerković, 2011, str. 402). Према неким сазнањима, следећа понашања мушкарци доживљавају као насиље: упоређивање с другим мушкарцима, исмевање изгледа, мужевности и способности, понижавање, лажне оптужбе, приговори („звоцање“), манипулације, „пакост“

и слично (Poredoš Lavor & Jerković, 2011, str. 403). Мушкарци чешће трпе психичко и емоционално злостављање него физичко.

Насиље према деци је деликатан проблем јер погађа најосетљивије чланове друштва, који су емоционално повезани (зависни) са својим родитељима и старатељима (и изазива најјачу друштвену реакцију и осуду). Важно је напоменути да је насиље научно понашање, односно научени образац решавања проблема.^[3] Нарочито је значајно насиље над децом у породици које врше чланови најближе породице (родитељи, старатељи, браћа и сестре, очуси, маћехе, бабе и деде). Физичко насиље над децом је најоучљивије, али се и остали облици злостављања могу уочити пажљивим посматрањем детета, и то преко цртежа млађе деце, промене понашања, страхова, речника који дете употребљава у комуникацији с другом децом и слично (деца која трпе вербално и психичко насиље и сама ће вршити такве облике насиља над вршњацима). Физичко злостављање оставља доказе – трагове повреда (модрице, преломи костију, опекотине и сл.), који су један од необоривих доказа.

О проблему насиља над децом и насиља уопште данас се све више говори иако је у нашем друштву оно дуго било табу тема, о којој се није много говорило и којој се није посвећивало довољно пажње.^[4] У савременој

[3] Насилно понашање је научно понашање. Особе које током одрастања трпе директно или индиректно насиље усвајају такав образац понашања као прихватљив у међуљудским односима и као средство за решавање конфликта. Жртве које трпе насиље у примарној породици често настављају да трпе насиље у секундарној породици.

[4] Насиље у породици и партнерским односима посматрало се као сфера приватности у коју полиција не интервенише, већ се пуштало да партнери реше „несугласице“.

литератури користи се и појам злоупотреба деце (*abuse*), који обухвата два специфична аспекта: злостављање и занемаривање. Злостављање подразумева физичко кажњавање деце које може довести до тешких телесних повреда, па и до смрти, и грубо занемаривање физичких, психичких и емоционалних потреба детета у дужем периоду. Занемаривање подразумева непружање основне неге која треба да омогући правилан развој детета у свим областима (Milašinović & Jevtović, 2019).

У савременој педагогији, социологији, правној науци, али и у друштвеном дискурсу и међу родитељима све чешће се поставља питање исправности (и неопходности) телесног кажњавања деце као облика дисциплиновања и васпитања према фlosкули „батина је из раја изашла“, где се брутална поступања према деци оправдавају „најбољим намерама“. Најчешћи облици психичког злостављања деце су вређање, псовање, критиковање, омаловажавање и кажњавање. Сексуално злостављање деце представља сваки вид задовољавања сексуалних потреба и нагона старије особе над дететом. Социјална патологија овде препознаје сексуалне инверзије и сексуалне перверзије. Емоционално злостављање деце често је присутно у нашем окружењу, али га је најтеже идентификовати и доказати, као и у случају насиља над одраслим особама. Разлог је што деца развијају емоционалну интелигенцију учењем по моделу и нису у стању да препознају емоционално и психичко злостављање. Емоционално злостављање често лакше подносимо од физичког и сексуалног зато што прво често подведемо под „приватни живот породице“, док смо у друга два случаја

склонији да појаве тумачимо као нешто што се тиче шире друштвене заједнице. Овакав став је израз предрасуда и одражава незнање, јер емоционално злостављање и занемаривање може да има једнако тешке последице по дете (Milašinović & Jevtović, 2019).

Новије студије разликују емоционално и психолошко злостављање, које се експлицитно односи на нарушавање менталних способности детета. Већина дефиниција објашњава емоционално злостављање као понашање које код детета изазива осећај да је безвредно, невољено, нежељено, вредно само по заслугама и сл. Такво злостављање код беба спречава развој говора, а касније узрокује тикове или муцање. Све ово код детета успорава процес стицања способности да осећа и изражава различите емоције на одговарајући (здрав) начин и, на крају, да их усмерава и контролише. Емоционално злостављање негативно утиче на све аспекте живота детета: образовни, социјални и културни развој, психолошки развој, односе у одраслој доби и развој професионалне каријере. Занемаривање деце такође обухвата ускраћивање хране, воде, одеће, заштите и медицинске неге за најмлађе. Услед занемарености, дете нема услова да задовољи основне егзистенцијалне потребе, укључујући физичке, образовне и емоционалне или да добије медицинску негу. Занемаривање је хронично, док физичко злостављање може бити епизодно/повремено. Занемаривање може бити когнитивно, емоционално, физичко или надзорно (Milašinović & Jevtović, 2019). Насиље над децом је посебно осетљива тема, што због особине жртава што због чињенице

да је насилно понашање научено (по моделу) те успешно репродукује остале врсте насиља (над женама, вршњачко насиље, насиље над старима).

Насиље према стари(ји)м особама углавном се проучава у оквиру породичног насиља, односно као његов посебан вид, све присутнији због продужења животног века на планети. Као и код насиља над младима/адолесцентима, проблем представља категоризација „старих“. „Старија животна доб“ се најчешће односи на период живота особе од 60 или 65 година (Rusac, 2006; Vujić, 2017; Milašinović & Jevtović, 2019). „Према критеријумима Светске здравствене организације, старост се дели на ранију (65–74 године), средњу (75–84 године) и дубоку старост од 85 и више година“ (Milašinović & Jevtović, 2019). Интернационална мрежа за превенцију злостављања старих особа (International Network for the Prevention of the Elder Abuse) дефинише злостављање старих као понашање које узрокује штету, бол, неприлику или невољу старој особи. И код ове врсте насиља можемо разликовати физичко, психичко, емоционално, сексуално и економско злостављање (Rusac, 2006; Vujić, 2017; Milašinović & Jevtović, 2019). „Чести су и облици занемаривања или одбијања обавеза или дужности према остарелој особи, на пример ускраћивање хране, грејања, одеће и сл.“ (Milašinović & Jevtović, 2019).

Социолошки приступ насиљу у породици

Велики број истраживача који се баве проблемом насиља у породици полази од

опште системске теорије која насиље у браку види као систематски, континуирани елемент друштвене интеракције, а мање као производ индивидуалне патологије, а узроке насиља унутар породице треба тражити у поремећеној друштвеној структури и схватању породичног живота. Као друштвена група породица носи потенцијал ризика, али уз висок ниво насиља у друштву и изостанак породичне социјализације и васпитања деце стреми ка сексистичкој организацији друштва. Деца која одрастају у породичном насиљу у најранијем узрасту усвајају обрасце да је насиље повезано с љубављу и да имају право да га употребе као средство решавања проблема. Кроз претрпљено и сведочено насиље обликују се каснији обрасци понашања према сопственој деци, који се даље преносе на друге друштвене односе, посебно односе мужа и жене и однос према старијим особама (Milašinović & Jevtović, 2019).

Традиционалне патријархалне норме правдају и дозвољавају употребу насиља као средства којим муж „дисциплинује непоштenu жену“, а сексистичка оријентација друштва и његовог породичног система постају важан фактор који утиче на висок ниво насиља над женама у браку. Феминистичке теорије објашњавају насиље у браку истицањем патријархата као концепта који ствара и одржава (репродукује) неједнакост између мушкараца и жена. „Отуда су категорије пола/рода, моћи, утицаја примарне за разумевање партнерског насиља (посебно теорије ресурса, неусаглашених статуса и конфликта)“ (Milašinović & Jevtović, 2019). Феминисткиње развијају концепт социјалне неједнакости,

конфликта, моћи и насиља помоћу којих се одржава подређеност жена, те наглашавају да није реч о сукобу једнаких, већ о борби за моћ унапред неједнаких, јер су позиције жена и мушкарца индивидуално, друштвено, институционално и идеолошки постављене асиметрично, у зависности од статуса мушкарца којима су подређене. „Феминисти/киње овај проблем посматрају кроз концепт моћи и контроле интегрисаном у чувеном *Duluth model*, према коме се у точку моћ и контрола налазе у самом центру, а околности су смештене бројне технике које се користе ради њиховог очувања: принуда, застрашивање, изолација, понижавања, економско насиље, сексуално злостављање, мушке привилегије“ (Milašinović & Jevtović, 2019). Феминисткиње наглашавају појам „насиље према женама“ уместо „насиље у породици“ и „насиље у браку“, јер они одвраћају фокус од појма мушке присиле. У јавном дискурсу се увек говори „жена је претучена“, „жена је убијена“, „жена је силована“, уместо да се каже „мушкарац је претукао“, „мушкарац је убио“, „мушкарац је силовао“. Треба „освестити“ јавни дискурс и скинути терет кривице са жртве.

Проучавањем ове девијантности приметили смо и присуство теорије културе насиља (насиље као норма) и теорије насиља супкултура. Ови концепти се заснивају на ставу да вредности и норме одређене друштвене заједнице/групе (формалне и неформалне) дају значење и усмеравају насиље, промовишу га, одобравају и подржавају, а у одређеним контекстима чак и фаворизују. У таквим срединама развија се схватање да је насилно понашање допуштено, а

према схватањима и доживљајима насиља самих насилника незванично део кодекса друштвеног понашања (Milašinović & Jevtović, 2019).

Добра страна социолошког приступа сагледавању насиља у породици, браку и партнерским односима огледа се у друштвеној анализи узрока. Да бисмо решили проблем, морамо пронаћи узрок. Треба подржати процесе детрадиционализације и депатријархализације који су започели у другој половини XX века и убрзо након тога заустављени. Услед неповољних друштвених околности дошло је до враћања на старе обрасце живота, брака и породице; дошло је до пораста конфликта у вишегенерацијским породицама (Ljubičić & Labaš, 2019, str. 782). Све то чини да насиље у породици буде активан и актуелан друштвени проблем који не треба гурати под тепих патријархата и родних улога. Неопходно је подржати истраживање свих врста насиља у породици – партнерског насиља, насиља над децом и насиља над старима – да би се пронашли његови узроци и понудила решења.

Закључак

У Србији су обрасци патријархалног начина живота и размишљања и даље дубоко укоренили у друштву. Одржава се и успешно репродукује слика о мушкарцу као глави породице, заштитнику и хранитељу за кога је резервисана јавна сфера живота, док је жена смерна супруга и домаћица за коју је резервисана приватна сфера. Унутар патријархалних заједница влада неједнак однос моћи и доминација мушкарца над женом. У оваквој атмосфери се успешно репродукује родно засновано насиље у

породици. Иако су феминистичке теорије и покрети започели борбу за равноправност, ослобађање стега патријархата и калупа родних улога, њихов глас није довољно продро у дубину друштва.

Насиље у породици представља кршење основних људских права жртава и може бити индикација бројних проблема у одређеном друштву (па и нашем). Насиље у породици као друштвено девијантна појава представља резервоар друштвених конфликта (индивидуалних и групних). Насилно понашање је научено понашање и оно се саморепродукује – деца која су сведоци или жртве насиља усвајају (насилне) обрасце понашања и решавања конфликта и преносе их даље на међуљудске односе. Особе које доживљавају насиље у нуклеарној породици, наставиће да га трпе и у партнерским односима. Неопходна је промена јавног дискурса у друштву, као и да се јасно и гласно говори о насиљу у породици и објасне његови облици и индикатори. Неопходно је скинути терет кривице са жртава и инсистирати на појмовима „мушкарац је силовао“ („жена је силовала“), „мушкарац је убио“, уместо „силована је жена“, „убијена је жена“; таквим појмовима се кривично дело дехуманизује и скреће пажња са суштине – насилника – и замагљује тежина проблема. О свим врстама породичног насиља мора се јасно говорити

Фото: pexels.com

у јавном дискурсу да би се оно оствестило у друштву као проблем и девијантна појава, која је резервоар конфликта и за коју се морају потражити узроци и понудити решења.

References / Литература

- Andrić, S. & Milašinović, S. (2018a). Domestic violence against women. *Sociološki pregled*, vol. LII, No. 3, 857-885.
DOI: 10.5937/socpreg52-16351
- Andrić, S. & Milašinović, S. (2018b). Globalization and partner violence. *Kultura polisa*, god. XV, br. 35, 177-189. [In Serbian]
- Andrić, S. & Milašinović, S. (2020). Mental and physical health of victims of partner violence. *Kultura polisa*, god. XVII, br. 43, 515-521. [In Serbian]
- Family law. „Službeni glasnik RS“, No. 18/05, 72/11 – dr. zakon i 6/15. [In Serbian]
- Family law. „Službeni glasnik RS“, No. 18/05. [In Serbian]
- Ignjatović, T. (2011). *Violence against women in intimate partnerships: a model of coordinated community response*. Rekonstrukcija ženski fond. [In Serbian]
- Law on Public Order and Peace. „Službeni glasnik RS“, No. 6/16 i 24/18. [In Serbian]
- Law on the Prevention of Domestic Violence. „Službeni glasnik RS“, No. 94/16. [In Serbian]
- Law on the Ratification of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. „Službeni glasnik SFRJ – Međunarodni ugovori“, No. 11/81. [In Serbian]
- Ljubičić, M., & Labaš, S. D. (2019). The Importance of Sociological Research Conducted in Serbia for The Development of Systemic Family Theory and Therapy. *Sociologija*, Vol. LXI, Posebno izdanje, 779-791. [In Serbian]
- Milašinović, S. & Jevtović, Z. (2019). *Sociology and social pathology*. Beograd: Kriminalističko-policijski univerzitet. [In Serbian]
- Miletić-Stepanović, V. (2005). Violence against women as a risk for social transformation. *Temida*. Vol. 8, No. 3, 21-32. [In Serbian]
- Mimica, A. & Bogdanović, M. (2007). *Dictionary of Sociology*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Poredoš Lavor, D. & Jerković, S. (2011). Violence against men. *Policija i sigurnost*, godina 20, broj 3, 400-406. [In Croatian]
- Poredoš Lavor, D. & Jerković, S. (2011). Violence against men. *Policija i sigurnost*, 20(3), 400-406. [In Croatian]
- Rusac, S. (2006). Violence against the elderly. *Ljetopis socijalnog rada*, 13(2), 331-346. [In Croatian]
- Vujović, T. (2017). Violence against the elderly. *Sociološka luča*, XI/2, 62-74. [In Serbian]

Srđan M. Milašinović
Sanela D. Andrić

University of Criminal Investigation and Police Studies
Belgrade (Serbia)

Phenomenology of domestic violence as a socially deviant phenomenon in Serbia

Summary

68 |

The authors of this paper discuss the phenomenon of domestic violence, which has deep roots, and can be traced from the age of the patriarchy to modern society. The authors explored different types of domestic violence and measures of legal protection against violence. The paper concludes with an all-important sociological approach to the study of this phenomenon. Domestic violence is an individual, group, social / national and global problem, and it is necessary to deal with it, explain it and offer solutions. In contemporary society, which must be synonymous with human rights and freedoms, no form of violence has a place.

Keywords: family, patriarchy, violence, Serbia

Илија З. Кајтез^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“,
Факултет за међународну
политику и безбедност
Београд (Србија)

УДК 321.17:929 Стефан Лазаревић
94(497.11)"13/14"
Прегледни научни рад
Примљен: 18/03/2021
Прихваћен: 02/04/2021
doi: 10.5937/napredak2-31386

Деспот Стефан Лазаревић и наше време

*Чак из давна није било од владалаца
Такова владаоца и тако изванредна!*

Константин Филозоф

*Данас нисмо владали, пошто нисмо уделили никоме дара.
Деспот Стефан Лазаревић*

Сажетак: Деспот Стефан Лазаревић није најзначајнији ни највиђенији у српском роду, али је његова личност врло важна, врсна, заслужна и недовољно изучавана. Стефан је живео у трагичном и крвавом историјском периоду после Косовског боја, који је био преломна тачка историје Срба. Успешно је предводио Србију после Голготе на Косову пољу. Деспотова узвишена и комплексна личност и опасно, ратно и немирно време у којем је живео, владао и борио се, највећи су изазов за истраживање, да би се открило шта је у животу, владању и политици Стефана остало као трајна вредност и важна порука за наше доба. Историјске личности нису саме себи смисао и сврха. Он је преко мајке Милице настављач лозе Немањића. Свој век је провео у борби, а у предању између битака градио је српске земље. Стефан је морао да поднесе велике личне жртве и ратовао је као турски вазал. Изградио је задужбину Манасију, написао предивно „Слово љубве“. Дично српство треба да искористи 2027. годину, када се навршава 600 година од деспотовог упокојења, да о његовом непролазном делу одржи научни скуп. То је потребно јер, како каже професор Ђуро Шушњић, занимамо се за начин мишљења и веровања наших предака да бисмо боље разумели... себе!

Кључне речи: деспот Стефан Лазаревић, Косовска битка, деспотовина, витез, Ангорска битка, Београд, Манасија, ресавска школа, светац

Стефан, син кнеза Лазара и кнегиње Милице, рођен је у Крушевцу 1377. године. У знак захвалности Богу што му је, после пет

кћери, подарио сина, Лазар је у Крушевцу подигао цркву посвећену архиђакону Стефану^[2] – Лазарицу. „Стефан је... васпитаван

[1] ilijasbm@ptt.rs

[2] Задужбина цара Лазара је симболично везана за традицију Немањића, јер је архиђакон Стефан био заштитник државе Немањића. Стефанова мајка Милица је директна лоза Немањића од Немањиног најстаријег сина Вукана.

у... побожности... Осим мајке Милице, његови васпитачи и учитељи^[3] били су игуман дечански Данило (потоњи патријарх Данило III) и монахиња Јефимија... Стефан... био један од најобразованијих и најпросвећенијих владара^[4] у духовној и световној науци и на истоку и на западу“ (Grozdić, 2013, str. 350). Кнез Лазар је успео да скине анатему^[5] са српске цркве на Сабору у Пећи 1375. и српском народу је дат благослов. Стефан је имао 12 година када се одиграла пресудна битка на Косову^[6] у којој су погинули кнез Лазар и цвет српске

аристократије. Процењује се да је султан Мурат имао око 35.000 војника, што је за средњи век била огромна војска, док неки извори тврде да је Мурат имао чак 50.000 војника, а кнез Лазар упола мање. Земља је остала обезглављена. После пораза на Косову, најтеже је било кнегињи Милице, која је, осим што је доживела личну трагедију, била одговорна и за судбину Србије. Милица је већала са великашима и донета је одлука да се прихвати турско вазалство.^[7] Било је јасно да Србија нема пријатеља и да може да опстане само у вазалном односу. Милица је

[3] „[...] световна настава била је поверена... племићима. Они су Стефана... васпитавали за ратника и владара... образовање је почело од шесте године као код византијских принчева... Од... учитеља добио је христјанизирани роман о Александру Македонском... Истицање... ратничких врлина Александрових, праштање побеђеном непријатељу и доследност у спровођењу владарских одлука... да буде узор... кнежевом сину... чим је угледао... очеву задужбину Раваницу, изјавио је да ће... подићи лепшу и већу. И Александар је у свему желео да надмаши... оца Филипа“ (Pavlović, 1968, str. 25).

[4] Ми Срби као малобројан народ морамо највише пажње посветити васпитању, образовању и изградњи националне елите. Не можемо се превише уздати у величину земље, економску снагу, војне и демографске капацитете. Најважнији ресурс на који се, као и сви малобројни народи, можемо ослонити јесу људски потенцијали. Владар Србије мора пре свега да сачува национални идентитет, становништво, економију и војну снагу. Људи који (пред)воде Србију и српство морају да буду интелектуална елита, али нисмо наивни да мислимо да политика почива само на знању него и на вештинама, дипломатији и васпитању националног карактера. Српске владарске лозе су то (о)давно знале.

[5] Ова анатема, коју је цариградски патријарх бацио на српску цркву, цара Душана, српски народ и српску државу поводом осамостаљења српске цркве и Душановог крунисања за цара, тешко је погодила српски народ, цркву и властелу.

[6] „Ниједан догађај из наше историје... није оставио тако дубок и трајан утисак у нашем народу као косовска катастрофа. Народ је у својој дубини осетио његов судбоносни значај... Лазарева погибија се схватила као свесна жртва да се очува државна и народна слобода и да ово послужи и за сва каснија поколења. Ниједан наш владар ни његови војници нису добили толико похвалних слова као кнез Лазар и његови косовски јунаци. Наша народна епика нема ништа песничкији лепше, свесрдније и етнички лепше исказано него... циклус о косовској погибији... претворила... националну катастрофу у... моралну националну снагу, која је одржавала српски народ за време робовања под Турцима. Српска црква је преузела слављење косовских јунака, кнеза Лазара прогласила је за светитеља, неговала је култ Косова и подстицала будућа поколења 'да освете Косово', а јунаштво и подвиг Милоша Обилића слављен је у свим словенским земљама... кнегиња Милица посветила је један свој спис, а деспот Стефан такође спис 'Похвала кнезу Лазару'“ (Stevanović, 2003, str. 45).

[7] Милица и властела су морали да прихвате услове мира: „Признала је врховну власт Бајазита, обећала му плаћање данка, давање помоћне војске за случај потребе, као и да... најмлађу ћерку Оливеру преда у султанов харем... настао је привидни мир у Србији, што јој је помогло да лакше преболи задобијене ране на Косову и посвети се свом привредном развоју, који је био знатно поремећен“ (Stevanović, 2003, str. 52).

познавала „и светске ствари у којима је тешко снаћи се“, каже за њу Константин Филозоф. Деспот Стефан је од младости носио у себи визију Косова и узрастао из болних патњи своје земље, примајући је у наслеђе од своје мајке; научио је да трпи, буде опрезан и постојан. Почетком 1390. године дошло је до првог сусрета Бајазита и Стефана, који је, заједно са братом Вуком, одвео своју сестру Оливеру у његов харем.^[8] Поробљеном земљом најпре је управљала Милица, до 1393. године, када се као монахиња повукла у Љубостињу, своју задужбину. „Милица је била разумна 'као Одисеј' и она је гледала да задобије Бајазитово обећање да српска црква неће бити изложена прогону. Кнегиња је осећала сву сложеност... опстанка народа и желела је да српска црква преузме и неке функције државе“ (Pavlović, 1968, str. 51). Стефан је почео да влада са 16 година, и у договору са својом мајком водио је врло опрезну политику према Турцима и јако се чувао да се не замери Бајазиту. Стефан је преузео одговорност за судбину Србије у никад тежем и судбоноснијем историјском тренутку. И тако до своје смрти. Када је Стефан преузео власт, највише проблема је било са опремањем

војске, коју је морао да шаље турском султану на његов позив. Кнез Стефан је задржао у служби управу из Лазаровог времена, али је сменио неке управнике којима није био задовољан. Нарочиту пажњу је посветио оживљавању рударства и сређивању финансија, јер су за издржавање војске и данак Турцима била потребна знатна средства. Одржавао је добре односе са Дубровником и Млечима. Због опасности од упада Мађара, пажњу је посветио војним потребама и изради оружја, којима су се попуњавале тврђаве према северу ради учвршћивања границе. Владар мора прво да учини оно што је најважније, најпрече и најбитније. После долази и оно што је за државу мање важно, ако икада стигне на ред. Владар није свемоћан.

Од српских држава средњег века посебан значај и углед имала је држава Стефана Лазаревића, Српска деспотовина која је настала и нестала у веома драматичним условима, после Косовског боја. Њеним постојањем продужен је живот српске државе за коју се, после косовске катастрофе, у Европи сматрало да ће потпуно нестати, као и друге хришћанске државе на Балкану (Византија, Бугарска,

[8] Оливера је најсветлији барјак страдања у српском роду, јер када се жртвује девојачка част и када се добровољно предаје живот у руке крвника и убице оца, када је предаје мајка удовица са 14 година у харем султана Бајазита, а воде је рођена браћа у златни кавез у име народних и државних интереса нема веће и часније жртве. Само мајчино срце зна шта је морало да претрпи после овакве државничке одлуке. Оливера би морала да постане симбол свих српских страдања, њој у част треба подићи споменик који би био завештање свим Србима који су страдали, били понижавани, унижавани и физички и/или духовно убијани. Ништа се са Оливерином жртвом не може поредити у српској историји, јер на челу колоне страдалништва српскога (на)рода треба да стоји Оливера, чак и испред светог Вукашина из Клепаца, јасеновачке жртве усташког монструма. Оливера треба да постане највећи симбол љубави и жртвовања за свој народ. Оливера је остала у својој вери. Срби морају увек да знају да су потомци и Оливере и Вукашина и Светог Саве, Обилића и деспота Стефана.

Зета). „Изванредним напорима, храброшћу и умешношћу деспота Стефана и уз пуну подршку српског народа, који је уложио огромне жртве и показао невиђену храброст, настављен је седамдесетогодишњи мукотрпан, али и славан живот... српске државе у лику Српске деспотовине, тада једне од војнички најјачих и најбогатијих држава на Балкану“ (Stevanović, 2003, str. 7). Јустин Поповић пише да су се родитељи Стефана потрудили: „да им се син, као будући... владар, добро научи православљу да би после неопходно штитио веру Отаца својих у народу своме...“ Деспот је исповедао православну веру и као владар јој је увек пружао заштиту. Стефан је био сјајан наследник оца Лазара^[9] у витешким врлинама и мудрости владања, а од Немањића, преко мајке, наследио је љубав према задужбинарству и манастирима. Један монах пише: „И мада је владао земљом и заповедао војском, он се... толико старао о књигама као да никаквих других брига и послова није имао.“^[10] О његовим врлинама и карактеру^[11] највише сазнајемо од Стефановог

званичног биографа Константина Филозофа: „Чега год се дотакао, убрзо се показивао у томе бољи од својих учитеља. Био је пун врлина и имао особине које су потребне за војсковођу и владара: јунаштво и храброст, вештина у руковању оружјем, витештво, мудрост и способност говорништва...“ (Grozdić, 2013, str. 351). Стефан је сабрао и сјединио моралну чистоту, храброст и ученост. Био је изванредан јахач, стрелац, мачевалац. Учествовао је у бројним војним вежбама, а касније и на витешким турнирима и односио победе. Много је ратовао и био изузетан војсковођа. Готово све време његове владавине против њега су српски великаши, али и сестрићи Бранковићи и брат Вук, ковали завере. Помагале су му мајка Милица и монахиња Јефимија. Дипломатија и мудрост спасле су српски брод када су против њега кренуле људска завист, злоба и похлепа. Државник мора да има и божанске особине, јер му само људске врлине нису довољне.

Стефан је после Косовског боја морао да постане турски вазал. Увек је био витез који

[9] „Са очеве стране наследио је црту оданости и витешке верности, а са мајчинске, немањићку способност за дипломатијом... Због... обједињених особина витеза и политичара он је... брзо стицао углед у... свету и постајао један од угледних владара свога доба. Од своје мајке и дворске свите научио се дипломатији и... државничким пословима, па је, иако тако млад... био дорастао да... прими управљање... Србијом у... једном тако тешком времену за своју земљу“ (Stevanović, 2003, str. 48).

[10] „Ми можемо рећи да у садашњем глобализованом свету битка свих битака за малобројне народе јесте очување културног идентитета.“ (в. Kajtez, 2011, str. 385–401).

[11] „Као млад владар он је... носио... визију Косова и никад се тога није могао ослободити... По својој природи он је... био склон плаховитости, и... свестан своје мане, он се као политичар савлађивао и усмеравао своје поступке према саветима своје мудре мајке... Са очеве стране он је наследио, поред... склоности ка суровости владара средњег века, и црту оданости и витешке верности, али са мајчине стране преовладавала је она немањићка: изузетна способност да од непријатеља ствара себи севезнике... Милица је... знала... плаховиту природу... сина па је хтела у договору са васпитачима... да му усади појам... витештва... верност датој речи и испуњење свих обавеза“ (Pavlović, 1968. str. 57–59).

је држао до речи и један од најспособнијих ратника, на челу чувене српске тешко оклопљене коњице. Односио је победе и изузетно су га поштовали и непријатељи и пријатељи. Стефан је као Бајазитов вазал први пут учествовао у боју на Ровинама 1395. године, против влашког војводе Јована Мирче, када је имао само 18 година. И целокупни свој живот провео је у биткама и бојевима. Биће овенчан као један од највећих витезова и војсковођа које је имало српство. Бајазитова војска је поражена. „[...] Краљевић Марко је био савезник Турака... Тада је Марко рекао: желим да хришћани победе, па ма ја први погинуо! И заиста хришћани су победили али је Марко погинуо у томе рату“ (Владика Николај, 2002, стр. 59). Погинули су и многи незнани српски војници. И Стефан се борио на страни неверника, јер су то захтевали државни разлози и опстанак српског народа.

Друга битка у којој је учествовао Стефан била је битка код Никопоља, 1396. године. Жигмунд, угарски краљ, сакупио је велику војску из западних земаља и кренуо да удари на Бајазита. Силна хришћанска војска имала је око 60.000 бораца, али је била недисциплинована, као и све крсташке војске. Свако је од њих желео да сам понесе сву војничку славу. Стефан је као вазал пошао против западних војски. Бајазит је од Стефана захтевао да дође са 5.000 српских коњаника. Изгледало је да ће Мађари са савезницима победити Бајазита, али када је пристигла српска коњица под командом кнеза Стефана, она „појури право према угарској краљевској застави и обори је на земљу“. Учесник у Никопољској бици, угарски ратник Ханс Шилтбергер, Немац из

Минхена, којег су Турци заробили, а после у Ангорској бици и Татари, вратио се кући после 30 година и написао своје успомене. Он је био сведок угарског попуштања пред навалом српске коњице. У јеку најжешће борбе: „прискочио у помоћ Стефан... и одсудно допринео победи Бајазита, Стефан... са српском коњицом... је растројио Мађаре и натерао их у бег“ (Stevanović, 2003, стр. 66). То је искористио Бајазит, сабрао своју војску и у одлучујућем јуришу разбио хришћанску војску, која се у нeredу повукла према Дунаву. Битка с крсташима је добијена. Бајазит је наредио да се сви заробљеници пошаљу као робље у Малу Азију, а рањени и изнемогли посеку. Стефан је успео да измоли Бајазита да му многе заробљенике подари као ратни плен, с намером да их ослободи. Код Срба и Грка постојао је обичај да се заробљени војници пусте кућама, а да се старешине откупе. Стефан је показао изванредну оданост султану у Никопољу, јер је храброшћу учинио преокрет у бици.

Користећи победу код Никопоља, Бајазит је послао војску према Босни. Кнез Стефан је уживао Бајазитово поверење али: „[...] он није могао да сачува Србију од ратова, страдања и пустошења... није могао избећи да као вазал пође у рат на Босну... Овај ратни поход у зиму 1398. године, која је била изузетно јака и 'какву нису памтили ни стогодишњи старци' коштала је Србију великих жртава... Срби... су двоструко трпели рат, беду, понижење и жестоку зиму. Стефан се вратио са мало... војске несрећан и понижен... Великаши Зојић и Белоцрквић окривили су кнеза Стефана за пропаст српских војника... и подигли се на буну... Стефан је...

угушио буну... али је оптужен код Бајазита да кришом другује са Мађарима. Због тога је морао да иде на поклоњење султану и да се правда... Од Стефановог држања зависило је да ли ће се... жив вратити кући, јер је он стварно водио неке тајне преговоре са Угрима. Стефан је нашао да је најбоље да то султану призна“ (Pavlović, 1968, str. 73–76). Стефан је био искрен, Бајазит се морао сетити и његовог јуриша са Никопоља, те му је поклонио живот. Односи султана Бајазита и кнеза Стефана били су добри^[12] од првог сусрета у Једренима, 1390. године, када му је предао сестру Оливеру, до његовог одласка у бој код Ангоре. „[...] Стефан је био... искрен и постојан према Бајазиту, веома опрезан... и настојао је да на време изврши све обавезе Србије... Иако су му... тешко падали походи Турака према хришћанским државама... он је ради спаса српства, очувања суверенитета српског народа... одржања витешке речи и поштења, жртвовао себе и животе... српских војника... Односи... Стефана према Турцима, гледани у целини, показују да је он још одмалена био свестан снаге непријатеља коме се својом маленом војском није могао одупрети и да им мора служити... док се не укаже прилика ослобођења^[13] вазалства према

њима“ (Stevanović, 2003, str. 75). Завереници су кажњени и Стефан је наставио да влада. После ових догађаја, видећи своју немоћ и подршку Стефану у народу, страсти опозиције су се смириле. Власт одржавају народна снага, чврста уверења владара и мудра политика земље.

Када је Стефан био код Бајазита и када му је живот висио о концу, султан му је опростио, у име верности и заједничких победа, и посаветовао га како да влада: „’Док сам ја жив, потруди се и сатри своје великаше, и доведи их на своју вољу, јер ћеш то после моје смрти хтети, али нећеш моћи. Осим тога, уздигни нове људе уза се, било благородне (племиће) било ниште (сиромаше, обичне грађане), учини да се прославе и да заједно са тобом владају, а обарај клеветнике и њима сличне.’ Овде је Бајазит... изложио цео систем своје владавине“ (Pavlović, 1968, str. 77). Бајазит му је рекао да је снага државе у војсци и да њу треба добро пазити. Они који разумеју феномене друштвених односа и политике, знају да у овим речима има вечних поука. Некад су били великаши, данас је политичка елита, а војска је остала војска, а држава је, иако промењена, у највећој мери остала иста. Техника владања се (по)мало мења инструментално, али не и суштински,

[12] Стефан се са својом војском понашао као затвореник, јер се затвореник не може навићи на неслободу. Однос Бајазита и Стефана био је израз принуде, а не пријатељства и сарадње, јер нема пријатељства са убицом свога оца и оним ко је на најстрашнији начин понизио његову породицу, укаљао њену част и част његове рођене сестре. Стефан је као витез био веран својој речи, али никад није изгубио из вида Косово и несрећу оца и своје отаџбине. Изабрао је оно што му је у том тренутку историја једино дозвољавала, да верно служи да би Срби опстали.

[13] То је важна историјска лекција, која се у великој мери мора уважавати и данас, у мало измењеним друштвено-историјским и геополитичким околностима, али не значајно и драстично другачијим, јер смо ми као народ и земља и даље мали и нејаки, а они који су против нас и даље су јаки и силни, додуше данас не траже да будемо класично робље. Сада је све, па и вазалство, суптилније, али нимало лакше и достојанственије.

јер се човек није радикално променио, па све оно што је некад важило за односе у историји, важи и данас, измењено техничко-технолошким напретком и с другом терминологијом. Када је султан рекао Стефану да искористи време док је он жив да учврсти своју власт, саопштио му је велику истину – у политици и у рату најважнија је правилна процена времена, кад си најснажнији, а непријатељ најслабији. У томе је вештина великих државника, дипломатије и ратводства.

Стефан је био постојан у вери, што му је остало од родитеља и Немањића. А када је човек чврст у вери, и у свему осталом је темељан и поуздан. О Стефану су писали и говорили знаменити Срби из српске цркве. „Ава Јустин у житију Светог и благоверног Стефана Високог, деспота српског, наводи догађај из кога се види зашто је Стефан у то време, због своје мудрости, морао да остане покоран Бајазиту: ’У Косовској области после славне битке (Косовске) владао је... Вук Бранковић... Посредовањем кнегиње Милице, и... Оливере, и он је постао Бајазитов вазал. Но, Вук се отпоче борити против Бајазита... што наведе Бајазита да учини крај томе. Одузевши му земљу и бацивши Вука у тамницу (где је... и умро) Бајазит земљу предаде Стефану... а... мали део... остави жени Вуковој Мари... Стефановој сестри, и њеним синовима, Гргуру, Ђурђу и Лазару“ (Grozdić, 2013, str. 352). О Стефану је говорио и патријарх српски Павле који је: „[...] у више наврата истицао је да смо сви ми сведоци садашњег тешког и

претешког времена, али да је и раније било тешких времена, с тим што је било људи који су дорасли своме времену, који су били сарадници Божји на плану спасења српског народа.“ Ако бисмо тумачили речи патријарха Павла и превели их на речник геополитике, рекли бисмо да ће Србија и српство увек бити у (пре)тешким временима и као држава и као народ, јер земља има такав геостратешки положај (то има и добре и лоше стране), који је привлачан за светске силе. Дакле, оно што можемо да (на)учимо од Стефана јесте како се он у тешким историјским датостима сналазио и сачувао колико је било могуће државу Србију. А то је основна историјска и света дужност онога ко (пред)води српство и Србију. Шта је поука живота и борбе деспота Лазаревића? Српство и Србија ће увек бити на искушењима и у жестоким борбама, с кратким предасима мира између битака. Стефан је показао какве су нам државничка мудрост, одважност, храброст, одлучност, животна енергија и врлине потребне (он их је поседовао) да бисмо били успешни у одбрани државних интереса Срба и Србије. И да избегнемо његове грешке и историјске замке у које је упадао, јер је његов плаховит карактер, који је, као што каже Хераклит, човекова судбина, некад био изнад његовог разума и воље.

Најчувенија битка у којој је Стефан учествовао била је Ангорска битка у Малој Азији 1402. године, која се одиграла између татарског владара Тамерлана^[14] и Бајазита. Била је то

[14] Тамерлан је био унук Џингис-кана. Живот је провео у ратовима и освајањима. Освојио је Персију, Индију, Месопотамију и велики део Мале Азије. Царство му се простирало од Москве до Кинеског зида, затим преко

битка за превласт у свету. Битка код Ангоре била је велика, важна и пресудна као рецимо Бородинска битка између Наполеона и Руса или Стаљинградска битка између Хитлера и Совјета. Пред битку султан је послао Стефану поруку: „да колико је могуће дође са својом најодабранијом војском“. Стефан се одазвао са 5.000 коњаника, тешких оклопника. Била је то велика војска за малену Србију. Стефан је био свестан да се мора одазвати. Султан је наредио и синовима Вука Бранковића да му се придруже. Бајазит је имао око 80.000 војника, а Тамерланова војска је била бројнија. У ратном судару на Стефана је насрнула изабрана персијска и татарска војска, лака коњица којом је командовао Тамерланов син Мухамед. „Но када они алаакнуше својим гласовима и ударише на Стефана, одмах беше побеђени и погинуше од оштрица мача и копаља српске војске“, пише Константин Филозоф. Мухамед је био рањен. Непобедивост Стефанових љутих оклопника посматрао је са једног брежуљка сам силни Тамерлан и са дивљењем је узвикивао: „Где како су љути и

помамни они дервиши.“ Један од саветника који су знали структуру Бајазитове војске рече му: „Нису оно дервиши, него хришћани.“ Искусни војсковођа, знајући надмоћност своје војске, рече: „Па они се узалуд боре.“ Пошто му је син рањен, Тамерлан преузима коњицу и усмерава је на Бајазита. „Видевши да је главнина турске војске распршена и у одступању... и да је Бајазит у великој опасности, кнез Стефан скреће српску коњицу према њему, да се пробије до њега и спасе га,^[15] али му то и поред три покушаја није успело. Видевши да његова војска копни у страховитој борби и да је битка изгубљена... Стефану није остало ништа друго већ да се са својим оклопницима... пробије из татарског окружења...“ (Stevanović, 2003, str. 84). Стефанов подвиг су сви препричавали, постао је чувен. Тамерлан је победио и заробио Бајазита. Султан је убрзо умро у заробљеништву. Колико је битка била жестока говори и податак да се деспот Стефан у Србију вратио са 250 коњаника. Тамерлан је заробио и Бајазитов харем у којем је била Оливера.^[16] Када је чуо да је Бајазит

Индије и Египта до Средоземног мора. Био је изузетно храбар војсковођа, али и веома суров. Татари су били предвођени изузетно генијалним војним стратегама којима свет неће видети све до Наполеона. Био је сакат у једну руку и хром у једну ногу. Увек је био замишљен, ћутљив, без осмејка. Одрастао на коњу и са стрелом, висок, велике главе, пласнатог чела. Његови војници су га обожавали и веровали у његову непобедивост. „Најчувенији учењак тога доба у исламском свету Ибн Халдун (1332–1406) био је опчињен овим 'највећим и најмоћнијим краљем' кога је описао као 'изузетно интелигентног и проницљивог. Склоног расправама и доказивањем и онога што зна и онога што не зна'“ (Мићета, 2019, str. 290).

[15] Стефан је гајио оданост према Бајазиту, који му је опростио живот. „Хладан политичар потискивао је своја лична осећања пред моралним обавезама и држао се витешких принципа“ (Pavlović, 1968. str. 78).

[16] „Оливера је била најмлађа кћерка кнеза Лазара и кнегиње Милице... Турски историчар Ашик-паша Заде пише да је Оливера, када је поодрасла, била је веома омиљена код Бајазита и утицајна на двору... Историчари кажу да је она доста допринела да Бајазит не прогони Српску православну цркву и да је била од велике помоћи мајци Милици, брату Стефану и сестрама Мари и Јели, према којима је Бајазит имао умеренији став. У боју код Ангоре... међу... заробљеницима се нашла и султанија Оливера... је тада морала да служи пиће пред Бајазитом и татарским велможама

заробљен, схватио је да је време да се ослободи вазалства^[17] и од ратника је постао државник. Осетио се слободан. Падом султана и победом Татара престале су његове вазалне обавезе. Стефан је сматрао да је време да се приближи хришћанским државама.

Први је у Цариград донео вест о поразу Турака у Ангорској бици.^[18] „Да би... придобио... Стефана за борбу против Турака, јер је Србија по својој војној моћи... била најснажнија држава на Балкану, намесник Јован му је доделио титулу деспота... ова титула коју су давали византијски цареви била је од великог значаја за Стефана, српски народ и... државу... Она је означавала степен највишег византијског достојанства и у дугој византијској традицији је била привилегија даривана посебно одабраним појединцима, најчешће сродницима царског дома“ (Stevanović, 2003, str. 87). За осветљавање деспотове личности и начина његовог владања важно је да је у Цариграду дошло до тешке свађе између Стефана и сестрића Ђурђа Бранковића

око поделе земље. Стефан је тежио апсолутној власти. Он је затражио од Јована да затвори Ђурђа док се не врати у Србију. Стефан је „био склон кидану са традицијом, нарочито... када је он сматрао да потребе времена то захтевају... плаховитост која је била једна од великих мана Стефанових,^[19] навела га је на судбоносан корак према Ђурђу... који је... подмитио стражара и... утекао из затвора. Ђурђе увређен... на ујака отишао је... код Турака, и то... Сулејману који је већ био прешао на европску обалу...“ (Pavlović, 1968, str. 104). Турци су га примили раширених руку, Сулејман му је обећао све, јер се оваква прилика тешко може поновити. Као што је предвидео Бајазит, после њега су се између његових синова Сулејмана, Мехмеда и Мусе водиле жестоке битке око престола. Сулејман је после битке код Ангоре прешао на европско тло и ту се учврстио као турски султан. Ипак, друга два Бајазитова сина, Мехмед и Муса, отпочели су битку за власт. Мехмед се учврстио у Малој Азији као нови султан. У почетку га

да игра и пева лако одевена... деспот Стефан, чувши да му се сестра Оливера налази у татарском ропству, шаље Тамерлану свога изасланика Турчина Ајдина, који је успео да откупи Оливеру... када се деспот Стефан преселио у Београд... и она се тамо доселила и живела у његовом двору... веома тешко је поднела смрт свога брата, деспота Стефана...” (Stevanović, 2003, str. 243).

[17] Државник мора да се прилагођава новим околностима и да их на најбољи могући начин искористи, имајући увек на уму како да помогне сопственом народу и држави да прођу кроз сложене и опасне хриди светске политике. Државник је кормилар националног и државног брода и његова је основна мисија и завет да тим бродом управља на најбољи могући начин. Све остало је мање важно, укључујући и његову судбину и судбину његових сарадника.

[18] „[...] битка код Ангоре... је за читавих пола века продужила живот... византијском царству... пружила могућност и српским владарима да... дуже од пола столећа... заштите и своју земљу и Европу од варвара. Јуначко држање Стефана... у самој Ангорској бици... учинио је да се од тада на њега гледало као на изузетно храброг човека који 'од мале српске војске највећи глас и име по васелени стече, изнад самодржавних и славних у многим народима“ (Pavlović, 1968, str. 98).

[19] Владарске личне мане и слабости имају судбоносије и кобније последице за државу и народ него када је реч о обичним људима, чије мане и слабости утичу само на породицу и ужу социјалну средину.

је подржао његов врло лукави брат Муса,^[20] али је касније између њих дошло до борбе. Ђурђе се са Сулејманом договорио да својом српском војском сачека на Косову Стефана приликом повратка из Цариграда, и ако победи да преузме Србију.^[21] Милица је јавила сину да се чува и да не иде преко Косова. Деспот је од зета Ђурђа Балшића добио триста коњаника и рекао мајци да скупџ војску по Србији и пошаље му је у сусрет ка Жичи. Заједно са братом Вуком и преживелим коњаницима деспот Стефан је стигао до Жиче. Турци, заједно са Ђурђем Бранковићем, окупили су се на Косову пољу и Стефан је проценио да с том војском може изаћи на крај. Њихове борачке јединице су десетковане код Ангоре. Стефан је био на челу главнине војске и напао Турке код Грачанице,

а остатак војске је поверио Вуку.^[22] Деспот се показао и однео прву своју војничку победу над Турцима, а брат Вук је био страховито поражен од Ђурђа и са мало војника спасао главу бежећи у тврђаву Ново Брдо. Ђурађ је био даровит војник. „Жалећи за великим бројем војника које је Вук изгубио... а у жељи да га обучи ратним вештинама, Стефан укори Вука^[23] због лошег вођења... битке. Осиони, властољубиви и... увређени Вук... пребеже Турцима и оде султану Сулејману... стављајући се на његову страну у борби против брата“ (Stevanović, 2003, str. 94). Овакав поступак нарочито је погодио мајку Милицу, која, видећи неслогу између синова, рођене браће Стефана и Вука,^[24] и издају Ђурђа Бранковића, као и да нема ништа од хришћанске слоге, одлази

[20] „Лукавство није извор никакве идеје о животу, а наивност сама по себи увек представља извесну идеју о стварности, макар обично идеализовану. Наивни су они људи који о животу имају бар своју илузију, а лукави су, напротив, осуђени да увек изобличавају и деградирају истину. Наивност, то је младост срца... Наивност значи улепшавати све око себе. То је направити унутрашњи критеријум већим и од спољних доказа. Наивност је... особина лепих душа“ (Јован Дучић).

[21] Неслога балканских народа била је одлучујући фактор за напредовање Турака и њихово вишевековно владање овим просторима као и недостатак слоге и помоћи европских хришћанских народа. И данас, балкански народи су завађени, а стране силе владају Балканом и воде своје борбе за доминацију.

[22] Била је варијанта да овај део војске повери Радичу Поступовићу, који је био одличан и врло искусан војник. Победило је срце уместо разума. Срце није добар савезник у ратовадству и политици. Срце наплаћује човеку своје дарове.

[23] Државник мора да буде толико супериоран у својим поступцима да и преко оног што је очигледно лоше мора мирно да пређе и не каже ниједну сувишну и тешку реч, јер су последице много погубније по државу него да не пређе преко тога. Затим, у наредним корацима, мудро, полако и пажљиво, али одлучно и непоколебљиво, уклања оне који су неспособни за најважнија државна места.

[24] „Откако је света и века постоје, и непрестано се поново рађају и објављују свету – два брата супарника. Један од њих је старији, мудрији, јачи, ближи свету и стварном животу и свему оном што већину људи везује и покреће, човек ком све полази за руком, који у сваком часу зна шта треба а шта не треба учинити, шта се може тражити од других и од себе. Други је сушта противност његова. Човек кратка века, зле среће и погрешног првог корака, човек чије тежње стално иду мимо онога што треба и изнад онога што се може. Он је у сукобу са старијим братом, а сукоб је неминован, губи унапред битку“ (Andrić, 2004, str. 78).

код султана Сулејмана да обезбеди мир између њега и Стефана и да врати Вука. Милица, мајка, дипломата, монахиња, владарка, мученица, античка трагична фигура, светица. Сулејман, који је водио с браћом битку за престо, из тактичких разлога, због пораза код Грачанице, а и да не би други кренули његовим стопама, постигао је мир са Стефаном. Победа код Грачанице показује важност војничке победе. Милица је постигла потпуни дипломатски успех. Вратила је блудног сина Вука. Најзад, успостављен је мир, крваво плаћен животима војника у Малој Азији и на Косову. Разгранао се живот, завладала је радост и Стефана су почели да славе црква, властела и народ.

Деспот се окреће савезу хришћанских држава, пре свега Угрима, јер је Византија била војнички слаба. „Ценећи деспота Стефана као витеза и војсковођу чије се име већ беше прочуло по свету,^[25] његову постојаност и верност, као и положај и снагу Србије,^[26] која би могла бити велики бедем отпора Европе у борби против Турака, краљ Жигмунд је прихватио деспотов предлог да се образује њихов савез за борбу против Турака“ (Stevanović, 2003, str. 98). Стефан

је добио Београд, Голубац и део Мачванске бановине. Стефан је добио и титулу мађарског барона. Деспот је поред турског постао и мађарски вазал, али према схватању тог доба дужност феудалца према господару није била понижавајућа. Константин Филозоф пише да је деспот Стефан склопио савез са Угрима и да је пристао да буде друг Жигмунду. Геополитички гледано, савез Срба и Мађара имао је позитивне последице. „Нестала су честа и исцрпљујућа непријатељства... а уступањем Мачве Србији, краљ Жигмунд је решио давнашњи мађарско-српски спор... завладао је мир у Посавини и Подунављу... око двадесет година (1403–1427). Србија је била поштеђена од напада са севера, а... Жигмунд је будуће операције водио мимо Деспотовине, што је било... важно за опоравак Србије“ (Stevanović, 2003, str. 100).

Стефан је, добивши Београд у posed, одлучио је да га обнови и изгради. Београд је био доста разрушен и запуштен. „Погранично утврђење сада добија нову улогу, постаје средиште и престоница нове српске државе... Видевши да је град опустео... Стефан је упутио проглас српском народу да се што

[25] Све што је код владара обично људско, то га чини мање врсним владарем. У мери у којој оно што је обично људско не превазиђе и не покаже се изнад онога што је пролазно, дневно, емотивно и одвише приземно и површно, мање је владар. Оно што је нормална људска реакција, за владара је недостатак, јер његова стварност није стварност обичног него посебног човека, као што уметност никад није просто описивање реалног стања, јер уметничко и симболичко поимање стварности води у вечне одаје незаборава и смисла. Стаљин је наводно одбио да размени сина из немачког логора за немачког фелдмаршала речима да није чуо да се обичан војник размењује за официра тог ранга и одлучио је да уместо отац свог сина буде отац нације. Милица је била мајка Србије, пре него Оливерина мајка. Људи који су на власти то морају да схвате јер ће бити склоњени као неуспешни владари. Постоје људска и историјска стварност, у томе је разлика између владара и обичног човека.

[26] Када си другима потребан, тада све може, али када си слаб, сваком си непотребан терет и сви гледају да те згазе – дакле, треба бити колико је год могуће снажан, моћан и примамљив за пријатеље и непријатеље и бити мудар и постојан.

више њих населе у Београд са свих страна и обећао трговцима ослобођење од царина“ (Stevanović, 2003, str. 101–102). Жигмунд је желео да придобије деспота како би се Србија са великим утврђењем, Београдом, што боље учврстила као држава између Мађара и Турака. Одлуке деспота и њихове резултате описао је Константин Филозоф у своме Житију деспота Стефану Лазаревићу. „Од свих... страна сабра најбогатије људе и насели у... граду и удостоји... и даде повластице... и печат златни овима даде... да не дају нигде царине... измоли и утврди од околних... господара... и од... краља (Мађарске)... свако ослобођење трговцима... почеше долазити (становници) и за мало време густо насели... град.“ Сјајна деспотова политика, стратегија и државништво. Стефан миротовац и градитељ у најбољој традицији Немањића. „У двору је владало... достојанство, ред и мир... Сви дворјани гледали су у деспота... са страхопоштовањем, као у неко божанство“ (Stevanović, 2003, str. 103). У Београду је деспот подигао Митрополију и обновио цркву Успења Богородичног, која је потицала још од краља Драгутина. И у овој посвети се наставља традиција Немањића. У граду је подигнута велика болница у коју су долазили болесници из целе Србије. Град је био опремљен топовима за одбрану. Он пише Београдску повељу: „[...] Овде... дошавши нађох

најкрасније место од давнина, превелики град Београд, који је по случају разрушен и опустео...“ Деспот је, наизменично, био врсни градитељ у миру и велики витез у рату и како су му историјске прилике дозвољавале. Велики Стефан. „Захваљујући градитељским напорима деспота... Београд је постао највећи српски град и највећа српска тврђава предтурског доба, па суга... путописци с усхићењем... проглашавали неосвојивим градом“ (Stevanović, 2003, str. 104).

Ипак, нечастиви не мирује, јер је на подухвате свога брата с љубомором гледао Вук. Милица је умрла у Љубостињи (1405) као монахиња Јевгенија. Нестала је мајка која је мирила браћу и била анђео слоге, Богородичин глас у зла времена у вазалној Србији. Вук је тражио пола земље, а деспот није пристао на поделу, као ни велики жупан Стефан Немања. Вука је подржавао Ђурађ Бранковић. Незадовољници су се окупили око Вука.^[27] Константин Филозоф то овако објашњава: „Беше мир и утврђење, но не почиваше онај, тј. ђаво који је Каина подигао против брата, Авеља, који му није учинио никакву неправду.“ Претпоставља се да је деспот тада, када је највише патио и трпео војничке неуспехе, написао посланицу под именом „Слово љубве“. Деспот „не затезаше узде да не буде крив због братске крви“ па када „виде где се догађа зло које не пролази, пристаде и подели земљу“

[27] „Стефан је имао проницљивости да је увек даље видео од људи свога доба и да се борио са њиховим традиционалним навикама и предрасудама... Камен спотицања је била Стефанова урођена верност према пријатељу, коју је он и неговао и сматрао за витешку врлину. Он се приближио Угрима, заволео њихове ратничке особине и видео у пријатељству са њима бољу будућност своје земље... Жигмунд је основао нов орден 'Златни змај' којим је прво деспота одликовао... први је Стефан понео о врату златну верижицу с овим орденом, и први је његов потпис на дипломи о оснивању овог реда...“ (Pavlović. 1968, str. 145–146)

(Pavlović, 1968, str. 145–146). Имао је мудрост мајке Милице. Дошло је до поделе Србије 1409. године. Кобне српске поделе. Зло је могло поново да заигра растрзаном и немирном Србијом. „[...] Вук је добио јужни део Србије... а Стефан северни... Вук је заједно са браћом Бранковић признавао турску врховну власт... а Деспот је... остао уз Мађаре...” (Stevanović, 2003, str. 106). Стефан је морао да попусти у име мира.

У сукобу Мусе и Сулејмана, Бајазитових синова (1410), Стефан је пришао на Мусину страну. Мусин успех је поколебао Вука Лазаревића и Бранковиће (Ђурђа и Лазара) па су напустили Сулејмана и прешли на његову страну. Ипак, пред саму битку, Вук и Бранковићи су се предомислили и поново пришли Сулејману. У бици код Цариграда између браће Сулејмана и Мусе Стефан није хтео да ратује и вратио се у земљу, а приликом повлачења Мусина војска је ухватила Вука и Бранковиће. Муса је изгубио битку с братом и склонио се у шуму. Био је љут због издаје Вука и Бранковића и наредио је да се Вук посече, а Лазар Бранковић окује. Деспот је тешко примио смрт брата иако му је био неверан и нанео му доста зла. Кажу да се после тога тешко разболео. У Турској су се још водиле битке Бајазитових синова, а као победник је изашао Мехмед. „Пошто је дошао на власт уз помоћ... Стефана, Мехмед I му

се... одужио. Он је деспоту... кога је посебно поштивао... омогућио да се границе Србије прошире до Шар-планине, Качаника, Скопске Црне Горе, захвати планинске области између Ниша и Софије...” (Stevanović, 2003, str. 113).^[28] Деспот је основао стајаћу војску, која је ојачала његову апсолутистичку власт. Војна реформа је била новина и усред феудалне Европе. Стефан је био стално на опрезу да се не поремете односи са султаном Мехмедом и највише се ослањао и уздао у војску, али и у подизање одбрамбених градова. Стефан је осећао плимину турске силе. Био је сувише искусан да би могао без остатка да верује Турцима. Опрезност је мајка мудрости.

Стефан није имао деце^[29] и радо је прихватио молбу сестрића Ђурђа за помирењем. Захваљујући миру, мудрој Стефановој политици и привредном полету отпочео је успон Српске деспотовине. Стефан је ступио у савез с Мађарима, постао мађарски племић и сваке године одлазио у Будим на мађарске саборе. „Он је на мађарском сабору био запажен, уживао велики углед као и код свих европских дворова, и то како својом појавом, тако и својом мудрошћу и ратничким способностима... на свечаном сабору у Будиму... 1412. године... је организован витешки турнир на коме је Стефан... однео победу...” (Stevanović, 2003, str. 116). Одлазећи са сабора Стефан је од Жигмунда добио на

[28] Стефан је увек имао добар предосећај и правилну геополитичку процену којој зарађеној страни, и када, треба да се приклони. Ипак, много је радио и на сопственим војним снагама и економском напретку Србије, што је била успешна стратегија његове вишегодишње владавине у потпуно немирним политичким односима. Дипломатија, војна снага и економски просперитет. Може и обрнуто. Али мора заједно.

[29] „Стефан Лазаревић је био удовац 22 године“ (Nikolić, 2001, str. 121).

поклон босанску Сребреницу. Султан Мехмед I је испунио своја обећања деспоту, који је био лојалан и плаћао годишњи данак 40.000 дуката и новом султану давао помоћну војску. Стефан је морао да лавира између Турака и Мађара тако да се добри односи не поремете на обе стране. Мудрост владања. Способност сналажења, Србији и српству увек потребни.

Благодарећи деспотовој вештој политици, Србија је имала пуних десет година мира под покровитељством краља Жигмунда и султана Мехмеда I. Деспот је у периоду мира и благостања посветио живот добру народа, те је наступио процват Српске деспотовине. Блажени су дани мира кад владар може да буде пре свега неимар. Стефан је посветио пажњу учвршћивању власти, изградњи војне организације, привредном развоју, даљој изградњи градова, и подизању манастира и црква, просвети, култури, здравству. Велики човек,^[30] војник и градитељ. Да би држава могла да се издржава (војска, управа, судство, здравство, просвета), плаћа данак Турцима, извршава обавезе према Мађарима, утврђује градове, зида манастире, била су потребна велика средства. Главни извор прихода у Деспотовини били су рударство, трговина, занатство и пољопривреда. Деспот је посебну пажњу посвећивао рудницима, а рударско право је било засновано и развијало

се на основу немачког рударског права, које су у Србију пренели рудари и топионичари Саси. Извори из којих је деспот убирао приходе били су од рудника, царина, трговине и занатства, као и војнице; убирани су приходи и са владаочевих поседа. Део својих царина деспот Стефан је уступао црквеним достојанственицима, црквама и манастирима. Трговци и занатлије су плаћали годишњи порез. Војнице су се плаћале за издржавање војске и од њих нико није био ослобођен.^[31] Стефан је, савладавши кризу у којој се земља налазила, нагло ојачао власт. „Деспотовином је управљао одлучно... Државна управа се... развијала по традицији немањићког доба, али се прилагођавала... условима. Његов положај... нарочито је ојачао после приближавања Мађарима и помирења са сестрићем Ђурђем... ослонио се на цркву коју је обилато потпомагао и своје верне ратнике... Стефан је у управи увео... реформе којима се прилагодио савременим условима. Он је, за разлику од Немањића, а нарочито цара Душана... потпуно угушио моћ властеле... саборе је ређе сазивао и на њима углавном саопштавао своје одлуке, укинуо жупане... увео је плаћеничку војску на коју се ослањао“ (Stevanović, 2003, str. 141–142). Стефан је прихватио савете султана Бајазита о апсолутној владавини јер су одговарали његовој природи.

[30] „По страним дворovima се забављало и веселило, приређивале пијанке и развратне гозбе... На угарском двору приређиване су... велике гозбе на којима је владар са својим племством оргијао... Стефану све је то било мрско и туђе; он није уживао у пијанкама и разврату...“ (Pavlović. 1968, str. 136–137)

[31] „Има људи који добро не схватају смисао армије у држави... и то су углавном они који у име миротворства, пацифизма и хедонизма замерају свакој државној власти да је армија у суштини непотребна и да много кошта једну заједницу. Ми се са тим можемо сложити само када би... свет био место мира, сарадње, добра и хармоније...“ (Kajtez, 2019, str. 809).

У његовој државној управи постојала су четири најважнија човека – велики војвода, који га је замењивао у улози врховног команданта, велики челник као министар унутрашњих послова, затим ризнични челник (деспотов благајник), нека врста министра финансија, и логотет (шеф дворске канцеларије; било их је двојица, један за српски језик и један за латински). Константин Филозоф хвали и уздиже строгост деспота Стефана и његово брижно старање да се правосуђе што боље уреди.^[32] Константин пише да у Србији: „није могао прогонити брзи спорога, нити богати убогога, нити је моћни узимао пределе ближњих, нити је вађен мач силних, нити се крв праведника проливала“. Постојали су и црквени судови, који су пресуђивали по питањима браколомства, бигамије, родоскрнављења.

Осим што се бринуо за правду, Стефан се бринуо и за своју војску. Он је био веома талентован и способан војни стерешина, који се истицао не само успешним командовањем у биткама него и дубоким познавањем војне вештине. Увидео је да без добро наоружане и организоване војске не може бити успеха. Улагао је све снаге да створи и наоружа снажну и увежбану војску, која ће бити у стању да чува дугачке, немирне границе, преко којих су упадали, најпре Мађари, а затим Турци. „Он је оценио да тадашња феудална војна

организација... недовољна да одговори потребама Српске деспотовине. Тако је он поред народне војске, организовао и доста јаку стајаћу (најамну) војску која је била добро опремљена, увежбана и мобилна... У мирно време ова је војска одржавала ред у земљи, чувала тврђаве и важније граничне правце... У прво време... Стефан је ову војску плаћао из својих прихода да би касније, с даљим развојем рударства, занатства и трговине... и пољопривреде... за ове потребе увео... војнице... ова војска се састојала искључиво од коњаника оклопника... Ова војска је имала сталну плату... а поред овога она је одевана, храњена и наоружавана о трошку деспота, који је за њих набављао и коње са одговарајућом опремом и снабдевао их сточном храном“ (Stevanović, 2003, str. 146–147). Деспот је са најамном војском могао брзо да интервенише и задржи непријатеља док се не окупи народна војска за одлучујући бој. Поседујући овакву војску, смањио је зависност од властелина. Као врховни заповедник био је томе дорастао и вичан, јер је у младости прошао војну обуку, учествовао непосредно у биткама и бојевима и стекао драгоцену ратну искуства. Основа војске биле су пешадија и коњица, с тим што је коњица чинила главнину. Сматра се да је деспот могао да окупи 30.000 војника, од чега 20.000 коњаника. Вастелина, који у одређено време не би довео одређен број

[32] После Ангоре Стефан уводи ред и поставља нове судове у сваком месту који се држе средњовековних закона још из доба Немањића. „Код младог владара црта апсолутизма и посебне строгости јавила се врло рано, и развила се нарочито у правцу старања око правних односа. То више није била владавина Немањића која се ослањала на одлуке сабора. Стефан је... угушио моћ властеле а саборе је... ретко сазивао... Он је преузео на себе и звање највишег судије... Централистичко уређење потпуно је одговарало схватању младог владара и он га је доследно спроводио. Због својих нових идеја он је дошао у сукоб са представницима других земаља... нарочито са Дубровчанима...“ (Pavlović, str. 122–126).

војника које је од њега тражио деспот, чекала је смртна казна. Рат је био сувише озбиљан да би било милости. Обавеза према Турцима била је да се спреми од 800 до 5.000 коњаника. Војска Деспотовине је била добро обучена за борбе на пољима и у шумама и за одбрану тврђава. „Војска Деспотовине је имала разноврсно наоружање које је највећим делом израђивано у земљи... у Млетачкој републици, Ђенови, Дубровнику, Мађарској док је део оружја био заплењен у борбама“ (Stevanović, 2003, str. 150). Деспот се на сваки начин сналазио да добро опреми војску.

Између Српске православне цркве и Стефана успостављена је срдачна сарадња. Црква му је давала пуну подршку у владању. Настављајући традицију Немањића и својих родитеља, подигао је и велики број манастира који су били и храмови просвете. Деспотова задужбина је био манастир Ресава, касније назван Манасија. Деспот је подигао и зграду за преписивачки рад, Ресавску школу. Читаоница у Ресави изгледала је као копија неке зграде универзитета у Цариграду, коју је деспот посетио и видео. Оснивач и вођа ове школе био је Константин Филозоф.^[33] Деспот је у Београду имао велику библиотеку. Своје најзначајније дело, Житије деспота Стефана Лазаревића, Константин Филозоф је написао између 1431. и 1435. године по налогу српског патријарха кир Никона. Ресавска школа зачета у Манасији уживала је велики углед код савременика, и касније, а њена богата активност прекинута

је најездом Турака и пропашћу Српске деспотовине. Најпознатије деспотово дело „Слово љубве“, нема ни почетак ни крај, и било је прилично нагорело услед бомбардовања Београда 6. априла 1941. и пожара у Народној библиотеци Србије. Сви су изгледи да је ода настала као одговор на писма деспотовог брата Вука, која је он слао деспоту Стефану за време њиховог сукоба, и као резултат разлаза и Вуковог устанка против Стефана. Бар да има неке користи од сукоба браће.

У доба десетогодишњег мира и највећег напретка Српске деспотовине, она се налазила у двоструком вазалном односу. „Ситуација се... искомпликовала када су Турци почели... да упадају у Босну, на чијој су страни били Мађари, па је у Босни долазило до сукоба мађарске и турске војске, с којом су били и Срби. Мађарски племићи су протестовали што је српска војска ишла са Турцима у Босну... Ситуацију је спасао краљ Жигмунд, који је знао Стефанову ситуацију... и убеђивао мађарске племиће да Стефан мора тако да поступа да би заштитио земљу са југа од све јачих и агресивнијих Турака и да је за Мађаре довољно и то што је Србија... добра тампон-зона за њихову државу. Тако је деспот... одржао добре односе са Мађарском...“ (Stevanović, 2003, str. 167–168). Деспот је имао и дипломатских успеха. Он је 1419. године наговорио Жигмунда да склопи петогодишњи мир са султаном Мехмедом. Био је то велики међународни успех и узрок великог уважавања лика и дела деспота. Нажалост, после смрти

[33] Константин Филозоф је био Бугарин. Неко време је провео у Цариграду и на Светој Гори. Прихватио га је деспот Стефан. Он је саставио родослов Немањића и описивао Србију и Београд.

Илија З. Кајтез

Деспот Стефан Лазаревић
и наше време

фото: Wikimedia / Републички завод за заштиту споменика културе Београд

| 85

Манастир Манасија, црква и утврђење

Мехмедове и доласка његовог сина Мурата II, који је имао 18 година и био под утицајем везира, огромна војска од 100.000 војника кренула је на Цариград. Године 1425. Жигмунд је решио да помогне Цариграду и састао се са Стефаном. Када је чуо за то, султан Мурат II је послао изасланика да му деспот да објашњење. Међутим, деспот није био у Београду и када се вратио није хтео да прими изасланика султана Мурата. Деспот је послао свог изасланика, али султан, љут на њега,

није желео да га прими, већ је кренуо с војском на Србију и опљачкао нишки крај. Знајући да нема довољно војске, Стефан је послао султану изасланика Ајдина, али, сумњајући у његов успех, почео је да окупља сву своју војску да крене Мурату у сусрет. Султан је проценио да би могао бити и поражен од српске и мађарске војске па је прихватио Стефаново објашњење.

Обавештен да је Мурат II упао у Србију,^[34] 1425. године узео Ниш и да креће према Крушевцу,

[34] Чим на једној страни крене лоше, ево непријатеља на другом крају када је Србији најтеже. Историјска законитост.

босански краљ Твртко II искористио је повољну ситуацију и са својом војском запосео руднике Сребренице. Међутим, Стефан је, ослобођен Турака који су се испред српске и мађарске војске повукли према Софији, са својом војском одмах кренуо према Босни. Уплашен, краљ Твртко је послао своје изасланике деспоту нудећи мир и одричући се Сребренице. Закључили су мир и Стефан је напустио Босну. Стефан је патио од обољења срца.

У средњем веку спољну политику је водио владар. Он је сâм или у договору са властелом доносио најважније одлуке у спољној политици. Српска дипломатија је достигла свој врхунац у време деспота Стефана. „После боја на Косову... деспот Стефан је био присиљен... да ратује за султана... и да преговара са њим, а када је био оптужен... за везе с Мађарима, веома сретно успео је, не само да се код њега оправда, већ и да добије његово пуно поверење... Савременици су записали да је деспот Стефан потпуно владао манирима европског племства, био истакнути војсковођа и државник и витез угледног Змајевог реда. На царевом двору у Цариграду и краљевском у Будиму, приман је с великом почашћу и његови предлози су уважавани. Као владар... је примао посланике и упућивао посланства у стране земље, водио преговоре и склапао споразуме... Благодарeћи... дипломатији, Стефан је вешто избегавао многе сукобе са Турцима, приближио се

Мађарској и са њом одржавао... задовољавајуће односе... остваривани су обострани интереси, с Византијом, Дубровником, Млетачком републиком и Босном, а када је између њих долазило до спорова, успео је да их... превазиђе... у дипломатску службу су слане и жене које су... мисије са успехом обављале (кнегиња Милица, монахиња Јефимија...)... Дипломатске преписке у Србији су вођене на српском,^[35] латинском и грчком језику“ (Stevanović, 2003, str. 175–176).

На Сабору у Сребреници под Рудником Стефан је предао власт Ђурђу Бранковићу. Дошло је до побуне рудара у Сребреници 1427. године и деспот је разјарен одлучио да лично оде и побуњенике оштро казни. „Међу похватаним и осуђеним било је кажу и невиних јер се по брзом поступку пред судом нису могле утврдити све битне чињенице и кривица појединаца... страдали и неки Дубровчани...“ (Stevanović, 2003, str. 181). Константин Филозоф наводи да се деспот Стефан, још док се налазио у Сребреници, кајао због својих поступака и да је одлазио у цркву да се моли, при чему је и плакао из дубине душе. Међутим, неизвесно је да ли се то стварно догодило. Враћајући се из Босне у Београд деспот је умро близу данашњег Младеновца, код села Стојник. Када је пао с коња, његове последње речи биле су: „По Ђурђа, по Ђурђа.“ Био је то последњи зов да дође онај ко треба да преузме државно кормило и сачува земљу. Знао је да су около непријатељи Србије

[35] „Турци су... најчешће са свима балканским државама водили преписку на српском језику који се у оно време сматрао дипломатским језиком. Штавише, у школски програм за султанове синове улазила је настава српског језика упоредо са грчким. Сачувани су речници из прве половине XV века са двора Бајазитових наследника: арапско-персијско-грчко-српски, којима су се служили синови султана“ (Pavlović, 1968, str. 219).

и да је треба по ко зна који пут спасавати.^[36] Сахрањен је у манастиру Манасија. Стефан је 38 година водио, бодрио и из мртвих подигао српски народ. Одолевао је ударима, хватео се укоштац с недаћама и пркосио судбини.^[37] Када се упокојио, народ је носио црнину. Служене су заупокојене литургије. Звонила су звона туге и наде.

Велика улога у предвођењу српског народа и стварању Српске деспотовине после косовске катастрофе припада деспоту Стефану. Извесне непопуларне радње којима се бавио (борбе са сестрићима и братом око престола, свирепогушење побуне рудара у Сребреници) као и плаховитост у појединим његовим поступцима веома су мале мрље када се упореде с оним што је учинио за српски народ. Тежак, веома тежак али и славан, био је његов животни пут. Деспот је израстао у даровитог, одмереног и пркосног предводника свог народа, храброг ратника, умешног војсковођу и државника. Морао је да буде вазал. „Он је био свестан да Србија, с малом војском и изгубљеном елитом на Косову, у постојећој ситуацији на Балкану и Европи, када се није могла добити ничија помоћ и заштита, неће моћи да се супротстави моћном Бајазиту, па му се покоравео и својом постојаношћу и храброшћу стекао његову наклоност. Ово му је омогућило да сузбије

агресивне Мађаре, који су користећи косовску катастрофу и безнађе упали у северну Србију, сачува Србију у границама које је наследио од оца и поштеди од турске окупације и пљачкашких упада“ (Stevanović, 2003, str. 189–190). После Ангорске битке, као њен учесник, први је обавестио хришћанске државе у Европи о Бајазитовом поразу и позвао их да заједничким снагама сузбију турску инвазију на Балкан. Тада је морао да буде вазал угарског краља Жигмунда, али је то било повољније него турско вазалство и добрим делом се сводило на обострано помагање. Увидевши неслогу међу хришћанским државама, турске агресивне намере и њихову снагу, деспот Стефан је оценио да мора да се ослони на своје снаге. „Његови успеси на спољном и унутрашњем плану, као и порекло, обезбедили су му пуну подршку народа... Његов ауторитет је нарастао после помирења са сестрићем Ђурђем и правилном оријентацијом у односу на Бајазитове синове у њиховој борби за турски престо... да би, доласком султана Мехмеда, кога је помогао, коначно успео не само да обједини Србију... већ и да прошири њену територију и обезбеди... мир с Турцима, који је омогућио привредни и културни процват Србије... да обнови и изгради готово напуштени Београд, појача га словенским елементом... обнови многе

[36] Стефан је после 35 година борбе оставио Ђурђу земљу двоструко вазалну и окружену непријатељима са свих страна. Снага Турака је незадрживо расла. Судбина је према неким владарима неумољива, а такву је судбину имао и Стефан.

[37] Вођа народа не треба да живи обичан, смртни живот, живот дана, него да чини оно што је рекао Николај Велимировић, да све што ради веже концима за небо, оно што је трајно, суштинско и оно што ће мерити вечност. Да не буде човек земље, већ човек неба. Одвише за обичног човека, али не за вођу и државника.

градове... и подигне манастир Манасију преко чије је преписивачке школе... остварен видан културни^[38] и књижевни развој Србије... Деспот је волео књиге, витешке игре, лов, шетње, био хуман и правичан, волео ред и дисциплину, при чему је био доста строг, па и неприступачан. Тако је у његовом двору владао строг... поредак и према његовим узорима у његовој околини били су искључени хумор, веселост и шала.^[39] Деспот Стефан је био и необични путник који је неколико пута обиграо Балкан, пропутовао Малу Азију, Мраморно, Егејско, Критско, Средоземно, Јонско и Јадранско море, средњу и западну Европу...“ (Stevanović, 2003, str. 191–192). Као што пише Константин Филозоф, ратујући од ране младости, „од детињства“, Стефан је у петој деценији живота био уморан ратник. Уживајући благодети мира и просперитета своје земље од њега је далеко била стара идеја о изгоњењу Турака којом се заносио дуго после Ангорске битке. Време неумитно чини своје. Спласну људске амбиције, жеље, циљеви и снови. Захваљујући Стефану и Ђурђу Бранковићу и храбрости и напорима српског народа настао је седамдесетогодишњи мукотрпан и славан живот Српске деспотовине, једне од војнички најјачих и најбогатијих хришћанских држава

на Балкану. Продужен је живот српске државе за коју се после Косовске битке сматрало да ће нестати.

Зашто после готово шест векова од смрти деспота Стефана изучавамо његов живот и дело? Историја није сама себи смисао. Смисао историје јесте непрекидност људског трајања.^[40] „Прекида међу вековима нема; они се преливају лаганим, поступним променама један у други као и све остало у органичком веку...“ (Novaković, 2014, str. 5). Људи који се (по)мало разумеју у друштвене науке, знају да оне не могу да се схвате и разумеју, нити да се у друштвеној спознаји напредује без темељног познавања историје друштвених феномена. Треба знати да то није случај у свим наукама. Филозофија, наука над наукама (Аристотел), учи нас да је њена култура изразито историјска. Филозофија живи повесно. Узалуд је што савремени човек живи у новим техничким околностима, његова суштинска природа остала је готово нетакнута. Слично је и када је реч о разумевању једног народа без доброг и темељног познавања његове историје. Нема самосвојног, утемељеног и пуног народа без историјског укоренења и сећања. Отаџбине истински нема без националне историје.

[38] Константин пише да је Стефан волео друштво учених теолога, исихаста, који су беседили само о духовним стварима.

[39] Како да му буде до веселости и шале после Косовског боја, страдања народа и његове рођене сестре Оливере, толико бојева и ратова где је стално гледао смрти у очи. О смеху постоји много различитих мишљења и филозофских расправа, али треба подсетити да се никад није смејао Господ Исус Христос, пророк Мухамед или Платон. Док је рецимо Волтер био веселог духа и склон шали и смеху.

[40] „[...] Историја је увек непотпуна и проблематична реконструкција онога што више није ту. Сећање увек припада нашем времену и обликује живу везу с бесконачном садашњошћу; историја је опис прошлости“ (Пјер Нора, наведено према: Hobsbaum, 2019, str. 9).

Онај ко жели да вам одузме историју, жели да вам одузме право на сећање. О томе је заправо реч.

Деспот Стефан је преко мајке Милице настављач светородне лозе Немањића, а његови родитељи и он сам проглашени су за свеце. Мислимо да Војна академија треба да понесе име деспота Стефана Лазаревића као пример витеза првога ранга, јунака, ратника, оратора, човека који је држао дату реч и био лојалан господарима. Све су то особине које треба да красе и наше садашње официре. Није нормално да српска Војна академија нема име,

у земљи и народу који има огромну ниску војника, јунака, хероја, витезова, војвода и команданата. Деспот би узвисио војни позив. „Уколико говоримо о српској војсци, нема истинске спознаје српског војника без Стефана Немање, Милутина, Душана, цара Лазара, браће Југовића, Обилића, витеза и деспота Стефана, ускока и хајдука.“ (Kajtez, 2021, str. 36). Као завршна реч о Стефану могла би се навести мисао Андрића: „Био је један од оних који се у сваком даном часу баве само једном мишљу и једним послом, и то оним који је најпотребнији и најкориснији“ (Andrić, 2004, str. 80).

References / Литература

- Andrić, I. (2004). *The Damned Yard*. Beograd: Biblioteka novosti. [In Serbian]
- Grozdić, D. B. (2013). *Holy Warriors – the Lives of military leaders and fighters*. Beograd: MC Odbrana. [In Serbian]
- Hobsbaum, E. (2019). *Age of Empire, 1875–1914*. Beograd: Arhipelag. [In Serbian]
- Kajtez, I. (2011). *Globalization and the cultural identity of small nations*. Beograd: Srpsko lekarsko društvo. [In Serbian]
- Kajtez, I. (2019). *Sociology*. Beograd: MC Odbrana. [In Serbian]
- Kajtez, I. (2021). „A word or two on Serbian history“. *Pečat*, no. 649. [In Serbian]
- Mičeta, L. (2019). *Echoes of the Past, a historical notebook*. Beograd: Laguna. [In Serbian]
- Nikolić, Ž. (2001). *Saga of the Nemanjić*. Kragujevac: Grafostil. [In Serbian]
- Novaković, S. (2014). *Monk and haiduk. A tale about the last days of Serbia in the 15th century*, Beograd: Zlatousti. [In Serbian]
- Pavlović, D. N. (1968). *Despot Stefan Lazarević*. Subotica–Beograd: Minerva. [In Serbian]
- Stanojević, M. и Gajić, M. (1894). *Despot Stefan Lazarević (1894)*. Beograd: Opština Beogradska. [In Serbian]
- Stevanović, M. (2003). *Despot Stefan Lazarević*. Beograd: Knjiga-komerc. [In Serbian]
- Šušnjić, Đ. (1999). *Orwelliana*. Beograd: Čigoja. [In Serbian]
- Vladika Nikolaj. (2002). *War and the Bible*. Zrenjanin: Petrovgrad. [In Serbian]

Ilija Z. Kajtez

University "Union – Nikola Tesla"
Faculty for International Politics and Security Studies
Belgrade (Serbia)

Despot Stefan Lazarevic and our times

*Even among the rulers of ancient times
There was no such extraordinary ruler!*

Constantine the Philosopher

We have not ruled today, as we have bestowed no gifts.

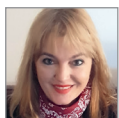
Despot Stefan Lazarevic

90 |

Summary

Despot Stefan Lazarevic is neither the most notable nor the most prominent figure in Serbian history, but his life is important, remarkable, and insufficiently studied. Stefan Lazarevic lived during the tragic and bloody aftermath of the Battle of Kosovo, the watershed moment in the history of the Serbs. He successfully led the country after the Golgotha on Kosovo Field. The greatest challenge for research is his complex character and the difficult, unsettled times during which he lived, ruled and battled. It is necessary to discover the permanent legacy of Stefan Lazarevic and the message his life has for us today through a study of his life, leadership and politics. On the side of his mother Milica, he was a descendant of the Nemanjić dynasty. Both of his parents – Emperor Lazar and Empress Milica, are saints, and he was also canonized. Despot Stefan was one of the greatest knights of his time, and a member of the "Golden order". He established Belgrade as the capital of Serbia. Unfortunately, the only monument in Belgrade dedicated to him is located in Kalemegdan and unworthy of a statesman, knight and hero of his stature. Stefan Lazarevic suffered extreme personal sacrifices and humiliations as he was forced, with his brother Vuk, to bring his sister Olivera to the harem of Sultan Bayezid's, the man who had killed their father. He was also forced to fight as a Turkish vassal in several battles, the most famous one being the Battle of Angora, after which his vassalship with the Turks ended. Despot Stefan struggled for power with his brother Vuk. Stefan Lazarevic built the magnificent Manasija monastery, as his endowment to his people, along with the Resava school of transcription. He also authored the exquisite *Slovo ljubve*. In the year 2027, on the occasion of the 600 anniversary of the death of Stefan Nemanja, Serbs should organize a scientific meeting on this significant personage. This is necessary because, in the words of Prof. Djuro Šušnjić, we should take interest in the thoughts and beliefs of our ancestors if we would better understand ourselves.

Keywords: Despot Stefan Lazarevic, Battle of Kosovo, despotate, knight, Battle of Angora, Belgrade, Manasija, Resava school, saint

Ивана Б. Спасовић^[1]

Архив САНУ
Београд (Србија)

УДК 271.222(497.11)-722.51:929 Герман, српски патријарх(044)

Оригинални научни рад

Примљен: 05/03/2021

Прихваћен: 13/04/2021

doi: 10.5937/napredak2-31173

Девет писама патријарха Германа Анђелића

Сажетак: У Архиву САНУ у Београду чува се Заоставштина патријарха Германа Анђелића, који се на челу Карловачке митрополије налазио од 1879. до 1888. године. Посебно вредан и важан део те грађе представљају његова писма. Из њиховог обиља, у овом раду је представљено девет писама, чији садржај показује патријархове погледе на важне појаве из осме и девете деценије XIX века. Овај избор писама говори о искушењима доба патријарха Германа Анђелића, али и о његовој личности, посебно о патријарховом дару за дипломатију. Рад садржи и значајне делове његове биографије.

Кључне речи: патријарх Герман Анђелић, Карловачка митрополија, Аустроугарска, Босна и Херцеговина

Патријарх Герман Анђелић (1822–1888) рођен је као Григорије Анђелић у Сремским Карловцима. Отац му се звао Павле и био је парох Саборне карловачке цркве, а мајка Ана, рођена Шероглић. Гимназију и богословију је завршио у Сремским Карловцима, права и филозофију студирао је и завршио у Пешти и Шарошпатаку, а положио је и адвокатски испит (Krestić, 2006, 672–673).

Замонашио га је маја 1848. архимандрит крушедолски Прокопије (Ивачковић) у манастиру Гргетегу. Тада је добио монашко име Герман. У чин јерођакона рукоположио га је горњокарловачки епископ Евгеније (Јовановић). Када се црквена општина у Трсту обратила митрополиту Јосифу Рајачићу с молбом да

им пошаље ђакона, избор је пао на јерођакона Германа. Он је тада, према речима патријарха Јосифа, говорио српски, „славонски“, немачки, латински и, „одд чести“, мађарски језик. Постао је ђакон храма Светог Спиридона и учитељ у Трсту (Krestić, 2006; Vasin, 2014, 18, 22, 29–39, 44, 56, 61).

По повратку у Карловце, постао је професор, па ректор Богословије, а затим прошао пут од архиђакона, преко архимандрита, до епископа Бачке епархије (1869). Тада је преминулог патријарха Самуила Маширевића заменио Прокопије Ивачковић, који је насилно пензионисан, па је Герман Анђелић 1879. постављен за администратора Карловачке

[1] ivana.spasovic@sanu.ac.rs

митрополије (цар је одбио да именује епископа Теофана Живковића) (Sava, 1996, 131–132).

Патријарх Герман Анђелић је сарађивао са царем Францем Јозефом, краљем Миланом Обреновићем, хрватским бановима Пејачевићем и Хедерваријем и нотабилитетима др Светислава Касапиновића, а био је противник Уједињене омладине српске, Светозара Милетића, Српске народне слободоумне странке и новина *Засѣлава* и *Браник*. Не сасвим праведно, то је одредило Анђелићево место у историографији. Архимандрита Илариона Руварца прогнао је из Сремских Карловаца у Гргетег. Помагао је Јована Грујића Јоту, уредника Српског народа и др Стевана Павловића, власника и уредника *Нашеї годѣ*. Објављивао је текстове у *Pesti Naplo*, *Budapesti Hirlap*, *Бесеги*, *Оѣаѣдини*, *Виговдану* (Jerić, 2019, 143, 272–292; Krestić, 2013, 415–417; Vasin, 2014, 72, 170, 273–274, 281).

Био је царско-краљевски тајни саветник, члан Патроната Новосадске и Карловачке гимназије, члан Матице српске, посланик фрушкогорских манастира на Благовештенском сабору 1861, учесник многих народно-црквених сабора, члан просветних и других одбора из области културе.

Са свог спахилука у Даљу, патријарх Герман је упућивао стипендије (благодејанија), пензије, прилоге појединцима, добротворним задругама, струковним удружењима. Свештеничко-удовичком фонду у архидијезеци оставио је 40.000, а професорском пензионском фонду Карловачке гимназије 60.000 круна. Са братом Стеваном, који је био прота, приложио је 162.500 форинти за подизање зграде Карловачке

гимназије. Њој је поклонио и своју библиотеку. Из Задужбине браће Анђелић, патријарха Германа и његовог брата протојереја-ставрофора Стевана Анђелића, пароха митровачког, 1891/1892. подигнута је нова зграда Богословије у Карловцима. Из ове заоставштине нови патријарх Георгије Бранковић подигао је конвикт – интернат за свештеничку и учитељску децу (Petrović, 2005, 58, 110; Karanović, 2007, 242–243).

Одликован је Орденом Св. Саве и аустријском Гвозденом круном првог степена.

Заоставштина патријарха Германа чува се у Народној библиотеци Србије и Архиву САНУ (АСАНУ) у Београду. Историچار Алекса Ивић издвојио је део грађе и предао је Народној библиотеци, а други део, који обухвата и Заоставштину др Милана Димитријевића, сачуван је захваљујући академику Василију Крестићу, управнику АСАНУ. Та грађа је захваљујући породици Георгијевић из Руме, рођацима др Милана Димитријевића, сакупљена, а у овај архив је доспела 1987. године.

Заоставштина патријарха Германа (АСАНУ, Историјска збирка, 14501) садржи патријархова документа и писма, акта цара Франца Јозефа (1849–1916) о Карловачкој архиепископији, развојачењу Банатске војне границе и питању шума у њој, преписку с највиђенијим европским личностима XIX века, нарочито онима са простора Аустроугарске и Кнежевине/Краљевине Србије, документа о личностима српске политичке и, уопште, јавне сцене у Угарској, извештаје парохија, молбе и захвалности за стипендије ученика, честитке, дописе о политичким приликама у Србији.

Осим честитки на избору за патријарха 1879, као и оних за 40 година монаштва 1888, најчешћи поводи за обраћање патријарху Герману биле су молбе за благодејанија (стипендије) и захвалности на тој и другој материјалној помоћи, коју је упућивао српским породицама са целог простора Хабзбуршке монархије. Надзирао је рад свештенства у свим епархијама, будно пратио политичка збивања и утицао на њихов ток, али и посредовао у решавању приватних спорова, неретко и у препорукама за запошљавање, од места економа, до професорских и високих црквених и државних звања.

Искључив у ставовима, захтеван и строг, патријарх Герман је остављао утисак сурове особе. Политички противници, окупљени углавном око *Заставе* и *Браника*, сматрали суда је превише близак Бечу и Пешти, а јаз између две струје временом је само продубљиван. Сујете, црквени разлози и страначка острашћеност често су постављани изнад интереса српског народа у Аустроугарској. Превиђана је патријархова улога у очувању српских привилегија и црквено-школске аутономије у околностима мађаризације, која је уследила после Аустро-угарске нагодбе 1867, Закона о народностима из 1868. и развојачења Банатске границе 1872. године. Преписка патријарха Германа показује и да је био племенит, частан, образован, родољубив и духовит човек.

Из обиља писама која су део Заоставштине патријарха Германа у АСАНУ издвајамо десетак из којих је могуће упознати патријархове погледе на важне историјске појаве. Настајала

су у раздобљу од почетка 1879. до краја 1887, и послата су из Беча, Будимпеште, Сан Рема, с Крфа и из Глајхенберга. Није познато коме су упућена, али је извесно да су сва послата на исту адресу, вероватно др Милану Димитријевићу (1844–1901), професору историје у Карловачкој гимназији, који је био „десна рука“ патријарха и уживао његово највише поверење (Капановић, 2007, 242–243). Димитријевић је ова писма издвојио у засебну фасциклу и тиме посебно скренуо пажњу на њих.

Прва три писма се односе на прилике у Босни настале после Берлинског конгреса, аустроугарске окупације и успостављања Земаљске управе, која је задржала и у постављање митрополита. Признат и угледан у највишим круговима Хабзбуршке монархије, патријарх Герман је повео задивљујућу дипломатску борбу. Он пише: „Беч дере на једну, Пешта на другу страну. Која ће страна превагнути – не знам. Ја не бих желео да се стање оно створи које је преко дотичне цркве наше, премда је ипак боље него ли што је ово овде код нас данас. Како би’ ја хтео стање то за сад да је у Босни, познато Вам је“ (подвукао патријарх Герман, прим. И. С.).

Друга три писма представљају одговор Германа Анђелића на његов избор за патријарха, који је изазвао буру у јавности. Дотадашњи патријарх Прокопије Ивачковић насилно је пензионисан 1879, а цар је одбио да именује епископа Теофана Живковића, те је за администратора Карловачке митрополије изабран Герман Анђелић. Између осталог, он пише: „Ви знате да је мени најмање стало до моје

личности; што ми годи, то је то да ће цела наша ствар морати, ако Бог даде, поћи путем оним ког ми желимо и за који војујемо већ толико година.“

Преостала три писма настала су у последњој години патријарховог живота и на његовим путовањима у Сан Ремо, на Крф и у Глајхенберг. Иако болестан, бринуо је о стању Митрополије у Сремским Карловцима, али и слао оштре поруке противницима, које назива „нечастивим“.

Осим темама важним за Карловачку митрополију и положај Срба у Угарској, патријарх Герман бавио се и питањима Краљевине Србије, новим околностима насталим после аустроугарске окупације Босне и Херцеговине, својим односом с највишим великодостојницима

Двојне монархије и њеним положајем у односу на остале европске силе.

Бодрио је сараднике, помагао онима за које је процењивао да су тога вредни, а подсмеху извргавао лење, дрске и неморалне људе. Из писама се називу патријархова ерудиција, дар за писање и високе вредности до којих је држао: „јак дух, бистар ум и родољубиво срце“, као и то да је деловао, како он каже, „предострожно, за мање белаја са односним велесилама“.

Писма су писана ћиричним писмом и преписана су дословно, а датуми су наведени по Грегоријанском календару. Рукопис патријарха Германа изузетно је тежак за читање, што можда указује на његову необичну личност, али свакако представља изазов за историчаре.

Беч, 16. фебруар 1879.^[2]

Љубезни господине (тиче се Босне)

– изоставивши што је за изостављање –

Виша места, као и највише, слажу се с нама у нечему, али при изведењу тога, из узрока што је политични хоризонт још непрестано магловит, мора се јако предострожно поступати за имати мање белаја са односним велесилама. Корак од нас учињен одобрава се, а држим да би се одобрило кад би корак подобни учињен био и од стране свештенства и народа дотичног. Тиме би се овоострани тугаљиви положај у многом олакшао.

У том правцу ваљало би, дакле, и приватно и публично дејствовати на односне и то начином мудрим. Да нам је патријарх (Прокопије Ивачковић, прим. И. С.) јачег духа и бистријег ума на срећу, па и родољубивијег срца, посао би био олакшан. Ал' овако морамо се помагати сами како и на колико се може.

[2] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-1.

У сврху горњу прилажем Вам један чланак за „Србски народ“. У духу тога, ваљало би још кој пустити у свет.

За сад о свему толико, а кад се кући вратим – подробније.

Ја јесам с љубави Ваш искрени Герман.

Пешта, 20. октобар 1880.^[3]

Љубезни господине,

Данас сам био код Славија^[4] и имао сам разговора о Босни. Казао сам му како мислим да се послује. Између осталог, видети сам могао да се нагиње, а тако ће и бити, да Сава^[5] (Косановић) буде изабран на место митрополита Антима Сарајевског. Разлог је политичке природе. Неки би ради били првог епископа поставити са стране друге, стога да не буде ларме: Турци намећаше Грке, а ови сад опет и Швабе и Мађаре. Разлог овај има доста за све.^[6]

Од Славија сам пошао Хајмерлу^[7] и Калају^[8] који су ради са мном да говоре о истом предмету, али нисам могао приступити што беше код њега други неки, а мени не би до чекања. Отићи ћу им други пут.

Слави ће ме посетити у намери да даље претреса са мном ствари тицајући се босанске цркве.

Његово величанство^[9] примаће бечке у 12, а нас у 1 сат идућег понедељника и задржаће се овде неко време.

[3] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-2.

[4] Јозеф Слави (1818–1900), политичар, председник угарске Владе 1872–1874. године.

[5] Сава Косановић (1839–1903), митрополит дабробосански 1881–1885. године.

[6] После окупације БиХ, у Аустроугарској су предузете мере на прилагођавању православне цркве потребама нове управе и 1880. закључена је конвенција са Цариградском патријаршијом којом је предвиђено је да цар именује нове митрополите (дабробосанског, зворничко-тузланског и захумско-херцеговачког). Они су добијали плату од прихода које је убирала Земаљска управа. Наредне, 1881. године смењен је сарајевски митрополит Антим и на његово место именован Сава Косановић, кога је 1885. наследио Ђорђе Николајевић. (Madžar, 1982, 39; Krestić, Spasović, 2016, 89–90).

[7] Барон Хајнрих фон Хајмерле (1828–1881), министар спољних послова Аустроугарске 1879–1881. године.

[8] Бењамин Калај (1839–1903), аустроугарски генерални конзул у Београду 1868–1875, аустроугарски министар финансија и на челу Земаљске управе у Босни и Херцеговини 1882–1903. године.

[9] Аустријски цар Франц Јозеф (1849–1916).

И код (мин.) президента^[10] бих двапут, али у седницама, данас тражећи га не нађох га у дому.

Финанс. министар^[11], код кога данас бих, рече ми да је Сабор одбијен, а ја сам му на то рекао да сам потпуно с тим задовољан и да сам Влади за то захвалан.

Је ли доле експедирано не знам, али из речи његових видим да је Министарски савет ствар прошла.

Будите здрави с Вашима.

Ја јесам с љубави Ваш искрени Герман.

Будимпешта, 31. октобар 1880.^[12]

Љубезни господине,

Калај ме је јуче писмено известио да ће између 9 и 10 сати изјутра к мени доћи на преговоре неке јамачно у ствари цркве наше у Босни.

Беч дере на једну, Пешта на другу страну. Која ће страна превагнути – не знам. Ја не бих желео да се стање оно створи које је преко дотичне цркве наше, премда је ипак боље него ли што је ово овде код нас данас. Како би' ја хтео стање то за сад да је у Босни, познато Вам је.

(Ја сам с др Радићем^[13] и правио односно устројство за босанску православну цркву.)

Свакојачко ћу настојати да се што скорије прекраја, па било на једну, другу, ил' на трећу страну, јер овако се у Босни даље трпети не може као што је под управом садањих фанариота., који нити главе, нити срца и душе имају за оно на шта су по позиву и положају своме упућени. Ја ћу због тога скочити вечерас у Беч, да с Краузом поведем реч. Два дана бавићу се овде, за то време неће имати посла. У Беч ме гони и предстојећа свадба престолонаследника^[14]; рад сам био с вештаком једним или

[10] Калман Тиса (1830–1902), политичар, председник угарске Владе 1875–1890. године.

[11] Бењамин Калај.

[12] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-3.

[13] Др Емилијан Радић, свештеник и писац.

[14] Рудолф Франсис Карл Јозеф, војвода од Аустрије, син аустроугарског цара Франца Јозефа и војвоткиње Елизабете Баварске. Оженио се 1881. белгијском принцезом Стефани, добили су ћерку Елизабету Марију од Аустрије.

другим ставити се у договор због Адресе, како да се калиграфише и укоричи. Ја би рад штогод лепог истесати, трошка за то не жалећи.

Ја јесам с љубављу Ваш искрени Герман

Будимпешта, 24. мај 1881.^[15]

Љубезни господине,

Јавио сам Вам да ћу данас у ствари имати разговора. Ова се ствар тиче именовања администратора иза смрти патријарха Ивачковића. Тако је и било. Ја сам ствар свршио онако како што сам држао да је с правог гледишта коректно и то оно што је за сада најнужније; остало (постављање патријарха) оставио сам свом времену и, кад то дође, онда ће следовати друго с којим сам такође начисто.

Ваше писмо добио сам по повратку из Будима. Све означено имао сам на уму. У многом не разилазимо се. Кад дођем доле саопштићу Вам потоње. Писмом се не да све предати.

Будите задовољни саопштеним уопште из кога ћете моћи можда и извести ближа и потоња. Не умирајте духом. Ја се данас још највише смејем нашим силом наметнутим коловођама, смејем се њиховом краткоумљу. Мњашће бити мудри, објурођеша!...

Ја јесам с љубави Ваш искрени Герман

Будимпешта, 28. мај 1881.^[16]

Љубезни господине,

Пред што пођох у седницу добијем на басамаци Ваше писмо с прикљученом молбеницом у пројекту. (Предлог како да се у тадањим околностима постави патријарх.) У седници не могах саопштења проучити, тим мање седница не трајаше дуже од неколико минута. Пређох у доњу кућу, одох на галерију и тамо начето сврших.

[15] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-4.

[16] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-5.

Док дођем доле, прошетаћемо ствар свестрано, па и углавити: е да ли је нужно и опортуно чинити га ил' не, пошто Вам нека будем преопштио, која се не дају папиру поверити.

Мени још једно преостаје; а то је да предстанем цару.

Ја сам се спремио како да му, односно с чиме да му предстанем.

Видим какав ће утисак учинити, од кога ће зависити све; јер, верујте ми, није лажна она стара изрека: *Ad nutum regis componitur totus orbis*. Па тако и у самом оном конституционалном добу. Ко има очи, тај то увиђа. У листу ваљало би рекапитулирати гатања којекаква по новинама од дана самрти патријарха па до данас, као и неке хвале којима се неки ваде и свести их на праву вредност, односно ништавност.

Будите здрави Вашем искреном Герману

Беч, 14. новембра 1881.^[17]

Љубезни господине,

Данас бих на аудијенцији, а бих и на обеду. Његово величанство имало је милост и по обеду са мношвом говорити.

Данас је овамо Трефорт^[18] дошао. И с њиме сам имао дивана, као и с други његови кругови.

И резултатом можете потпуно задовољни бити па се окренуле даље ствари ма како.

Ви знате да је мени најмање стало до моје личности; што ми годи, то је то да ће цела наша ствар морати, ако Бог даде, поћи путем оним ког ми желимо и за који војујемо већ толико година.

Задатак мога овде бављења и тумачења кретање се управо и највише око ствари наше...

Не заборавите на *pastorales*...

Будите добре воље, као што сам и сам.

Ја јесам са љубављу Ваш искрени Герман

[17] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-6.

[18] Аугуст Трефор (1817–1888), угарски министар просвете 1872–1907.

Сан Ремо, 13. април 1887.^[19]

Љубезни господине!

Budapesti Szemle донео је неки дан повелики један чланак под насловом: „Пет година из живота српске цркве“.

У томе описује стање цркве и борбу Синода и Сабора за време од како сам ја на престоу патријаршијском, до свршетка лањскога Сабора.

Најглавније је то да у кратко (у изводу) износи на јавност садржај представке моје, којом је пропраћен синодални операт од године 1882.

Хоће ли од стране нечастивих и од стране Нашег доба на тај чланак рефлектирати? Не знам, ал' свакојако требало би узети чланак тај на нишан и прорешетати га фино – објективно – *absque ulla ira et studio*.

Будите с кумом здрави.

Герман

Крф, 19. децембар 1887.^[20]

Љубезни господине,

Примих цењено писмо Ваше с прилогом у пола седам кад позваше на објед. Прилог задржавам јер видим да нуждан није...

Ракија се може продати по цени означеној; ал' за готове новце само, који би се имали предати економу.

Препоручите архимандриту (Бранковићу^[21]) да пази на ред и дисциплину уопште, а протођакону (Лемајићу) да врши нотаријске послове приљежно, а не одгађа, јер одгађањем све више себи посла задаје, а и себи мање угледа прибавља...

Ја заборавих напоменути, а економ се није јамачно сетио да даде 5 форинти на свеће о Св. Николи у цркву.

[19] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-7.

[20] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-8.

[21] Георгије Бранковић (1830–1907), епископ темишварски 1882–1890, архиепископ карловачки и патријарх српски 1890–1907. године.

Тутори су га требали опоменути нек' даде сад, па о Св. Стевану, кад ми је мати свечарица опет.

Протођакон (Лемајић) нека сондира прво игумана беочинског својим начином, би ли хтео закалуђерити Опачића, потоњег епископа новосадског; ако не, онда нек' сондира кувешдинског, а по нужди најпосле и прибиноглавског, па ми резултат не пропустите јавити у своје време ради мога даљег равнања.

Ја јесам с љубављу Вашим и Вам свака блага од свеблагот искрено желећи Герман

Глајхенберг, 12. август 1888.^[22]

По прочитању операта пригнутог, изволите аутору операт вратити и отписати му у смислу примедби ових да исправи исправити се, односно изоставити се по мом схватању имајућа, учинивши га том приликом внимателна и на привјетије Божићне од 1886. којим се руше свеколике тврдње Стојачковић^[23], у ноти својој примио као готов новац, јер јереј рече: Да, чудне глупости од човека!

Герман

Закључак

Патријарх Герман Анђелић био је на челу Карловачке митрополије осамдесетих година XIX века. Његова писма одају патријархову природу, а можда и развејавају предрасуде о њој. Оспораван и од савременика и у историографији, патријарх Анђелић је уживао поштовање и оних који се с њим нису слагали и,

несумњиво, остављао јак утисак на све који су га познавали. Мада је упамћен као контроверзна особа, Анђелић је оставио дубок траг у очувању црквено-школске аутономије Срба у Угарској. Преписка патријарха Германа обухвата личности које су уживале углед у Аустроугарској монархији и Краљевини Србији и имале утицај на ток историјских догађаја, па су у раду дати и основни подаци о њима. Избор писама посвећен

[22] АСАНУ, Историјска збирка, Заоставштина патријарха Германа Анђелића, 14501/XIV-9.

[23] Александар Стојачковић (1822–1893), историчар и политичар.

је ставовима Германа Анђелића о приликама у Босни и Херцеговини после Берлинског конгреса и целокупном деловању Карловачке

митрополије. Вештина с којом је патријарх Герман Анђелић наступао може да послужи као пример успешног вођења дипломатије.

References / Литература

- Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti (ASANU), *Historical collection, Legacy of Patriarch German Andjelic*, 14501/XIV-1-9; [In Serbian]
- Vasin, G. (2014). *Patriarch Georgije Brankovic and his times*. Novi Sad. [In Serbian]
- Jerić, M. K. (2019). "Vladinovci" Serbs: Serb politicians in the Kingdom of Hungary, supporters of the Hungarian Government. Beograd. [In Serbian]
- Karanović, M. (2007). Dr Milan Dimitrijević (1844–1901). In: *Dictionary of Serbian Biography of the Matica Srpska*, vol. 3 (D–Z). Novi Sad: Matica srpska [In Serbian]
- Krestić, Đ. V. (2006). German Anđelić. In: *Dictionary of Serbian Biography of the Matica Srpska*, vol. 2 (V–G). Novi Sad. [In Serbian]
- Krestić, Đ. V. (2013). *Serbs in the Kingdom of Hungary 1790–1918*. Novi Sad. [In Serbian]
- Krestić, Đ. V., Spasović, B. I. (2016). *Societies of their times*. Beograd. [In Serbian]
- Madžar, B. (1982). *The movement for religious and education autonomy of the Serbs in Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo. [In Serbian]
- Petrović, N. D. (2005). *Patriarch Georgije Branković (1830–1890–1907)*. Sremski Karlovci. [In Serbian]
- Sava, episkop šumadijski (1996). *Serb Church Leaders from the Ninth to the Twentieth Century*. Beograd, Podgorica, Kragujevac. [In Serbian]

Ivana B. Spasović

SASA Archive
Belgrade (Serbia)

Nine letters of patriarch German Andjelic

Summary

The Archive of the Serbian Academy of Sciences and Arts is the home of the Legacy of Patriarch German Andjelic, who headed the Karlovac Archbishopric from 1879 to 1888. A particularly important part of the collection are his letters. Out of the Patriarch's copious correspondence, nine letters were selected for their exposition of the Patriarch's views on important issues in the late 19th century. These letters describe the temptations of the times in which Patriarch German Andjelic lived but also give a portrait of his character and especially his gift for diplomacy. This paper also presents important events in his biography.

Keywords: Patriarch German Andjelic, Karlovac Archbishopric, Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina

Татјана Ч. Грубор^[1]

Канцеларија за Косово и Метохију
Београд (Србија)

УДК 061.2:502.172(100)"1980/..."

179.3:316.774

Прегледни научни рад

Примљен: 23/04/2021

Прихваћен: 27/04/2021

doi: 10.5937/napredak2-31958

Медијске и промотивне кампање организације за заштиту права животиња РЕТА^[2]

Сажетак: Овај рад се бави питањем односа људи и животиња у прошлости од праисторије до данас, са посебним нагласком на идеје, циљеве и достигнућа организације за заштиту права животиња РЕТА (People for the Ethical Treatment of Animals). Како људи не проблематизују сами своје понашање према животињама, постоје организације које се труде да укажу на највеће проблеме нехуманог поступања према животињама у истраживачким лабораторијама, на фармама, у индустрији забаве, али и на понашање сваког појединца. Друштва за заштиту животиња делују двоструко, на глобалном нивоу борећи се с великим индустријама, форсирајући позитивне законе, лобирајући код националних влада и међународних савеза и организација, али и на нивоу сваког човека, покушавајући да малим корацима развију свест о потреби бриге о животињама и промени односа према њима. Највећа светска организација за заштиту права животиња РЕТА својим активностима и кампањама предњачи у тој борби. Користећи сва средства, често на ивици скандала, граби што већи део медијског простора, а развојем савремених друштвених мрежа, коначно има обезбеђен свакодневни приступ огромном броју заинтересованих широм планете.

Кључне речи: РЕТА, права животиња, еколошке кампање, екотероризам, медијске кампање

Настанак и развој

РЕТА су 1980. године основали Ингрид Њукирк и Алекс Пачек, са жељом да својим деловањима промене друштвене навике промовисањем веганске исхране и политике забране окрутности и злостављања животиња. РЕТА је невладина и

непрофитабилна организација, концентрисана на четири главне области у којима се наноси највише штете животињама, а то су лабораторије, индустрија хране и забаве и производња гардеробе. Бори се и против пчеларства, пецања, борби паса и лова. Начином на који је од самог почетка деловала, РЕТА је привукла велики број

[1] tatjana.grubor@gmail.com

[2] Рад представља прерађени и допуњени део мастер рада „Медијске и промотивне кампање организације за заштиту права животиња ПЕТА“, одбрањеног на Факултету политичких наука 2021. године.

поштовалаца и активиста па данас тврди да има више од 6.500.000 чланова и симпатизера,^[3] што је чини највећом организацијом за заштиту животињских права на свету.

Већ први њихов велики случај подигао је огромну медијску прашину и завршио на суду. Случај мајмуна из лабораторије Института за бихевиорална истраживања у Силвер Спрингу (Silver Spring), у Мериленду, после разоткривања услова у којима животиње живе и како их третирају, резултирао је хапшењем и осудом јавности. Први пут је доведена у питање пракса експериментисања над животињама. У мају 1981. године Алекс Пачеко се тајно инфилтрирао у лабораторију у покушају да сакупи и документује довољно доказа да узбуди јавност. Долазио је ван радног времена и ноћу, фотографисао ужасне услове за животиње и фотокопирао важна документа. Када је сакупио довољно материјала, предао је доказе полицији и после прве рације икада у једној лабораторији, мајмуну су спасени, а вођа пројекта, психолог Едвард Тауб (*Edward Taub*), ухапшен и осуђен (Nadić, 2012, str.82).

РЕТА делује кроз велики број јавних едукација и радионица, истражује окрутности над животињама, организује склоништа и азиле, активно лобира по свету за промене закона, сакупља добротворне прилоге и спроводи кампање уз ангажовање великог броја славних личности. Постоје и друге организације које су нудиле добровољцима да помажу у склоништима за животиње или донирају новац, али се РЕТА

издвојила ангажованошћу и кампањама чији задатак није да решавају проблем кад настане, већ да циљају узрок. РЕТА сматра да животиње као жива бића имају исте жеље и права као и људи и да постоји морална обавеза да се то поштује. Истичу да је патња коју животиње трпе много већа и страшнија него задовољство које човек осећа док користи неки од животињских производа. Сматрају да млеко краве припада телету, а мед пчелама, и противе се у својим веганским кампањама било каквој злоупотреби животињских производа (Nadić, 2011, str. 420).

Током првих година постојања издејствовали су да Министарство одбране Сједињених Америчких Држава 1983. године забрани убијање мачака и паса на војним полигонима, а већ наредне године РЕТА је успела да затвори тексашку кланицу због злочина према 30.000 коња, који су остављени да умру од глади по хладноћи.^[4]

Почетком деведесетих година прошлог века РЕТА је утицала на то да мултинационалне компаније као што су Авон (Avon), Бенетон (Benetton), Мери Кеј (Mary Kay), Амвеј (Amway), Кенер (Kenner), Мател (Mattel), Хасбро (Hasbro), престану с тестирањем на животињама.

Осим напада на лабораторије и модне куће, РЕТА је у кампањама оптужила два најпознатија ланца ресторана брзе хране за окрутан однос према животињама на фармама с којих се снабдевају. Организовали су протесте испред ресторана широм Америке, касније и света, у

[3] <https://www.peta.org/about-peta/> (приступљено: 18. 2. 2020).

[4] <https://www.peta.org/about-peta/milestones/> (приступљено: 18. 2. 2020).

које су се укључиле многе друге организације, а лансирана је и видео-игрица. Дуготрајна негативна кампања уродила је плодом и, осим побољшања услова на фармама, данас постоји могућност да се у њима поручи веганска храна. И други ресторани брзе хране су то прихватили па вегански мени имају Сабвеј, Такобел, Делтако, Вендис и други. РЕТА на свом сајту објављује листе веганских ресторана с препорукама. Међутим, у јеку протеста 2000, један радник у Мекдоналдсу у Француској убијен је у бомбашкој акцији демонстраната.^[5] Иако челници организације РЕТА стално истичу да је њихов начин деловања ненасиљан, често се великим протестима прикључују и озлоглашене групе попут ALF (Animal Liberation Front) или ELF (Earth Liberation Front) и др., који у својој борби не презају од насиља, саботажа и осталих облика екотероризма.

Осим у САД, под вођством организације РЕТА или неког од националних огранака, спроведене су акције спасавања камила у Индији, кампање против произвођача вуне у Аустралији, за заштиту гусака у Канади, апели против трке с биковима у Памплони, против циркуса у Енглеској, Шкотској и Русији, против модне индустрије у Француској, перформанси против употребе меса у Немачкој, против злоупотребе слонова у Камбоџи и Индонезији и многе друге у Кини, Јужноафричкој Републици, Индонезији, Јужној Кореји и другим државама. Године 2006. организован је „голи протест“ у Лондону против употребе крзна канадског медведа у краљичиној гарди.

РЕТА и славне личности

Много славних личности се на различите начине укључује у друштвене активности, а организације за заштиту животне средине, еколошки покрети и друштва за заштиту животиња то врло радо користе за промоцију својих циљева. Неки од познатих подржавају или финансирају по неколико организација, и то углавном велика удружења, али и мања, док поједини сами оснивају фондације. Једну од највећих организација на свету – Гринпис (Greenpeace), подржавају глумци Вуди Харелсон (Woody Harrelson) и Џуд Лоу (Jude Law), ексцентрична модна дизајнерка и феминисткиња Вивијен Вествуд (Vivienne Westwood), музичар Крис Мартин (Chris Martin) из групе Колдплеј (Coldplay). Вуди Харелсон је на листи симпатизера организације The Human Society, заједно са телевизијском звездом Елен Деџенерес (Ellen DeGeneres), која такође подржава и Best Friend Animal Society, као и глумица Алиша Силверстон (Alicia Silverstone), која подржава и РЕТА.

Промотери и симпатизери организације РЕТА су глумци, музичари, спортисти, модели, новинари и сви деле исте вредности: легендарни музичар Пол Макартни (Paul McCartney), добитница оскара Натали Портман (Natalie Portman), Лора Витмор (Laura Whitmore), Мартина Навратиљова (Martina Navratilova), Џастин Бибер (Justin Bieber), Хелен Фланаган (Helen Flanagan), Шарлиз Терон (Charlize Theron), Денис Родман (Denis Rodman), Пенелопе Круз

[5] <https://www.consumerfreedom.com/2002/05/1420-twisted-definitions-of-nonviolence/> (приступљено: 22. 4. 2020).

(Penélope Cruz), Фил Невил (Phil Neville), Алек Болдвин (Alec Baldwin), Пинк (Pink), Шон Кингстон (Sean Kingston), Иги Поп (Iggy Pop), Мики Рурки (Mickey Rourke), Твиги (Twiggy), Оливија Мун (Olivia Munn), Томи Ли (Tommy Lee), Памела Андерсон (Pamela Anderson), Тејлор Свифт (Taylor Swift) и многи други. Сваке године PETA додељује награду за личност године, најчешће познату личност која је активна у области заштите права животиња (PETA Person of the Year). Лауреати су бивши амерички председник Бил Клинтон (Bill Clinton), телевизијска звезда Опра Винфри (Oprah Winfrey), бизнисмен Расел Симонс (Russell Simmons), градоначелник Њујорка Бил де Блазио (Bill de Blasio), вишеструки шампион Формуле 1 Луис Хамилтон (Lewis Hamilton), а један од добитника је и папа Фрања, који је изабрао своје духовно име по Фрањи Асишком, патрону животиња.

Кампања: „I'd Rather Go Naked Than Wear Fur“ („Пре ћу да шетам нага него да носим крзно“)

Реч је о кампањи против употребе крзна у модној индустрији коју је покренула PETA, најпрепознатљивијој и најдуготечнијој акцији, која је започета пре скоро три деценије. Ова акција ће постати бренд организације, нешто по чему ће PETA бити препознатљива широм света. Осим трајања кампање, карактеристично је и то што се она веома лако проширила по свету и многе организације које нису директно повезане са

овом акцијом спроводе сличне кампање свуда, па и у Србији. Примамљив слоган било је веома лако пренети у стране језике па је планета била преплављена деловањем група и појединаца, које је подстакла ова кампања. Инспирација је нађена у фотографији једне активисткиње са Флориде која је прва изашла нага на протест носећи тај натпис. Послала је фотографију са протеста у централу, што су чинили многи активисти, и PETA је препознала моћ слогана, који ће у наредним годинама постати заштитни знак организације.

Постер је добио огроман публицитет и медији су почели да се баве проблемом употребе крзна, а домишљата кампања се муњевито проширила у Италији, Немачкој и Јапану. Укључиле су се многе славне личности, певачи, супермодел и глумци; сви су позирали наги, а као резултат пала је продаја крзна и производа од крзна. Звезда култног филма *Девејл и њо недела* и блокбастера *Бетмен* Ким Бејсингер (Kim Basinger) позирала је 1994. године, а њена ћерка Ајрланд Бејсингер Болдвин (Ireland Basinger Baldwin) учествовала је у истој кампањи четврт века касније.^[6] Средином деведесетих година прошлог века акције против употребе крзна достигле су зенит и тада је већина најпопуларнијих модних кућа и брендова одустала од крзна као одевног предмета и статусног симбола. Акције су биле веома добро смишљене. Топ модели су са постера позивали потрошаче да промене навике, а PETA је полако стицала репутацију скандал мајстора и бескрупулозног борца за права животиња.

[6] <https://www.peta.org/features/ireland-basinger-baldwin-id-rather-go-naked-than-wear-fur/> (приступљено: 18. 2. 2020).

Сјајан потез је направљен када је Џилијан Андерсон (Gillian Anderson), звезда серије *Досије икс* и добитница Еми награде, са осмехом и мачијим ушима подржала права животиња са 70 стопа високог билборда на Пен станици, током Њујоршке недеље моде у септембру 2018. године. Време и место ове акције одабрани су савршено и то је само појачало утисак целе кампање. Крајем исте године, после низа протеста у Паризу и уз много црвене фарбе просуте по продавницама познатог бренда, на таласу еуфорије против употребе крзна и познати модни креатор Жан Пол Готје (Jean Paul Gaultier) објавио је одлуку да престане да користи крзно у својим креацијама. Пре Готјеа то су већ учинили или најавили Калвин Клајн (Calvin Klein) од фебруара 1994, Томи Хилфигер (Tommy Hilfiger) од марта 2007, Ралф Лорен (Ralph Lauren) од априла 2007, Вивијен Вествуд (Vivienne Westwood) од октобра 2007, Хуго Бос (Hugo Boss) од јула 2015, Ђорџо Армани (Giorgio Armani) од јуна 2016, Мајкл Корс (Michael Kors) од јула 2017, Гучи (Gucci) од јуна 2018, Дајана фон Фирстенберг (Diane von Fürstenberg), Версаче (Versace), Барбери (Burberry), Минкоф (Rebecca Minkoff), Џон Галијано (John Galliano), Сент Џон (St. John), Фурла (Furla), Дона Каран (Donna Karan and DKNY) сви од 2019. године, а неки произвођачи (Prada, Miu Miu) најавили су рестрикције од наредне године. Поједини

модни брендови одувек су били против коришћења крзна (Stella McCartney, Kate Spade New York, Alexachung, Victoria Beckham), а неки су лимитирали коришћење крзна (Tom Ford). Лондонска недеља моде је од пролећне сезоне 2019. године такође без крзна.^[7] Њихов пример су пратили многи други произвођачи одеће (H & M, Gap, Banana Republic, Zara) као и велики ланци продаје (Farfetch, Asos, Selfridges, Macy's Inc.).

И у овој кампањи ПЕТА се обраћа деци преко постера на којем се приказује крзнени јунак цртаних филмова, крвави Душко Дугоушко како лежи одран на позорници, с поруком против коришћења крзна. Као алтернативу крзну бројне организације које се боре за права животиња предлажу употребу вештачког крзна, што многи радо прихватају,^[8] али има и оних који упорно истрајавају у настојањима да користе природне материјале. Доменико Долче и Стефано Габана (Dolce & Gabbana), екстравагантни италијански двојац, нашао се на мети оптужби да због њихових креација пате зечеви,^[9] а да се крзнарице узгајају у окрутним условима на фармама с којих се снабдевају,^[10] па активисти широм света протестују против њиховог бренда. Протест у Лондону се издваја врхунским перформансом са девојкама у мртвачким сандуцима и поруком да D & G убија животиње. Осим њих, протестује се и против Диора (Dior) и Фендија (Fendi). Да би

[7] <https://fashionista.com/2018/04/fur-free-designer-brands-magazines-retailers> (приступљено: 18. 2. 2020)

[8] <https://www.peta.org/living/personal-care-fashion/faux-fur-coats/> (приступљено: 21. 2. 2020).

[9] <https://support.peta.org/page/4629/action/1?locale=en-US> (приступљено: 21. 2. 2020).

[10] <https://www.peta.org/media/news-releases/dolce-gabbana-under-fire-after-video-shows-minks-suffering-on-squalid-farms/> (приступљено: 21. 2. 2020).

оставила што јачи утисак на незаинтересоване, ПЕТА је на једном од својих Јутјуб канала (peta2TV) објавила изузетно узнемирујућ видео са компилацијом злостављања животиња ради модне индустрије под називом „Минут реалности: индустрија крзна“.

Кампања: „All animals have the same parts“ („Све животиње имају исте делове“)

Изузетно препознатљива и атрактивна била је вегетеријанско-веганска кампања, коју је промовисала Памела Андерсон, некадашњи секс-симбол, у којој је подсећала на то да људи и животиње имају исте делове тела. Звезда серије Чувари плаже позирала је нага и тело којој је било графички подељено испрекиданом линијом као да је припремљена за касапљење. ПЕТА поручује да су животиње, као и људи, сачињени од меса, крви и костију, да имају емоције и карактер, да осећају бол.^[11] У истој кампањи учествовали су Памелина „колегиница са плаже“ и Трејси Бингам (Traci Bingham),^[12] британска ријалити звезда, затим Луси Вотсон (Lucy Watson),^[13] глумица Вајолет Бин (Violett Beane)^[14] и контроверзни супермодел и дизајнер Захија Дехар (Zahia Dehar).^[15]

Кампања: „Ink, Not Mink“ („Мастило, а не куна“)

Још једна кампања генијалног назива, маркетиншки феноменалан спој снажне поруке, уметности и лепоте мушког тела. Тетовирање је доживело експанзију последњих деценија, а већина спортиста и музичара на себи има велики број цртежа. Као идоли младих поставили су стандарде тако да данас мало људи на свом телу нема истетовиран неки симбол. Дејвид Бекам има више од 40 тетоважа, а тетовиране су и друге фудбалске звезде попут Месија, Видала, Коларова, Агуера, Рамоса, Неимара и други. Слична је ситуација и са кошаркашима и играчима америчког фудбала. Људи се украшавају тетовирањем у скоро свим културама хиљадама година уназад. Тетоваже су примећене на мумијама у Египту, очуваним телима из праисторије у швајцарским глечерима, у Америци и Аустралији, Индији и на острвима у Пацифику. Најчешће се цртају магијски и верски симболи, а у старој Грчкој су на тај начин обележавани криминалци, робови и ратни заробљеници.

Денис Родман, контроверзни центар славне генерације бикова из Чикага, више пута је позирао показујући своје многобројне тетоваже. У кампањи су учествовали и репер

[11] <https://www.peta.org/features/pamela-anderson-shows-animals-same-parts/> (приступљено: 18. 2. 2020).

[12] <https://www.peta.org/features/traci-bingham-naked-vegetarian-ad/> (приступљено: 18. 2. 2020).

[13] <https://www.peta.org.uk/blog/lucy-watson-reveals-animals-made/> (приступљено: 22. 3. 2020).

[14] <https://www.cinemablend.com/pop/2407382/the-flash-star-violett-beane-gets-naked-for-peta> (приступљено: 22. 3. 2020).

[15] <https://www.peta.org.uk/blog/zahia-dehar-declares-all-animals-have-the-same-parts/> (приступљено: 22. 3. 2020).

Хоакин Малфурс (Joaquin James Malphurs), познатији као Вака Флока Флејм (Waka Flocka Flame), покојни певач Линкин парка (Linkin Park) Честер Бенингтон (Chester Charles Bennington), легендарни голман Евертона Тим Хауард (Timothy Matthew Howard), бивши немачки рукометаш Штефан Кречмар (Stefan Kretzschmar), који је позирао наг и у кампањама против злоупотребе дивљих животиња у циркусима, гитариста Дејв Наваро (Dave Navarro), такође учесник више кампања, рагбиста Дени Кипријани (Danny Cipriani), кошаркаш Гилберт Арена (Gilbert Arenas) и други.^[16] Они поручују да свако биће треба да се осећа удобно у својој кожи и да животиње треба да задрже своју. Сви модели одабрани за кампању су тетовирани и препорука је да се украшавамо мастилом, тетоважама, а не крзном или кожом другог бића.

Контроверзе

Због начина деловања PETA се константно налазила на удару критика, највише због кампања у којима вешто игра на линији политичке коректности, због бруталности којом обилују, узнемирујућег садржаја, честе злоупотребе деце, вређања гојазних, али и нетранспарентног трошења новца, убијања животиња, псеудонаучних ставова које поносно износе и лицемерја својих промотера. Врло често се јавност запита да ли је PETA коначно

претерала. Сваку њену активност прате медији и управо је публицитет оно што прижељкује и по чему се разликује од сличних покрета. Зато има масовно чланство – велику мрежу у САД и националне PETA организације у Великој Британији, Француској, Холандији, Аустралији, Немачкој и Индији, те огроман број волонтера и армију познатих који је подржавају. Управо због тога су активности чланства константно под лупом јавности, која примећује свако одступање од пропагираних принципа. Тако се Полу Макартнију пребацује да за постер позира као веган и утиче као веома славна личност на многе генерације, а с друге стране подржава ћерку Стелу, чија линија прехрамбених производа садржи знатан проценат материја животињског порекла. Певачица Кеша је учествовала у кампањама против употребе крзна, али је то није спречавало да у јавности обуче природну кожу или да преко границе кријумчари предмете од слоноваче.^[17] Критичари нападају лицемерство популарне певачице Пинк, која је радила PETA кампање да би после ишла у аква-парк да плива с делфинима, при чему се PETA строго противи било каквој употреби животиња за забаву. Бил де Блазио, добитник PETA признања за личност године за 2014,^[18] ухваћен је да једе пицу са кобасицом, што је у супротности с начелима организације која га је наградила. И Мариса Милер је радила супротно од онога за шта се начелно залаже. Примећена

[16] <https://www.peta.org/features/ink-mink-psas/> (приступљено: 22. 3. 2020).

[17] <https://www.humanewatch.org/hsus-ambassador-caught-with-illegal-ivory/> (приступљено: 22. 3. 2020).

[18] <https://www.peta.org/blog/new-york-mayor-bill-de-blasio-named-petas-person-year/> (приступљено: 23. 3. 2020).

је на коњским тркама. Памелу Андерсон су оштро критиковали јер је њен Dodge Viper, који је донирала на добротворној аукцији у кампањи против коришћења животињске коже, имао унутрашњост од праве коже иако је она високи функционер организације и велики борац за права животиња. Најгласнији активиста за права животиња и скандал мајстор Мориси ухваћен је да обедује у ресторану који служи животињске одреске, а РЕТА уопште није реаговала на тај инцидент. Шампион лицемерја је Џастин Бибер, који је посетио зоолошки врт, а папараци су га прво ухватили како једе одрезак у ресторану и још једном док је конзумирао плодове мора.^[19]

Недавно преминула модна икона Карл Лагерфелд (Karl Lagerfeld) често је критикован због коришћења коже и крзна, а његову смрт је РЕТА, уз изразе саучешћа на Твитеру, прокоментарисала као крај ере у којој су крзно и егзотичне коже доминирали модним пис-тама.^[20] Иако критикован због односа према животињама у свом послу, екстравагантни креатор је приватно гајио велику љубав према свом љубимцу, што је показао његов тестамент, којим је огромно богатство оставио својој мачки Шупет (Choupette). Одговарајући

критичарима, Карл Лагерфелд је често активисте за права животиња с разлогом питао: „Ако нисте веган, зашто протестујете против крзна?“^[21] Слично је прошла још једна велика мета организације, популарни кувар Антоан Бурден (Anthony Bourdain), кога је РЕТА нападала и тражила укидање његове емисије, осудила га и приказала као помахниталог крвавог месара – зомбија са сатаром и свињском главом у рукама.^[22] Ни после самоубиства га нису оставили на миру, већ га је председница Ингрид Њукирк постхумно нападала на Твитеру.^[23] Ништа блажи нису били ни њени симпатизери, који су наставили да блате покојника.^[24] И велики кувар Гордон Ремзи (Gordon Ramsay) нападан је због менија у свом ресторану, а отвореним писмом^[25] му се обратила и висока функционерка Памела Андерсон, октобра 2018. године, која му је замерила што гостима служи паштету од гушчије (пачије) цигерице (*foie gras*), истичући да животиње пате због претераног товљења (шопања) ради повећања јетре и саветује га да искористи новембар, месец веганске исхране (World Vegan Month), да гостима понуди здравију и мање окупнуту веганску замену (*faux gras*).

Често се питање права животиња везује за развој свести човечанства, које је током исто-

[19] <https://www.petakillsanimals.com/petas-top-5-most-hypocritical-celebrity-supporters-2/> (приступљено: 22. 3. 2020).

[20] <https://twitter.com/peta/status/1097878951517511680?lang=en> (приступљено: 22. 3. 2020).

[21] <https://medium.com/@gary.francione/karl-lagerfeld-had-a-point-if-you-are-not-vegan-why-do-you-protest-fur-825d09c0825> (приступљено: 25. 3. 2020).

[22] <https://www.peta.org/blog/zombie-hunter-butcher-lab-worker-others-invade-peta-office/> (приступљено: 25. 3. 2020).

[23] <https://twitter.com/ingridnewkirk/status/1006562073961091075?lang=en> (приступљено: 25. 3. 2020).

[24] <https://www.consumerfreedom.com/2018/06/angry-vegans-smear-bourdain/> (приступљено: 12. 5. 2020).

[25] <https://www.pamelaandersonfoundation.org/news/2018/10/8/letter-to-gordon-ramsey> (приступљено: 12. 5. 2020).

рије ускраћивало права женама или робовима. Векови су прошли од настанка идеје да су сви људи једнаки до тога да све друштвене групе добију сва права. Идеолози права животиња често истичу да ће се наши потомци стидети наших поступака према животињама на исти начин на који се ми данас стидимо ропства. На таласу тих идеја PETA је 2005. године покренула кампању с приказима робова, деце радника и жена наспрам окованих слонова и закланих крава (Nadić, 2011, str. 424). PETA црпи осетљиве теме расизма, феминизма, политичких и сексуалних слобода, верских убеђења, положаја и улоге жена и, наравно, деце. Поигравајући се с политички коректним темама, PETA напомиње да друштвени активизам и борба за права животиња нису пројекат људи беле расе, истичући бројне вегане друге боје коже, и понавља тврдње да је неистина да само белци протестују, јер је то ствар саосећања, а не расе. Такође, упозоравају на забрињавајуће лоше навике у исхрани афроамеричке популације, поготово међу младима у САД, који због лошег социјалног положаја не воде довољно рачуна о томе шта једу. Посебно се напада феминистички покрет под паролом да не можете бити феминисткиња уколико нисте веган, јер су производи од животиња женског пола, попут млека, сира или јаја, резултат силовања, затварања, злостављања, отимања и контроле репродукције на фармама.^[26] Све то насиље

над животињама PETA директно упоређује с насиљем над женама. Доводе се у везу патријархат и једење меса, а насилно оплођивање крава упоређује са силовањем жена. Противе се суровој пракси да се као машине за дојење користе крмаче, чији се младунци насилно одводе од мајке, тове и кољу, понављајући да животиње као и људи имају право на живот, достојанство и поштовање.

Давно су научници уочили везу између друштвене дисфункционалности појединца и његове суровости према животињама. Последица таквог девијантног понашања не мора увек да изроди склоности ка злочину и криминалу, али такви поремећени појединци по правилу постају психопате и социопате или показују неки други облик друштвено опасног и нежељеног понашања. PETA упозорава да су скоро све масовне убице имале прошлост обележену окрутношћу према животињама. Кампањом у којој учествује Вака Флока Флејм поручује се да само кукавице злостављају животиње и да је то пример дубоке металне поремећености, која се завршава насиљем над људима.^[27] Године 2014, две деценије након што је у затвору убијен Џефри Дамер (Jeffrey Dahmer), познатији као канибал из Милвокија, сексуални преступник који је мамио жртве у свој стан, убијао их и јео (укупно 17 убијених мушкараца и дечака између 1978. и 1991), PETA је искористила његов лик и дело у кампањи против конзумирања меса, по-

[26] <https://www.peta.org/media/news-releases/you-cant-be-an-egg-eating-feminist-proclaims-new-billboard/>

[27] <https://www.peta.org/issues/animal-companion-issues/animal-companion-factsheets/animal-abuse-human-abuse-partners-crime/> (приступљено: 12. 5. 2020).

кушавајући да изједначи људске и животињске жртве.^[28] Користећи трагичан случај с краја исте године, када је у близини Хамилтона, у Онтарију, канадска полиција открила леш мушкарца у одмаклој фази распадања, који је у спаваћој соби чувала његова супруга, молећи се и надајући се да ће васкрснути, ПЕТА је лансирала кампању питајући људе да ли имају леш у својој кући, алудирајући на животињско месо и саветујући веганство.^[29] Подстакнути стравичним злочиним из 2007, када је Стивен Баркер (Steven Barker), регистровани злостављач људи и животиња, ухапшен после вишемесечног злостављања једногodiшњег сина своје тадашње девојке који је услед вишеструких повреда преминуо, активисти су покренули акцију да се, после пресуде злочинцу, раде плакати с ликом једног затвореника и натписом који упозорава да се људи попут Стивена, злостављача животиња, ретко заустављају на томе.^[30] Кампању је забранила Advertising Standards Authority (ASA) уз образложење „да плакат представља непотребну шок-тактику“ (Nadić, 2014, str. 177).

Када је ПЕТА избацила стрип за децу који на насловној страни приказује домаћицу, спремну

да крвавим ножем убоде живог зеца, уз поруку да маме убијају животиње, као и стрип који приказује оца у оделу који је дошао са пецања и ножем распорио рибу, уз исти текст да тате убијају животиње, многи су се побунили и оценили да се малишани злоупотребљавају. Постоји читава серија сурових стрипова за децу о животу паса, крава, риба и пацова, као и посебан сајт за њих,^[31] што се оправдано сматра злоупотребом деце будући да је њихов садржај веома окрутан и несрећан. Малишанима не треба дозволити да читају такво штиво и гледају потресне илустрације, јер то може да их истраумира, а посебно оне млађег узраста.

Деца се користе и у кампањи против употребе млека и млечних производа. Порука којом се обраћају у ствари је преформулисана веома популарна реклама за млеко под називом „Имаш млека?“ („Got milk?“),^[32] која је лансирана средином деведесетих година са великим бројем познатих личности, с тим што се ПЕТА, уз слику пуне чиније млека и тужног смајлија направљеног од потопљених житарица, пита да ли имаш аутизам, алудирајући на псеудонаучне тврдње да је појава аутизма код деце изазвана

[28] <https://www.nytimes.com/1991/08/07/us/clues-to-a-dark-nurturing-ground-for-one-serial-killer.html> (приступљено: 12. 5. 2020).

[29] <https://www.peta.org/media/news-releases/new-billboard-corpses-home-time-go-vegan/> (приступљено: 12. 5. 2020)

[30] <https://www.peta.org/blog/animal-abusers-equal-baby-abusers/> (приступљено: 17. 6. 2020).

[31] <https://www.petakids.com/comics/>

[32] „Got milk?“, рекламна кампања лансирана 1993, и даље је актуелна са неколико варијација (Milk Mustache, Family, Love and Milk, Got Chocolate Milk, Milk Life) на енглеском и шпанском језику. У рекламама су се појављивали Бритни Спирс, Бијонсе, сестре Вилијамс, Ријана, али и измишљени ликови, попут Симпсонових, Бетмена, Марија и Супердевојчица (The Powerpuff Girls).

коришћењем млечних производа.^[33] Правећи даље пародију, PETA је покренула духовиту кампању „Имаш ли пива?“^[34] саветујући да је боље и здравије пити пиво него млеко, што је убрзо наишло на осуду јавности као промоција алкохолизма. У неким акцијама директно се обраћа деци, и то питањем – ако нисте у стању да поједете свог пса или мачку, како онда можете да поједете ћурку, уз приложену фотографију ћурке с главом кућног љубимца. Са постера на којем је малишан са цигаретом у устима родитељима се шаље порука да ако не дозвољавају својој деци да пуше, онда треба да размисле и зашто им дозвољавају да једу сланину, кобасице и остале месне производе кад то такође повећава шансе за добијање рака и болести срца.^[35] Родитеље који децу хране месом и млеком гласноговорници организације означили су као злостављаче сопствене деце,^[36] саветујући их да пређу на веганску исхрану.

Једна од најтрајнијих акција PETA била је борба против аква-паркова и свих других видова забаве са китовима, делфинима, фокама и другим морским врстама. Они су упозоравали да су базени неусловни за нормалан живот и држање великих риба у марина парковима, да се за представе терају на понашање које је супротно њиховој природи и скрећу пажњу да је простор забавног комплекса неправедно распоређен јер су паркинзи огромни, а базени премали. PETA је строго против акваријума, пецања и марина паркова. Кампање бојкота појединих забавних паркова (највише ланца SeaWorld^[37]), али и целокупне индустрије забаве са заточеним морским животињама привлаче славне личности које својим ангажманом повећавају публицитет. На бојкот позивају Бела Торн (Bella Thorne), атрактивна глумица, певачица и модел која позира као сирена,^[38] утицајна јутјуберка Ева Марисол Готовски

[33] <https://www.peta.org/features/got-autism-learn-link-dairy-products-disease/> (приступљено: 17. 6. 2020).

[34] <https://www.peta.org/blog/got-beer/> (приступљено: 17. 6. 2020)

[35] <https://www.peta.org/media/news-releases/smoking-baby-billboard-gives-parents-food-for-thought-after-new-cancer-risk-study/> (приступљено: 17.06.2020)

[36] <https://www.independent.co.uk/news/media/feeding-kids-meat-is-child-abuse-peta-5324527.html> (приступљено: 17.06.2020)

[37] SeaWorld је ланац тематских забавних паркова у Сан Дијегу, Орланду, Сан Антонију и Абу Дабију и део је компаније SeaWorld Entertainment Inc. са седиштем у Орланду, Флорида. Окупља већи број брендова (Adventure Island, Aquatica Busch Gardens, Discovery Cove, SeaWorld, Sesame Place, Water Country USA и Worlds of Discovery), који за себе тврде да су лидери у бризи о животињама, са одличним ветеринарским условима, да помажу и спасавају угрожене, напуштене и повређене јединке које враћају у дивљину (seaworldentertainment.com). PETA их мапира као једног од својих највећих непријатеља.

[38] <https://www.peta.org/features/bella-thorne-seaworld/> (приступљено: 18. 6. 2020).

(Eva Marisol Gutowski),^[39] америчка ријалити звезда Кеси Рандолф (Cassie Randolph),^[40] још једна сирена, Аманда Холден (Amanda Louise Holden), британска водитељка и ТВ лице, њена колегиница Шарлот Крозби (Charlotte Crosby), затим увек активне Џоана Крупа и Памела Андерсон, која се из каде пита да ли бисмо могли овако да живимо 30 година, алудирајући на мале базене у којима се налазе китови, делфини и друге заточене животиње.^[41] Кампање бојкота долазе са свих страна, од јавних личности, са билборда, преко друштвених мрежа или с многобројних протеста током којих активисти и симпатизери поред порука којима нас упозоравају на тешке услове у којима живе китови и друге животиње и да им је место у океану, изводе и перформансе где младићи и девојке, нагих тела, обојених у црно-бело, леже мртви и упозоравају на кратак век заточених животиња. Често се организују протести и свака смрт неке од заточених животиња максимално се медијски експлоатише, као рецимо Кајле, женке кита, која је рођена у заточеништву једног од паркова из ланца SeaWorld и живот провела у неприлагођеним и премалим базенима. Она је бесомучно тренирана, више пута пресељавана, принудно оплођена па су јој одузети младунци, а на крају је, тако измучена, и умрла а да

никад није имала прилике да осети слободу и заплива у океану.^[42] ПЕТА се агресивно противи коришћењу риба и других водених животиња за забаву, исхрану или спорт.

Кампања: „Holocaust on Your Plate“ („Холокауст на вашем тањиру“)

Један од највећих бораца за права животиња је Мориси (Morrissey), бивши лидер рок групе Смитс (The Smiths), који већ скоро три деценије активно учествује у акцијама као појединац или део неке еколошке организације. Аутор је песме из 1985, „Месо је убиство“ („Meat Is Murder“), која због свог текста није пуштена у етар, али је он редовно изводи на концертима. ПЕТА је инспирисана стиховима ове песме креирала још једну у низу видео-игрица суровог назива „Ово дивно биће мора умрети“ („This Beautiful Creature Must Die“).^[43] Мориси убиство животиња дочарава појмовима педофилија и Холокауст, изражавајући гађење према људима. Иако је негирање Холокауста у неким државама законом забрањено, првобитни план ПЕТА био је да кампања пропутује Европом од Амстердама, Цириха, Милана, Загреба, Беча, Будимпеште, Братиславе, Прага, Варшаве и Стокхолма до

[39] <https://www.peta.org/media/news-releases/eva-gutowski-is-trapped-in-a-tank-for-new-peta-ad-dont-support-marine-parks/> (приступљено: 18. 6. 2020).

[40] <https://www.peta.org/features/cassie-randolph-bachelor-seaworld/> (приступљено: 17. 6. 2020).

[41] <https://www.peta.org/features/pamela-anderson-seaworld-bathtub/> (приступљено: 17. 6. 2020).

[42] <https://www.peta.org.uk/blog/rip-kayla-becomes-the-41st-orca-to-die-at-seaworld/> (приступљено: 17. 6. 2020).

[43] <https://games.peta.org/meat-is-murder-game/> (приступљено: 17. 6. 2020).

Копенхагена, али је Немачки врховни суд забранио изложбу.^[44] Изложба се састојала од осам панорама величине 60 м² на којима су упоређиване сцене Холокауста са мучним сценама животиња у кланицама (Nadić, 2014, str. 177). Инспирација за кампању био је пољско-амерички Јеврејин, писац и нобеловац Исак Башевис Сингер (Isaac Bashevis Singer, 1902–1991), вегетаријанац и заштитник права животиња, који је шокирао јавност упоређујући однос нациста према Јеврејима током Холокауста са односом људи према животињама. Аутор изложбе је такође Јеврејин, Мет Прескотт (Matthew Prescott),^[45] који је изгубио неколико чланова породице у Холокаусту и који је такође велики заговорник права животиња. Јавност је била згрожена упоређивањем логораша са животињама на фармама и кланица, а поруке изложбе описане су као увредљиве и узнемирујуће. Медији су били једногласни у оцени да је овом акцијом PETA коначно претерала и у свим анкетама је та кампања оцењена као најбизарнија. Побунила су се и јеврејска удружења из САД и Европе, тражећи да се изложба забрани, а после много медијске буке 2005, под притиском и са великим закашњењем, PETA се извинила.

Закључак

PETA је глобално најутицајнија и свакако најгласнија и најприметнија организација, која се бави заштитом права животиња и без

обзира на објективан проблем вредновања њихових циљева и кампања које те циљеве промовишу мора им се одати признање за смелост и упорност у промовисању вредности за које се залажу. Дуготрајне кампање, често на грани скандала, врло смело балансирају на ивици закона. На црвеним линијама друштвене и политичке коректности циља се на то да се сваки појединац покрене на акцију или барем на размишљање о последицама свог поступања и свакодневне рутине, на промену свести о храни коју једе или гардероби коју облачи. Бруталност на билбордима и постерима, крајња суровост на фотографијама и снимцима по друштвеним мрежама, одвратност, гађење и мучнина призора, којима се појачавају поруке, остављају траг у свести подједнако ефикасно или чак снажније од провокативних кампања прожетих еротиком и лепотом нагог људског тела у којима многобројне славне личности позирају голе или оскудно одевене. Тим који води организацију таквим методама рада извлачи максимум...

Не бирајући противника, PETA је изазивала велике компаније, мултинационалне корпорације, водеће светске ланце ресторана, фармацијску, модну и прехранбену индустрију, али и појединце, славне, али и потпуно непознате људе, који својим деловањем чине зло животињама.

Полазећи од става да се сваким публицистом, позитивним или негативним, добрим или лошим, на крају осваја медијски простор, PETA

[44] <https://www.peta.org/blog/peta-germanys-holocaust-display-banned/> (приступљено: 17. 6. 2020).

[45] <https://matthewprescott.com/> (приступљено: 17. 6. 2020).

билбордима, кампањама, реаговањима или протестима улази у животе и домове великог броја људи преко новина, телевизије, друштвених мрежа, али и захваљујући видљивости и агресивности својих активиста на улицама градова широм света где окупљањима, перформансима и нападима изражавају своје неслагање са одређеним одлукама или догађајима. Широк је фронт деловања, од улица и тргова, преко модних писта до лабораторија и данас све популарнијег виралног света, где опет активисти и присталице организације РЕТА владају Твитером, Фејсбуком и Инстаграмом, пратећи, коментаришући, упозоравајући, осуђујући деловање националних влада, парламената, судова, великих организација и компанија, славних личности и других, јер нико није сигуран да се неће наћи на нишану због свог односа према животињама.

Треба посебно истаћи и похвалити активизам најужег вођства организације. Памела Андерсон је веома активна и учествује у многим кампањама као модел или промотер у медијима, а председница Њукирк, заједно са активистима, црвеном бојом фарба излоге модних брендова и учествује на перформансима где лежи на роштиљу...

Организација као што је РЕТА веома је значајна и њен начин деловања, који многи не одобравају, доноси резултат. Мешавина хумора и суровости и играње с веровањима људи добитна је комбинација, јер без обзира на то да ли ће се неко увредити или наљутити, најважније је да порука и кампања буду упамћене. Методе рада друштва, од тајних операција по лабораторијама да би се сакупили докази за маратонске судске процесе, преко протеста и упадања на модне

ревије, до јавног критиковања и нападања славних личности с којима се не слажу показују апсолутну посвећеност циљевима за које се залажу. Морална је обавеза сваког појединца да се према животињама односи као према себи равном бићу. Навиком смо изградили систем вредности у којем људи и животиње постоје само због наших потреба.

Свака потресна слика коју РЕТА објави и свака кампања на ивици ради се са циљем да се људи покрену из најопаснијег стања, равнодушности. За разлику од већине других друштвених покрета, који подразумевају велике промене и мобилисање маса, када су животиње у питању једноставно постоји избор. Ако појединац не може да утиче на нафтну мрљу у океану или убрзано топљење Арктика, може да бира шта ће да поједе, обуче и да ли ће да користи козметiku тестирану на животињама. Исто се односи и на индустрију забаве, јер нису само циркуси и организоване борбе животиња злоупотреба. Зоолошки вртови и акваријуми су места где животиња пате. Без обзира на то колики је кавез, то је ипак само кавез, а животиње треба да живе у природи.

РЕТА агресивно промовише веганство и понекад залута истичући псеудонаучне чињенице у борби против употребе меса и млека. Када се у кампањи користи лик Исуса Христа, често се претерује, што одбија људе. Скандали са убијањем животиња такође имају негативан утицај, као и лицемерство славних активиста. Организација свесно шокира, грабећи што већи медијски простор, вешто комбинује лепоту мушког и женског тела с приказима окрутности према животињама, користи популарне алузије

везане за секс или религију да би њихове поруке снажније одјекнуле, не преза од коришћења злочинаца или болести у сврху маркетинга као ни псеудонаучних истраживања за пропаганду, вешто форсирајући своје циљеве и намећући веганство уз употребу деце, угрожених друштвених група, прављењем паралела са историјским процесима и употребом стручне јавности, универзитетских професора и научника.

Оно што је битно, PETA има изграђен имиџ организације која шокира и то врло добро ради.

Да је нема, остала би велика празнина, а циљ овог рада је да прикаже организацију онаквом каква јесте, објективно и вредносно неутрално. То је велика породица која верује у оно за шта се бори и свако ко дође у додир с њиховим активностима почиње да преиспитује своје усађене навике и предрасуде. Животиње се налазе свуда око нас, као храна или кућни љубимци, или као симболи, брендови великих фирми, грбови на заставама, јунаци из књига и филмова. Зато је корисно кад нас PETA неком кампањом протресе и натера на размишљање.

References / Литература

- Nadić, D. (2011). PETA. From ecological terrorism to ecological corporation. In: *Crime prevention within the international police cooperation*, 419 – 429. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija. Доступно на: http://jakov.kpu.edu.rs/bitstream/handle/123456789/1001/bitstream_2144.pdf?sequence=1&isAllowed=y [In Serbian]
- Nadić, D. (2012). *Essays on Political ecology*. Beograd: Čigoja štampa. [In Serbian]
- Nadić, D. (2014). Pro-ecological activism in popular music. In: *Culture and sustainable development in times of crisis*, 169 – 184., 169-184. Beograd: Fakultet dramskih umetnosti. [In Serbian]

Tatjana Č. Grubor

Office for Kosovo and Metohija

Beograd (Serbia)

Media and promotional campaigns of the “PETA” organization for the protection of animals

Summary

118 |

This paper deals with the issue of the relationship between humans and animals in the past, from prehistory to the present day, and lays special emphasis on the ideas, goals, and achievements of the organization for the protection of animal rights PETA (People for the Ethical Treatment of Animals). As people themselves do not problematize their behavior towards animals, there are organizations that try to point out the greatest problems of inhumane treatment of animals in research laboratories, farms, the entertainment industry, but also as the result of the behavior of each individual. Animal protection societies operate in two ways, fighting large industries globally, forcing positive laws, lobbying national governments and international alliances and organizations, but also at the level of each person, trying to take small steps towards developing awareness of the need to care for animals and change society's attitudes towards them. The world's largest organization for the protection of animal rights, PETA, is leading in that effort with its activities and campaigns. Using all means, often on the verging on the scandalous, this organization grabs as much media space as possible, and with the development of modern social networks, it finally has daily access to a large audience of interested people around the world.

Keywords: PETA, animal rights, environmental campaigns, ecoterrorism, media campaigns

Прикази књига | Book Reviews

Предраг Ђ. Бајић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“

Факултет за спорт

Београд (Србија)

УДК 316.324.8.329.12(049.32)

316.77:004.7(049.32)

342.738:004.378.5(049.32)

316.472(049.32)

Приказ

Примљен: 24/03/2021

Прихваћен: 25/03/2021

doi: 10.5937/napredak2-31498

Дигитална самоодбрана у информационој цивилизацији

Шошана Зубоф: *Доба надзорног капитализма: борба за будућност човека на новом рубу моћи*. Издавачка кућа Clío, Београд, 2020, 714 стр.

Израз „нема бесплатног ручка“ добио је ново поглавље у култури дигиталног доба, у којем је трговина подацима корисника постала један од најуноснијих бизниса. И док корисници „за цабе“ користе благодети бројних информација са веб-портала широм света или, што је још драстичнији пример, остављају бројне информације о себи повезујући се са широм заједницом преко бројних друштвених мрежа које не траже новац за своје услуге, управо пружаоци тих услуга користе све те податке као надокнаду, којом се плаћа оно што је „бесплатно“. Посебно питање је колико корисници уопште размишљају о таквом бизнис моделу, колики је проценат оних који пажљиво приступају свим ставкама пре него што дају одобрење приликом, на пример,

[1] predrag.bajic@fzs.edu.rs

инсталирања апликација или једноставно пристају на све што се тражи без превише размишљања. С друге стране, у дигиталном добу, намеће се и питање колико је остављено простора за избор, у смислу последица искључености из виртуелне комуникације уколико се не прихвате правила, на пример, најпопуларнијих друштвених мрежа. Ипак, да постоји могућност утицаја корисника када је глас довољно снажан говори и недавни случај везан за промену правила приватности приликом коришћења апликације Вотсап (*WhatsApp Messenger*) и њене снажније интеграције са Фејсбуком (*Facebook*), што је ту платформу коштало одласка милиона корисника.

Социјална психолошкиња и филозофкиња Шошана Зубоф (*Shoshana Zuboff*), професорка са Харварда, уводи појам „надзорног капитализма“, као нечега што је „засновано на тековинама технолошке револуције где су подаци постали најскупља 'роба'“. Управо се то објашњава већ на омотници књиге *Доба надзорног капитализма: борба за будућност човека на новом руду моћи*, коју је објавила београдска издавачка кућа „Clio“ (превела с енглеског Јелена Петровић, едиција „Агора“, 714 стр.) у 2020. години (у 2019. представљено је издање на енглеском језику *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*). Такође, даљи правац је одмах јасан из речи да ова књига „открива свет у којем корисници технологије више нису клијенти, него сировина за обраду у потпуно новом индустријском систему“.

На самом почетку, пре првог поглавља, ауторка нас упознаје са свим могућим значењима синтагме „надзорни капитализам“. Према Зубоф, то је: „1. Нови економски поредак који подразумева присвајање људског искуства као бесплатне сировине за прикривену пословну праксу ископавања података, предвиђања и продаје; 2. Паразитска економска логика по којој се производња добара и услуга подређује новој глобалној архитектури за модификацију понашања; 3. Необуздана мутација капитализма коју карактерише незапамћена концентрација богатства, знања и моћи; 4. Основни оквир надзорне привреде; 5. Појава опасна по људску природу XXI века исто онолико колико је индустријски капитализам био опасан по природни свет у XIX и XX веку; 6. Порекло нове инструментарне моћи која настоји да загосподари друштвом и озбиљно прети тржишној демократији; 7. Покрет који тежи наметању новог колективног поретка заснованог на потпуној извесности; 8. Одузимање основних људских права које треба схватити као напад из ваздуха: као збацивање људског суверенитета.“

Прво од 18 дефинисаних поглавља, подељених у пет сегмената, Зубоф почиње промишљањем о „дигиталној будућности као дому или егзилу“ и питањем постављеним још почетком осамдесетих година прошлог века: „Хоћемо ли сви радити за паметну машину или ће њоме управљати паметни људи?“, да би се потом надовезало промишљање о „информационој

цивилизацији“. Затим, у другом сегменту, под насловом „Основе надзорног капитализма“, као позорницу за његов наступ ауторка је означила 9. август 2011, издавајући и детаљније образлажући три догађаја која су то условила: Епл је постао корпорација са највећим акцијским капиталом на свету, погибија једног младића у полицијској акцији у Лондону изазвала је масовне nerede најпре у граду, а затим и у читавој земљи, док су грађани Шпаније затражили од Гугла (*Google*) да „поштује њихово право да буду заборављени“, уз додатак да су то учинили како би „себи обезбедили изгледе за људску будућност“.

У наставку је Гугл означен као „пионир надзорног капитализма“ (надовезују се у књизи Фејсбук, Мајкрософт и др.), образлажући да су његови „инжењери и научници први извели читаву симфонију комерцијалног надзора, објединивши разноврсне механизме – од колачића до патентиране аналитике и алгоритаМСког софтвера – у нову логику по којој су надзор и једнострано присвајање података о понашању постали основа нове тржишне форме“. Посматрајући промене у дигиталном добу, ауторка истиче да су „први надзорни капиталисти у Гуглу и Фејсбуку презрели дисциплине корпоративног

Први надзорни капиталисти у Гуглу и Фејсбуку презрели су дисциплине корпоративног управљања и одбацили дисциплине демократије, штитећи своје амбиције финансијским утицајем и успостављањем политичких односа

управљања и одбацили дисциплине демократије, штитећи своје амбиције финансијским утицајем и успостављањем политичких односа“. Уз то, додала је и да су им помогле историјске прилике, пошто су „рођени у време када се регулација поистовећивала с тиранијом, а ванредно стање због терористичких напада 11. септембра 2001. довело до надзорног експецционализма и даље поспешило раст и развој новог тржишта“.

У трећем сегменту књиге, под називом „Успон надзорног капитализма“, Зубоф иде корак даље и објашњава како се после „рударске архитектуре у онлајн сфери“, са циљем повећања прихода, „наметао други економски императив, усмеривши даље ширење архитектуре у други свет, онај који зовемо ’стварним““. Управо тај други економски императив „дефинише предвиђање људског понашања“, долази до упада у нашу свакодневицу, личности и емоције, као и „развоја високоинвентивних, али посве тајних средстава којима ће се наше понашање ометати и мењати ради стицања прихода од надзора“. Ауторка упозорава на опасност те операције усмеравања понашања, пошто „доводе у питање наше основно ’право на будуће време, а то је право на поступање без

утицаја нелегитимних сила које без нашег знања раде на томе да на наше понашање утичу, да га мењају и условљавају“. У исто време, објашњавајући те механизме, она позива на буђење, опомињући да је претходно речено прихваћено као неизбежна реалност, а да није тако.

Образлажући детаљније начине на које надзорни капитализам често неприметно улази у наш живот, ауторка говори како „претварање тела у податке почиње једноставно с телефоном“. Објашњавајући како је „тело објекат чије се понашање прати и обрачунава за потребе индексирања и претраге“, као најочигледнији пример наводи то да „већина мобилних апликација захтева приступ локацији, иако она није битна за дотичну услугу, напосто због тога што се на тој информацији може добро зарадити“. Такође, осим прикупљања података о активностима у спољном свету, говори се и о „упаду машина у унутрашњи свет људи“ који се „спроводи под барјаком 'персонализације'“. На тај начин се прикупљају подаци везани за намере, потребе, емоције и друго. И ту, такође, Зубоф истиче да „надзорним капиталистима није циљ да помогну, него да све што сазнају претворе у немерљиво мале чиниоце понашања који се могу обрачунавати и онда поставити на монтажну траку, где се сировине прерађују, пакују, а затим продају“.

Упозоравајући како ће се „информациона цивилизација по диктату надзорног капитализма развити на рачун људске природе“ и како би нас „могла коштати

људскости“, ауторка наглашава да „не бисмо смели жртвовати своје право на будуће време“, где се говори о нашој вољи, праву на одлучивању, приватности и другом, „зарад учешћа у друштву и личне успешности“. Због тога у четвртом сегменту књиге, под називом „Инструментарна моћ за треће модерно доба“, говори о даљем кретању цивилизације, о природи нове моћи, трансформацији друштва, изазовима и могућим решењима у дигиталној будућности. Говори се о времену у којем се „надзорни капиталисти грчевито труде да камуфлирају своје циљеве и у исти мах настоје да овладају начинима употребе инструментарне моћи да би, без нашег знања, обликовали наше понашање“. Због тога Зубоф види „друштвена начела трећег модерног доба под инструментаризмом далеко од тековина и идеала либералног поретка“. Упозорава на тенденцију у којој се „самоодређење и самосталан морални суд, који се сматрају бедемима цивилизације, сада представљају као претња колективној доброби“, па се „друштвени притисак, психолозима добро познат због своје опасне способности да производи послушност и конформизам, сада узноси као највеће добро, као средство за уклањање непредвидивих утицаја самосталне мисли и моралног расуђивања“.

Због свега наведеног и још много других примера, у закључном, петом делу књиге ауторка наглашава да „надзорни капитализам треба схватити као дубоко антидемократску друштвену силу“. Она објашњава да нас, „захваљујући успешној борби за слободу и

знање, структурној независности од људи, колективистичким амбицијама и радикалној равнодушности без које не би било ни претходне три одлике, надзорни капитализам сада води ка друштву у коме капитализам није средство за стварање инклузивних економских или политичких институција“.

Иако се тренутно, према речима Шошане Зубоф, налазимо на самом почетку епохе коју назива „информационом цивилизацијом“, у завршници књиге она поручује људима да буду сметња: „Да би се демократија у наредним деценијама обновила, треба да натерамо себе да се запрепастимо и увидимо да смо на губитку јер нам је нешто отето.“ То образлаже и аргументом да није реч једино о личним подацима, већ да је то и „очекивање сваког човека да

Надзорни капиталисти грчевито се труде да камуфлирају своје циљеве и у исти мах настоје да овладају начинима употребе инструментарне моћи да би, без нашег знања, обликовали наше понашање

сопствени живот држи у својим рукама и да је власник сопствених искустава“.

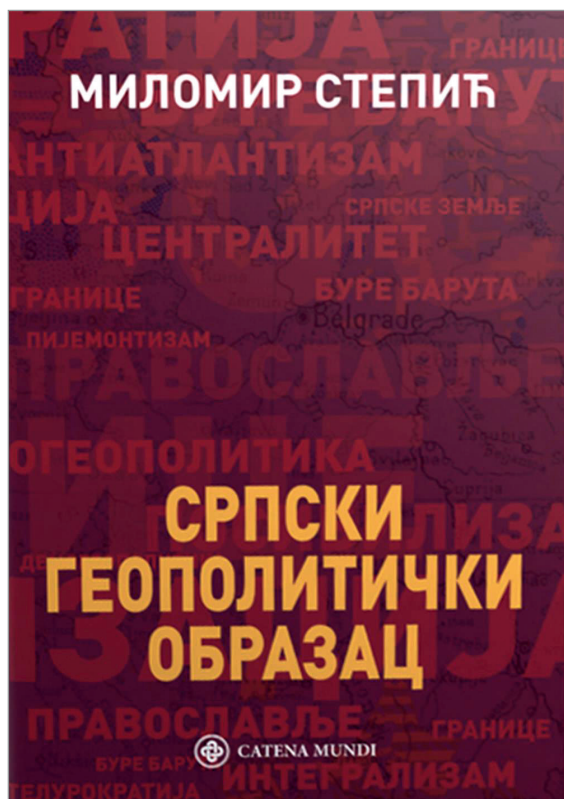
„Доба надзорног капитализма“ је капитални водич за разумевање доба у којем смо се затекли, а да нисмо ни приметили колико је преузело контролу над нашим животом. Ова књига је позив да се не дозволи

деградација достигнутих вредности и да се „дигитална будућност претвори у дом за људе“. Због тога је у посвети Зубоф истакла да пише у част своје деце, објашњавајући да то чини како би имали сигурнију будућност и како би њихова генерација имала за шта да се бори. Али не само они, па тако снажно делује и порука канадске новинарке Наоми Клајн (*Naomi Klein*) у којој поручује да „свако треба да је прочита зарад своје дигиталне самоодбране“.

Радивоје С. Петровић^[1]
Универзитет „Унион – Никола Тесла“
Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 327:911.3(497.11)(049.32)
323.1(=163.41)(497)(049.32)
Приказ
Примљен: 24/03/2021
Прихваћен: 24/03/2021
doi: 10.5937/napredak2-31486

Геополитичке последице расрбљивања Балкана

Миломир Степић: *Српски геополитички образац*. Издавачка кућа Catena mundi, Београд, 2019, 410 стр.

Како да Срби, Србија и српске земље у целини после катастрофалних последица, прво монархистичке илузије о „интегралном југословенству“, а након тога и титоистичког „братства и јединства“, поново не прескоче фазу националне интеграције и уђу, трећи пут, у супранационалну интеграцију – овог пута евроатлантску? Може ли се избећи да се српско приступање евроинтеграцијама без претходног успостављања целовите српске државе и јасно профилисаног српског државног идентитета оконча скупом плаћеном ценом приликом њене хипотетичке дезинтеграције, што није био случај када смо се крваво поздрављали с две претходне југословенске интеграције?

Одговор на ово кључно питање српског државног идентитета из угла геополитике пружа нам обиман аналитички зборник са 22

[1] radivoje.petrovic@yahoo.com

научна текста издавача „Catena mundi“, под заједничким насловом *Српски геополитички облици*, Миломира Степића, стручњака за теоријску геополитику, геополитику Балкана и српских земаља, једног од родоначелника модерног компетентног геополитичког начина мишљења, које је, гледано из нашег угла невеликог народа размештеног на малој али атрактивној територији – питање опстанка.

Писана у маниру својственом таквом начину мишљења и опредељења, што подразумева немилосрдну директност, огољене и непријатне истине, жуљевитост за идеолошко-партијска застрањивања и „политичку некоректност“, студија нам кроз трауматично српско суочавање с геополитиком показује како изгледа суштина суровог надметања за простор на веригама света, што је њено друго име. Са скривеном намером, само на први поглед, да продрма српску геополитичку обамрлост у контексту уочљивог процеса наметнутог трансфера српског чиниоца на Балкану у евроатлантске интеграције, аутор снагом стамених аргумената разобличава и упозорава да би то могао да буде одлучујући корак у будућем идентитетском преобликовању Срба и њиховом превођењу из православне у област западне цивилизације.

Будући да овакво „усађивање западног вируса“, како то изгледа у Хантингтоновом „Сукобу цивилизација...“, подразумева вишедимензионалну распоућеност националног бића, стварање дугорочно нестабилне „растрзане земље“ (*torn country*)

и кризу укупног националног идентитета, Степићев геополитички образац намењен Србима није штито које се својим порукама препоручује само студентима, наставницима или истраживачима геополитичке збиље, већ и креаторима националне и државне стратегије, са великом вероватноћом да ће у обиљу од скоро 180 различитих националних стратегија у Србији, ова направити нешто више реда.

Поједностављено речено, дајући потенцијалне одговоре на питање које све чешће лебди у Србији – зашто нам се ово догађа? – аутор прави инвентар овдашњих геополитичких чињеница, заокружујући своју анализу аргументованим потенцијалним решењима, која ће за многе бити дневнополитичка јерес и нови претећи вирус за све актуелне догмате.

Прво, српски чинилац на Балкану има све израженију позицију објекта, а све мање улогу субјекта у глобалним (транс)континенталним и балканским односима, с намером да се српски идентитет поништи, обезвреди или негативно трансформише, у чему несебичну помоћ пружају српски супарници на Балкану, од којих су најшира овлашћења подизвођача радова добили арбанашки актери на Космету и у Албанији.

Друго, на делу је пацификовање у целини српског чиниоца, који Запад перцепира као руског експонента и реметилачки фактор и који заокружује контекст савременог сузбијања идентитетске спознаје појма „српске земље“. Реч је о појму, како примећује аутор, који може да се пронађе само у ретким

научним радовима, а списак српских земаља доступан је само у верзији „Химне Светом Сави“ која се налази у црквеном календару. Крајњи резултат је свођење на пожељни и безопасни „троморавско-ужесрбијански“ геополитички идентитет. Упркос томе, српске земље и даље су не само квантитативно највећи него и по свом геополитичком положају најзначајнији чинилац у веома важном географском простору Балканског полуострва и Панонске низије.

Треће, евробироократски шематизам увео је у терминологију евроинтеграција потпуно нови појам – Западни Балкан, како би на време „резервисао“ тај простор и ставио му „жиг“ запада. Појављивање новог појма хронолошки се поклопило са ескалацијом сукоба регуларних снага Србије и сепаратистичких формација косовско-метохијских Арбанаса, чиме је ЕУ кренула да и на овом делу српске територије стабилизује конфликтни простор и хармонизује га са стандардима прописаним за прикључење, што је друго име за – уцену. Реч је о процесу „западнобалканизације“ по систему интеграције у ЕУ једне западнобалканске државе, али уз стварање једне нове: минус Хрватска, у ЕУ 2013. године, плус „независна држава Косово“ или, другим речима, подели па интегриши.

Четврто, будући да распад СФРЈ започет 1990. још није окончан, аутор садашња кретања на нашем простору назива „балканском геополитичком транзицијом“, у којој централно место заузима дилема: у чему је суштина „геополитичког магнетизма“

Балкана и мотива да се његов најзначајнији чинилац, српски, на све начине ослаби, а да се истовремено дугорочно анатемише као „реметилачки фактор“, који би требало лишити будућности. Одговор је једноставан: Балкан је један од најважнијих делова Евроазије, а контрола Евроазије је, према једном од основних закона геополитике, „чаробна формула“ за управљања светом. Између „моћи копна“ (телурократије), који отелотворује Русија, и „моћи мора“ (таласократије), коју персонификују САД, главно попрште глобалног надметања је ободни појас евроазијског мегахонтинента – *римленд*.

Ко контролише ободни појас, влада Евроазијом, контролише судбину света, па је разумљиво што су САД и Запад ободни појас проширили у дубину Евроазије. Унутар тог простора налази се Балкан, као „Евроазија у малом“. Тај ободни појас на Балкану припада земљама из српског окружења, које имају непогрешиву геополитичку улогу онемогућавања изласка Србије на море и пробијања тог „балканског римленда“. И то је чињеница која опредељује и опредељиваће све будуће геополитичке потезе на овом простору. Од 193 државе чланице ОУН само 44 нема излаз на море, а једна од њих је Србија.

Петто, константа геополитичке парадигме на балканским просторима је, упозорава аутор, обуздавање српског чиниоца, како оснивањем и трансформацијом Краљевине СХС, тако и у другој Југославији. Након 1918. Србија је имала тампонску и баражну улогу, због чега мања, али логичнија и вероватно дугорочнија српска држава није

прошла савезничке тестове, истовремено у стању латентне унутрашње нестабилности и слабости, за шта су, како нас историја учи, били задужени Словенци и Хрвати, који су спроводили „прастратегију обуздавања и балансирања“ српског чиниоца. У другој Југославији овај процес се наставља. Унутар тог „златног кавеза“ за Србе, српским народом и његовим простором настављају да владају антисрпске политичке номенклатуре, стварају се две аутономне покрајине са очигледном функцијом контратега Србији, уз додатно издавање нових нација с територијама ампутираним од српског етно-историјског простора. Претенденти на контролу Балкана настоје да што више демографски ослабе српске земље и народ, просторно фрагментирају и редукују српске територије, смање капацитет српских чинилаца „тврде“ и „меке“ моћи, што се једном речју назива расрбљивањем Балкана.

*Шест*ио, стратегија обуздавања достиже своју катарзу у постхладноратовској ери, коју Тепић анализира наводећи четири фазе: свођење српског чиниоца само на Србију; инсталирање српским интересима супротстављеног окружења, када некадашњи унутарјугословенски балансери сада то постају на балканском плану; стварање геополитичких „обуздавача“ унутар

Србије; и оријентисање на аутообуздавање, преко индукованог аутошовинизма, неојугословенства и суочавања са прошлошћу, све са циљем да се дугорочно инхибира било какав покушај интеграције српских земаља у националну српску државу. У понуди идеолошких концепата међу политичким субјектима широм српских земаља има мало

залагања за истинске српске националне циљеве, констатује аутор, а многе од њих воде отворену анационалну политику.

*Сед*мо, српски чинилац на Балкану нашао се последњих деценија у парадоксалној ситуацији: суочен са изазовом трансатлантске интеграције, истовремено је жртва националне дезинтеграције. Осим учешћа ЕУ и НАТО у разбијању међународно признате југословенске државе и спречавању конституисања целовите српске националне државе у оквирима српских етно-историјских територија, сведоци смо њихове водеће улоге и у дезинтеграцији саме Србије. Аутор посебно скреће

пажњу на нетачно поистовећивање Европе као континента са савременом геополитичком творевином ЕУ, уз неупитну географску чињеницу: данашња ЕУ са својих 28 чланица простире се на мање од половине територије европског континента (само 41 одсто).

*О*смо, три суштинска критеријума су пресудна за релативизовање и редефинисање

У чему је суштина „геополитичког магнетизма“ Балкана и мотива да се његов најзначајнији чинилац, српски, на све начине ослаби, а да се истовремено дугорочно анатемисе као „реметилачки фактор“, који би требало лишити будућности?

укључивања у западне интеграције као приоритетног националног интереса: 1) пре свега реч је о прекоредним, инверзивним интеграцијама, 2) потом, оне припадају католичко-протестанском Западу с којим Срби, као део православне цивилизације, нису компатибилни, и 3) интеграције Запада нису дугорочно перспективне, а њихова моћ је у опадању. Приступ Запада распетљавању косметског чвора само делимично, према аутору, демаскира ултимативни услов српском чиниоцу на Балкану – потпуна национална дезинтеграција као услов за неизвесно укључивање у евроатлантске интеграције.

Девејџо, не сме се пренебрегнути аксиом по коме је „простор незаменљив чинилац моћи“. У српском јавном дискурсу, међутим, значајно место почеле су да заузимају и идеје да је потребно да Срби и Србија буду лишени делова територија које им припадају, јер ће се тако брже демократизовати и раскрстити са национализмом. У драматичним околностима етничко-верског рата на тлу СФРЈ најбоље се видело колико је територија важан део националног интереса. Аутор посебно наглашава Косово и Метохију као очигледан пример немарности у заштити територије: уместо инсистирања на територијалном интегритету међународно признате државе Србије, који је потврђен Резолуцијом 1244 СБ ОУН, одомаћила се пропагандна димна завеса о приоритету заштите културне баштине, енергетских капацитета, рудника, привредних објеката... Нигде речи о територији.

Десетџо, покушај насилне ампутације Космета од Србије представља врхунац

апсолутног униполаризма, доследности Запада у смањењу геополитичког капацитета Србије и уз свесрдну помоћ различитих политичких гарнитура, које су се фактички одрицале од косовско-метохијског дела државне територије, а уз све ређе помињање Устава Србије и Резолуције 1244. Подацима из истраживања јавног мњења београдског Института за политичке студије од 2018. године које наводи аутор према коме политику Владе према КиМ као веома лошу и углавном лошу оцењује 42 одсто испитаника, а као веома добру и углавном добру 21 одсто (као ни добру ни лошу оценило је 24 одсто, без одговора било је 13 одсто), сугерише се да у политичком развезивању косметског чвора нешто мора да се мења у односу на досадашњу и за грађане неприхватљиву праксу.

У геополитичком смислу, Космет и непризнавање његове независности представља додатни фактор неформалног окупљања антиатлантистичке групе земаља, коју предводе Русија и Кина, као што су постали и улог у потврђивању глобалне надмоћи САД и ЕУ. За аутора то је само повод да утврди да се распетљавање косметског чвора не сме исцрпљивати у непродуктивним расправама у опредељивању између замрзнутог конфликта и брзог решења, већ трагања за оним заштитним кишобраном испод кога би и Космет и Србија остали геополитички спокојнији него икада пре.

Из телеграфски изнесених 10 порука и чињеница, које формирају пледоаје за српски геополитички образац следи и решење. Њега је нужно тражити у симбиози интереса са

антизападним глобалним актерима. „Једина шанса да се простор Косова и Метохије задржи у поседу Србије јесте да српски чинилац, као активан субјект, а не пасиван објект, постане руско-кинески повереник у успостављању балканског субпоретка новог евроазијског система“, сматра Тепић, што би значило да се Србија реформише у регионалне узданице Москве и Пекинга.

Српско геополитичко становиште, које у овој књизи дефинише аутор, полази од тога да је телуократско (моћ копна) евроазијство природније и логичније српско интеграционо одредиште него трансатлантизам, чији се центар налази с друге стране Атлантика, у САД. И поред чињенице да је Србија вишеструко мања, просторно, демографски и економски, њен главни адут је географски положај, централно место на магнетичном Балкану. Будући да Србија и већина српских земаља припада, према Хантингтону, православној цивилизацији, природно је и логично опредељење за геополитичку интеграцију којој припада Русија као стожер православног света – за телуократско евроазијство. И, никако не на крају, Срби који припадају словенским народима свог природног савезника увек су имали и имају у својој словенској браћи – Русима.

Претенденти на контролу Балкана настоје да што више демографски ослабе српске земље и народ, просторно фрагментирају и редукују српске територије, смање капацитет српских чинилаца „тврде“ и „меке“ моћи, што се једном речју назива расрбљивањем Балкана

Све то наводи аутора да, руковођен научним опрезом, а не политичким навијањем, истакне у први план три суштински важна геополитичка постулата, који би требало да пресуде у стратегијском српском опредељењу: 1) да ли је реч о геополитички логичном или прекоредном редоследу интеграција; 2) да ли је реч о цивилизацијским или некомпатибилним интеграцијама; и 3) да ли је реч о дугорочно перспективним или неперспективним интеграцијама.

Износећи једну целовиту и консеквентну конструкцију српског геополитичког обрасца, аутор је несумњиво направио осетан искорак у српској геополитичкој теорији, истовремено нудећи и практична решења, утемељена на научним чињеницама, историјским искуствима и фактима, као и савременим актуелним догађањима у Србији и у вези са Србијом, развејавајући гомилу геополитичких илузија које су се деценијама насељавале у свести како оних који су доносили најважније одлуке о судбини државе и народа, тако и међу најширим слојевима становништва. Време је да се тај процес окрене у супротном смеру и зашто да не под фирмом „промене свести“, али са чисто српског становишта.

Упутство за ауторе

Редакција часописа *Найредак* разматраће за објављивање искључиво оне радове који су сачињени у складу са овим Упутством. Часопис објављује искључиво нове и аутентичне радове. Могу се прихватити и радови *in extenso* који су претходно делимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори то дужни да на одговарајући начин назначе. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма кажњава се (забрана објављивања радова овим ауторима у временском периоду зависно од степена плагијаризма и о томе се обавештава руководство институција у којима аутори раде, као и њихова струковна удружења).

Радови се објављују на српском језику (искључиво ћириличним писмом), али и на енглеском језику. Редакција охрабрује ауторе да доставе своје радове на оба језика.

Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српском, односно енглеског језика. Приликом пријаве рада неопходно је приложити изјаву потписану од стране свих аутора и коаутора да рад није раније ни у

целини нити делимично објављен нити прихваћен за штампање у другом часопису. Изјава о појединачном доприносу аутора мора бити потписана од стране сваког аутора рада, скенирана и послата уз рад као допунска датотека. Такође, аутори су обавезни да доставе и потписану изјаву о непостојању сукоба интереса. Тим поступком сви аутори постају одговорни за испуњавање свих постављених услова, чему следи одлука о прихватању за даљи уређивачки поступак.

Прихваћени радови објављују се по редоследу који одређује Редакција на предлог главног и одговорног уредника. За објављивање радова у тематским бројевима главни и одговорни уредник ће, пре упућивања садржаја броја на одлучивање Редакцији, узети у обзир предлог уредника тематског броја (гост-уредник). У часопису *Найредак* објављују се радови из области свих друштвених наука, али и сродни мултидисциплинарно засновани текстови важни за разумевање друштвеног окружења. Чланци се категоризују сходно Акту о уређивању научних часописа који је донео министар за науку и техно-

лошки развој Републике Србије 2009. године. Они могу бити:

Научни чланци:

1. Оригиналан научни рад.

У њему се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања заснованих на примени научних метода. Они по обиму не смеју прећи 28.800 карактера, са размаком. У обим се не урачунавају: име, средње слово, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак чланка (до 800 карактера са размаком), кључне речи (до 5 појмова или синтагми), попис референци, нити напомене у фуснотама;

2. Прегледни рад. Он садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос, видљив и на основу аутоцитата. По обиму може да буде до 28.800 карактера, са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. Кратко или претходно саопштење. Оно представља оригинални научни рад пуног формата, али обима до 18.000 карактера са разма-

ком или прелиминарног карактера. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

4. **Научна критика**, односно **полемика** (расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији) и осврти. Обим ове врсте радова је до 10.000 карактера са размаком. Ова категорија радова је опремљена, осим имена, средњег слова, презимена и афилијације аутора и наслова чланка, и сажетком обима до 400 карактера са размаком, кључним речима (до 5 појмова или синтагми), пописом референци и број њихових карактера се не урачунава у обим рада.

Стручни чланци:

1. **Стручни рад** је прилог у коме се нуде искуства корисна за унапређење друштвене праксе, али која нису нужно заснована на научном методу. Његов обим је до 18.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

2. **Информативни прилог** (уводник, коментар, информације из рада Фондације која је оснивач часописа *Найпредак* и сл.). По правилу се ради по обиму о кратким формама, са највише до 12.000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

3. **Приказ** (књиге, истраживања, научног догађаја, и сл.). Обим је до 7.000 карактера са размаком. Пожељно је да као прилог садржи фотографију (насловне корице књиге, догађаја који је предмет приказа и сл) која се урачунава као 500 карактера са размаком. Приказ не садржи са-

жетак нити кључне речи, али садржи одговарајуће референце.

У часопису *Найпредак* неће бити објављен ниједан чланак који нема бар пет наведених референци. Редакција охрабрује ауторе да користе, у мери у којој је то могуће, часописне референце новијег датума.

Све врсте радова могу садржати фотографије, графиконе, табеле и друге врсте илустрација. Свака илустрација се рачуна да има обим од 500 карактера са размаком. Редакција позива на чешће кришћење илустрација, посебно табела и графикана, за приказивање података које онда није нужно понављати у тексту, већ је довољно позвати се само на ознаку (број) дате табеле или графикана. Илустрације дате у тексту су означене нумерички и речима. Свака табела има нумеричку ознаку (од 1 до н) и наслов, док свака слика (графикон, фотографија, ...) има нумеричку ознаку (од 1 до н) и потпис.

Приликом пријављивања рада аутори, односно коаутори, предлажу категорију чланка. Исто чине и рецензенти, али коначну одлуку о категоризацији доноси главни и одговорни уредник часописа.

Приликом писања радова користе се стандардне скраћенице, али не у наслову и апстракт. Пун назив са скраћеницом у загради наводи се у првом помињању, а даље у тексту само скраћенице, како у апстракту тако и у раду. У закључку рада (не апстракта) нема скраћеница.

Инострана имена се, у српској верзији рада, транскрибују на српски језик, док се поред транскрипције у загради, након прве њихове употребе у тексту, даје њихово изворно писање. У енглеској верзији користи

се само изворно писање имена или њихова транскрипција на енглески језик (нпр. кинеских или арапских имена). Страни термини се пишу изворно, италиком, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти.

За писање рукописа користи се word текст, са проредом (Line Spacing) 1,5 на формату А4 само са једне стране, са маргинама од 2,5 cm Justify. Користи се фонт величине 12pt, Times New Roman, и избегава bold и курзив (italic) који су резервисани за поднаслов. Сажетак (Summary), кључне речи (Key words) и фусноте куцају се без прореда (Line Spacing: Single) 1,0.

Приспели радови (без имена аутора) упућују се на рецензију код најмање два уредника/рецензента. Примедбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада.

Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде упућује се на ауторско читање пре публиковања, кореспондирајућем аутору. Евантуалне исправке требало би извршити у року од три дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измене, већ само исправке словних и других ситних грешака. Уколико исправљени текст не буде враћен у том року, сматраће се да аутор нема примедби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору.

Припрема рада

Радови се припремају у складу са АПА скраћеним библиографским стандардом. Делови рада су: насловна страна, апстракт са кључним речима, текст рада, захвалност (по

жељи), литература, прилози (табеле, слике). Странице треба нумерисати редом (у горњем или доњем десном углу), почевши од насловне стране.

1. Насловна страна

а) Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, на српском и енглеском језику, без скраћеница и да одговара садржају рада. Наднаслов и поднаслов треба избегавати. Уколико је рад резултат истраживања на неком од пројеката или уколико аутори осећају потребу да изразе захвалност на подршци некој институцији или појединцу, то је потребно учинити у фусноти која ће бити означена на крају наслова текста.

б) Изнад наслова, у горњем левом углу, наводе се крупним словима предлог категорије рада, а потом у реду исподиме, средње слово и презиме аутора, односно коаутора. Научни радови могу да имају максимално два коаутора, при чему Редакција снажно подстиче да аутори самостално објављују своје радове. Радови који имају више од два аутора /коаутора неће бити разматрани за објављивање. После сваког од презимена аутора/ коаутора ставља се ознака за фусноту (нумеричка, почев од 1 па надаље), у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора и његова електронска адреса (e-mail). За аутора/коаутора који је задужен за кореспонденцију са Редакцијом осим e-mail потребно је је назначити и телефонске бројеве (мобилни, фиксни..., поштанску адресу и обавезно исписати речи „за кореспонденцију”. У овој/ овим фуснотама за сваког од аутора/ коаутора потребно је стави-

ти назнаку: Рођен XXXX године (нпр. „Рођен 1968. године”).

в) Испод имена сваког од аутора/ коаутора наводи се пуна афилијација. Код установа са сложеном организацијом наводе се сви организациони нивои, од највишег ка најнижем (нпр. назив универзитета, назив факултета, назив одељења/департамента, катедра), место где је седиште установе, а у загради назив државе.

2. Сажетак и кључне речи

На другој страници рада налази се структурисани сажетак на српском и енглеском језику, написан кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узорковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурисани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацама, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацама. Након сажетка исписују се Кључне речи, којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми.

Код текстова категорисаних као прикази апстракт није обавезан, али је потребно испод наслова приказа навести следеће податке о делу (догађају) које се приказује, и тоследним редоследом: Име и Презиме писца (у случају догађаја: назив организатора догађаја): Наслов дела курсивом (односно Назив догађаја курсивом). Место издања: Издавач, година издања (Место одржавања, време одржавања), укупан број страна (за догађај се не наводи). Фотогра-

фија дела/ догађаја који се приказује доставља се у jpg или tiff формату као допунски фајл, у резолуцији од најмање 300x300 тачака по инчу.

Пример за приказ дела:

Стјуарт Прајс: Изучавање медија. Клио, Београд, 2011, 749 стр.

Пример за приказ догађаја:

European Sociological Association: 13th ESA Conference(Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities. Athens (Greece), 29.08 - 01.09.2017

3. Текст чланка

Са текстом чланка започиње се на трећој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да оригинални и прегледни научни радови, поготову уколико су засновани на претежно емпиријским истраживањима, буду у структурисаној форми која садржи: Увод/ Циљ спроведеног истраживања, Приказ примењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као „Кратко саопштење”, односно као „Научна критика, полемика, осврти”, структурисање није неопходно.

Табеле, графикони, фотографије се инкорпорирају сам текст, изузев у случају приказа где се фотографије достављају као посебан фајл.

Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Свака илустрација (табела, цртеж, графикон...) мора бити обележена бројем и називом, центрирано, и то:

- табеле насловом који се испи- сује изнад њих.

Пример:

Табела 1: Средње вредности ско- рова етничке дистанце

- графикони, фотографије и оста- ле илустрације потписом испод њих

Пример:

Графикон 1: Приказ средњих вредности скорова етничке дистанце

Табеле треба да буду једноставне, без боја и сенки. Увлачења и порав- нања у табелама морају бити изве- дена аутоматским форматирањем, а не мануелним додавањем размака.

Све врсте графикана треба цр- тати искључиво у црно-белој техни- ци, коришћењем различитих врста шара.

3.1 Цитирање и позивање на друге радове и изворе у тексту

У складу са АПА стандардом цити- рање и позивање се врши ИСКЉУ- ЧИВО у оквиру текста, у библио- графским парантезама.

Употреба фуснота је дозвољена само у сврху напомена, како би се избегло да ти подаци оптерећују сам текст, а процена је аутора да је потребно пружити неке допунске информације (нпр. електронска ад- реса аутора, захвалница и сл), краћа објашњења у вези са значењем не- ких термина, појмова (нпр. ако се у тексту даје нека латинска изрека, која није општепозната, у фусноти је могуће дати њено значење), био- графске податке који су од значаја за разумевање основног текста (нпр. уколико је то од значаја за разуме- вање контекста могуће је дати краће

биографске податке о неком теоре- тичару). Такође, фуснота се може искористи зарад упућивања неке опаске, примедбе или критике у односу на став неког другог аутора, у вези са нпр. Његовом недоследо- шћу у заступању неког става или за навођење неког примера, више као илустрације, занимсivosti и сл, који по свом значају није такав да би оптерећивао текст, али је за рад корисно да се кроз фусноту читалац упуту на њега.

Библиографске референце на- воде се увек латиничним писмом. У Литератури се наводи само једно место издања, чак иако је у самој пуб- ликацији наведено више њих.

АУТОР(И) БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ПРВОМ НА- ВОЂЕЊУ У ТЕКСТУ

Дело једног аутора (Lukić, 1995a, str. 209) (Lukić, 1995a, str. 30)

Дело аутора настало у истој годи- ни, као и његово претходно цитира- но дело (Lukić, 1995b, str. 30) (Lukić, 1995b, str. 20)

Дело два аутора (Haralambos & Heald, 1989) (Haralambos & Heald, 1989)

Дело три до пет аутора ПРВО НАВОЂЕЊЕ: (Marković, Golenkova, Šuvaković, 2009); ДРУГО И СВАКО СЛЕДЕЋЕ НАВОЂЕЊЕ ИСТОГ ДЕ- ЛА: (Marković i dr, 2009)

Дело више од седам аутора (Mihailović i dr, 2012) (Mihailović i dr, 2012)

ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОР- ГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЋЕНИ- ЦОМ (Republički zavod za statistiku [RZS], 2020) (RZS, 2020)

ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИ- ВЕ СКРАЋЕНИЦЕ (Centar za

profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 2020) (Centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 2010)

У библиографској парантези се наводи презиме аутора, година објављивања рада и, по потреби, страница са које се нешто цитира. У случају да из исте области постоји више аутора који носе исто презиме, посебно уколико се они и цитирају или се на њих позива у раду, АПА стандард предвиђа да се испред на- веденог презимена дода иницијал имена сваког од њих.

У библиографској парентези се број стране, ако је то потребно ради директног цитата, одваја запетом, уз навођење скраћенице „стр.“. У не- ким случајевима, навођене странице није неопходно, пошто се позива на читаво једно дело (чланак, књигу) и идеју у њему изложено, а не наводи се дословни цитат.

Пример:

У свом тексту Петровић поле- мише са више наших методолога и истраживача друштвених појава, указујући на њихов шематизам у ин- терпретирању статистичких подата- ка, као и на непознавање кионцепта појма „цивилног друштва“ (Петро- вић, 2020).

За изворе и литературу на стра- ном језику могуће је уместо «и др» користити латинско „et al“, а уместо «и», посебно када се ради о англосак- сонској литератури, знак „&“.

Приликом позивања истовреме- но на неколико аутора, према АПА стилу, унутар исте библиографске заграде њихова дела наводе се аз- бучним, односно абecedним редом.

Пример

Није мали број аутора који сма-трају да је глобализација историјски процес који сеже вецима уназад, при чему га они различито датирају (Bžežinski, 2015, str. 14; Chumakov, 2010, p. 49; Mandelbaum, 2004, str. 257; Robertson, 1992, pp. 58-59; Hatibović, 2002; Šuvaković, 2004, str. 53).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице. Међутим, уколико цитат садржи 40 и више речи, тада га је потребно издвојити у нови параграф (аутоматски) и навести текст СА НАВОНИЦИМА. Библиографска парантеза се поставља након завршног интерпункцијског знака. Потом се прелази у нови ред, који започиње нови параграфом.

Пример:

„Основни елементи геј покрета заправо се подударају са главним тежњама (пост)модерног капитализма. Нагласак се у друштвеној производњи личног или колективног идентитета пребацује са места у систему продукције на „стил живота” (образац потрошачког понашања). Отуда популарна (хипно-кратска) култура садржи тако мало информација о класном идентитету, док се сексуални идентитет ставља у средиште друштвене и личне пажње. Што се потребе људи за слободом мање могу задовољити у области рада или политике, то се у јавној (културној) сфери више пропагира „слобода” у обрасцима потрошње или „стила живота” – укључив и `сексуалне слободе`”. (Antonić, 2014, str. 210)

Настављајући даље ово своје истраживање, несумњиво се стигло да јасног и недвослисног закључка...

3.2 Навођење референци у Литератури - преглед најчешћих случајева

3.2.1 Опште напомене

Литература је јединствена за обе верзије рада. Наслови референци се увек испишују на енглеском језику, чак и када изворник није на том језику, већ нпр. на српском. У том случају се у угластој загради ставља ознака језика на коме је изворни текст, нпр. [In Serbian]. Референце се испишују редоследом српске абегцеде. У случају да су у раду наведени само инострани радови, референце се ређају према редоследу слова британског алфабета. Уколико су навођени радови из различитих језика, они се ређају према правилима српске абегцеде, а слова која у њој не постоје (нпр. W, Q, Y, X) се наводе на крају списка.

Српска презимена наводи латинично и користити српске дијакритичке знаке.

Када се у Литератури наводи више референци истог аутора, то се чини по хронолошком редоследу њиховог издавања - од најстаријих ка најновијим.

Уколико је аутор један коришћени рад аутор објавио самостално, а други у коауторству са још једним аутором, а трећи са још два аутора, прво се наводи самосталан рад, потом рад са још једним коаутором, потом са још два коаутора. Код навођења референци у спикку литературе потпуно доследно се поштује азбучни, односно алфабетски редослед презимена аутора.

Ако су у тексту коришћени радови истог аутора из исте године, они се у списку литературе ређају према

словима која су придодата уз годину (2019a) (2019b) итд.

3.2.2 Монографије

Prezime, Inicijal imena. (година издања). *Title of the monography in italic.* Место издања: Назив издавача.

Уколико постоји више градова са истим именом у више савезних држава (што у САД није редак случај), после назива града у загради се убацује име државе.

Уколико је монографија доступна онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at.

Пример:

Antonić, S. (2014). *Power and sexuality: the sociology of the gay movement.* Istočno

Sarajevo: Sociološko društvo Republike Srpske. Available at [sahttps://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download](https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download) [In Serbian]

Lukić, R. (1995a). *Basics of sociology.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,

BIGZ [In Serbian]

Lukić, R. (1995b). *Political parties.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ

[In Serbian]

3.2.3 Чланци у серијским публикацијама

Prezime, Inicijal imena. (година izdanja). Title of the article. *Naziv časopisa u kurzivu vol (br. u tekućoj godini):* paginacija od - do. Уколико рад има DOI ознаку, она се наводи на крају; уколико је доступан онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Пример:

Antonić, S. (2013). Social mobility in socialist Serbia: a revisionist approach. *Sociološki pregled*, XLVII (2), 145–170 Available at [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić Slobodan](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić+Slobodan) [In Serbian]

Vuletić, V, Stanojević, D. (2013). Social Networks - Networks of Old School Ties. *Kultura*, (141), 37-52. doi:10.5937/kultura1341037V [In Serbian]

Редакција снажно препоручује да се, када год је то могуће, наведе ознака doi за часописни рад, уместо URL, односно <http://> адресе.

3.2.4 Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција

Prezime, Inicijal imena. (godina izdanja). Title of the article. In: Inicijal imena i prezime urednika/priredivača uz stavljenu napomenu u zagradi (ed or eds.) *Name of publication in italic* (str od - do). Mesto izdanja: Naziv izdavača

Пример:

Petrović, J. (2014). Note on the so-called. the new French sociology and its methodological consequences - a review of the most important issues. In: J. Petrović, D. Đorđević (eds) *Research of social phenomena: methodological considerations* (213-222). Niš: Filozofski fakultet Univeziteta u Nišu; Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu [In Serbian]

3.2.5 Текст у дневним новинама

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, p. X

Пример:

Vuletić, V. (2017, July 13). Region and barriers. *Politika*, p. 28 [In Serbian]

3.2.6 Текст у периодичним новинама (недељницима, двонедељницима, месечницима, годишњацима)

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, broj, strane od do (BEZ NAVOĐENJA SKRAĆENICE str.)

Пример:

Čomski, N. (2009, September, 4). Victims of the Imperial Mentality of the West (interview). *НИН* 3041, 19-21. [In Serbian]

3.2.7 Навођење непубликоване докторске дисертације или магистарског рада

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove [In Serbian]

3.2.8 Навођење докторске дисертације доступне преко неке базе података

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). Title of dissertation in italic (doctoral dissertation/master's thesis). Naziv ustanove gde je odbranjena, mesto sedišta ustanove Available at [In Serbian]

